

MƏDƏNİ İRS VƏ MÜŞFIQ NOVATORLUĞU

OXU, TAR,
SƏSİNDƏN
OXU TAR, BİR QAI
NƏGMƏNİ SU KİMİ
OXU, TARI!

SƏNİ KİM UNUTARI!
SƏNİ KİM UNUTARI!
SƏNİ KİM UNUTARI!

VÜSALƏ MƏMMƏDZADƏ

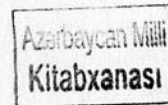
VÜSALƏ MƏMMƏDZADƏ

**MƏDƏNİ İRS VƏ MÜŞFİQ
NOVATORLUĞU**

MONOQRAFİYA

104705

*Azərbaycan Turizm və Menecment Universitetinin
Elmi Şurasının 16 dekabr 2016-cı il tarixli qərarına
(02 sayılı protokol) əsasən çap edilir*

Bakı – 2017

115(2-13) 7-453, 599

*Monoqrafiya görkəmli şair:
professor Rəfiq Zəka Xəndanın xatirəsinə ithaf olunur.*

Elmi redaktoru: *Nizaməddin Şəmsizadə*
Filologiya elmləri doktoru, professor

Rəyçilər: *Validə Məmmədova*
Əməkdar incəsənət xadimi, professor

Gülşən Əliyeva
Filologiya elmləri doktoru, professor

Monoqrafiyada qüdrətli Azərbaycan şairi M.Müşfiqin ədəbi-bədii irsi tədqiq edilir. M.Müşfiq və xalq şeiri ənənələrindən, şairin klassik ədəbiyyatımıza olan məhəbbətindən, xüsusilə böyük Füzulidən öyrəndiyi və yaradıcılığı boyu əməl etməyə can atdığı sənətkarlıq öyrələrində, poetik novatorluğundan, onun yeni poetik obrazlarından, Azərbaycan poeziyasında şeir quruluşu sahəsindəki müvəffəqiyyətli axtarışlarından geniş təhlillər verilir. Müşfiqin yeni növü və yeni janrlı lirik şeirlərinin müffəssəl təhlili verilir, onun sözü üzərində, ideya-estetik ifadəliyi uğrunda ciddi yaradıcılıq işi ətrafı araşdırılır.

Kitaba həmçinin M.Müşfiqin həyatı və fəaliyyəti ilə əlaqədar orijinal sənədli şəkillər daxil edilib.

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ / 5

GİRİŞ / 9

I FƏSİL

Müşfiq poetikası və mədəni ənənələr / 15

M.Müşfiq və xalq şeiri ənənələri / 15

M.Müşfiq və klassik poetika / 41

II FƏSİL

Mikayıl Müşfiqin Azərbaycan mədəni-irsinə təsiri / 56

M.Müşfiq poetik novatorluğu / 56

Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətində

M.Müşfiq obrazı / 74

Nəticə / 99

Ədəbiyyat / 102

Şəkillər / 105

ARXIV

ÖN SÖZ

ROMANTİK VÜSƏTLƏ

Dünyada müəllimlikdən böyük, nəcib sənət yoxdur. Otuz dörd ildir ali məktəblərdə müəllim işləyirəm. Həmişə də biliyimi, elmi-tələbələrime öyrətməkdən zövq almışam, tələbələrimi doğma övladlarım qədər sevmişəm, onlara vətənimin sabahı, gələcəyin şəxsiyyətləri kimi baxmışam. Müəllimin ən böyük mükafatı yetirmələrini layiqli mütəxəssis və vətəndaş kimi görməkdir. Bakıda hansı təşkilata: televiziyalara, qəzet redaksiyalarına, teatrlara, mədəniyyət müəssisələrinə, hansı bölgəyə gedirəmsə tələbələrım mənə ehtiram göstərir. Onların sırasında tanınmış mədəniyyət işçiləri, alimlər də var. Onların hamısını xatırlamaq, adlarını çəkmək, fərqləndirmək istəmirəm. İstedadlı tələbələrimdən biri də, əlinizdə tutduğunuz kitabın müəllifi Vüsalə Məmmədzadədir. Vüsalə Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin Kulturologiya fakültəsində oxuyarkən diqqətimi cəlb etmişdi. Təvazökar, gözəl, nəcib və məsuliyyətli tələbə idi. Sual verəndə qıpqırmızı qızarar, həyadan onu tər basırdı. Tərbiyəli və mehriban türk qızıdır Vüsalə Məmmədzadə...!

Vüsalə Məmmədzadənin kitabı "Mədəni irs və Müşfiq novatorluğu" adlı XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının əbədi gənc klassiki

Mikayıl Müşfiqin (1908-1938) bənzərsiz yaradıcılığına, onun 20-30-cu illər və sonrakı dövr Azərbaycan mədəni irsinə təsiri problemlərinə həsr olunub. 38-ci ildə güllələndə M.Müşfiqin 30 yaşı tamam olmamışdı. Buna baxmayaraq o, qeyri-adi istedadı sayəsində misilsiz şair nüfuzu qazana bilmişdi. İstedadın düşmənləri də çox olur. Fəqət Müşfiq keşməkeşli, siyasi qalmaqallar, mücadilələrlə dolu zamanəsində səmimiyyətə könlünü şeirə vermişdi, şeir də onu ucaltmışdı. Bu kitabda gənc alim M.Müşfiq poeziyasının klassik Azərbaycan şeiri ilə folklorla, dahi Füzuli poeziyasının sehiri ilə və XX əsrin Türk poeziyası-Tofiq Fikrət, Namiq Kamal, Rza Tofiq yaradıcılığı ilə bağlı ənənələrini səylə açıb göstərir. M.Müşfiq Füzuli romanti-kasından romantik türk şeirindən, eyni zamanda həyatın romantikasından yaradıcı şəkildə bəhrələnmişdi. Müəllif bütün bunlara diqqət çəkməklə bərabər, daha çox Müşfiq irsinin milli mədəniyyətimizin yeni qaydada təşəkkülündə oynadığı ideya-poetik roluna yönəlir.

Müşfiq milli mədəniyyətimizin üzvi hissəsi olan şeir mədəniyyətinə və siyasiləşmiş sovet dövrünün Azərbaycan milli mədəniyyətinə öz romantikası ilə güclü təsir göstərirdi. Təsadüfi deyil ki, akademik Məmməd Arif ona həsr etdiyi məqaləsini "Üç romantikam!" adlandırmışdı. Müşfiqin "Səhər"(1935) poeması belə başlayırdı:

Qaşlardan qaşlara süz, romantikam!

Könül sularında üz, romantikam!

Bu əngin sənindir, bu yer sənindir,

Ulduzlar sənindir, güllər sənindir.

Çırpınsın şövqünlə söz, romantikam!

Ey mənim könlümə göz, romantikam!

Bu zəngin varlığı bəzəsin, burax,

Mənim öz xəyalum, öz romantikam!

1938-dən 1956-cı ilə qədər Müşfiq adı və poeziyası qadağan olundu. Siyasi bəraət alandan sonra həyat yoldaşı Dilbər Axundzadənin "Müşfiqli günlərim" memuarı, xalq şairi Rəsul Rzanın "Qızılgül olmaydı" poeması, Gülhüseyn Hüseynoğlunun "Mikayıl

Müşfiqin yaradıcılığı", Səfurə Quliyevanın "Müşfiqin sənət aləmi" monoqrafiyaları çap olundu, teatrlarda şairin uşaqlar üçün yazdığı pyeslər və mənzum nağıllar səhnələşdirildi. Müşfiqin "Yaşa könül", "Küsməram", "Qurban olduğum", "Maral", "Məhəbbət", "Neçin gəlmədin", "Söylə", "Düşdü", "Ürək", "Sənə qurban", "Səninçün"-kimi şeirlərinə dillər əzbəri olan mahnılar bəstələndi. Bütün bunlar M.Müşfiqin Azərbaycan ədəbiyyatı, teatr sənətinə və musiqi mədəniyyətinin təsir aspektləridir. Vüsalə Məmmədzadə bunlarla bərabər müasirlərinin M.Müşfiq haqqında yazdıqları bəzən böhtan dolu məqalələri də nəzərdən keçirir. 2008-ci ildə anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə Prezident İlham Əliyevin tarixi sərəncamı çap olundu. Bu münasibətlə Musiqili Komediya Teatrında düzənənən yubiley tədbirini aparmaq məna qismət oldu. Yubiley tədbirindəki geniş məruzəm "Şeirimizin sübh çağrı" adı ilə çap olundu.

Müəllifin "Mədəni irs və Müşfiq novatorluğu" kitabı bu bənzərsiz şairin poeziyasının novatorluğunu XX əsr Azərbaycan mədəniyyəti kontekstində araşdırılan elmi əsərdir. Monoqrafiya coşqun bir həvəslə, nəcib bir niyyətlə, qədim və zəngin Azərbaycan mədəniyyətinə və Müşfiq sənətinə məhəbbətlə yazılır. Onun sətirlərində romantik bir xanımın ürək çırpıntıları döyünür.

Nizaməddin Şəmsizadə
Filologiya elmlər doktoru, professor

GİRİŞ

*Şairə ilhamdan maya gərəkdir,
Anasız çocuğa daya gərəkdir,
Şairəm söyləyir yerindən duran,
Adamın üzündə haya gərəkdir!*

M. Müşfiq

Böyük fitri istedad, coşqun ilham, böyük səmimiyyət, sevimli ibarələr, poeziyaya bütün varlığı ilə vurğun bir şəxsiyyət...

Mikayıl Müşfiq haqqında düşünməyə, yaxud yazmağa başlar-başlamaz öncə xəyalda bu keyfiyyətlər, bu sifətlər canlanır.

Mikayıl Müşfiq özünəməxsus poetik aləmi olan, coşqun ehtiraslı və parlaq, nikbin təbiətli bir şairdir. O, həyatdan çox erkən getmiş, ancaq özündən sonra gerçəkliyi yeniləşdirən, daha da gözəlləşdirən yaradıcılıq sevinci ilə dolu alovlu poeziya qoymuşdur.

Mikayıl Müşfiq Azərbaycanın səmasında ulduz kimi parlamış, bu poeziyanın yaradıcılarından biri kimi şöhrət tapmışdır. Onun yaşayıb yaratdığı 30-cu illərdə elə bir oxucu tapmaq olmazdı ki, bu coşqun təbiətli, nadir istedadlı şairin yaradıcılığından parçaları əzbər bilməsin.

Şairin zəmanəsində çox tanınan, oxunan, pərəstiş edilən sənətkarlardan biri olduğunu biz onun qələm yoldaşları Süleyman

Rüstəm, Rəsul Rza, Mirzə İbrahimov, Mehdi Hüseyn, Sabit Rəhman, Mir Mehdi Seyidzadə, Nigar Rəfibəyli və başqa yazıçıların xatirələrində də görə bilərik.

Rəsul Rza Müşfiqi belə xatırlayırdı: “Geniş salon ağzına qədər adamla dolmuşdu. İynə atsan yerə düşməz. Şeir gecəsidir. Qarabuğdayı, orta boylu bir cavan kürsiyə yanaşır. O, həyacanlıdır. Rəngi bir az qaçmışdır. Dodaqlarındakı xəfif təbəssüm onun daxili nigaranlıq və həyacanını gizlədə bilmir. Alqış səsləri dərəldəndən şaqılıdayıb gələn gurultunu, selləri xatırladır. Qara-buğdayı oğlan sağ əlini qaldırıb adamları sakit etmək istəyir, lakin alqış səsləri susmaq bilmir. Kürsüdə bir an səssiz dayanan bu cavan Müşfiqidir. Mikayıl Müşfiqi! O, şeirin ilk misralarını deyir. Birdən-birə salon dərin bir sükuta qərq olur. Milçək uçsa eşidilər. Elə bil şeirin misraları uzaq yollardan keçib ilıq bir bahar günü gəlmiş, çırpına-çırpına öz yuvasını axtaran qaran-quşlardır. Bu misralar salonda qanad açıq, ürəklərə qonur, köüllərə bahar təravəti gətirir”.

Şifahi xalq ədəbiyyatını toxumla əvəz etmək olar. Toxum əl-verişli şəraitə, münbit torpağa düşəndə cücərib bol, bərəkətli bar verdiyi kimi, şifahi xalq ədəbiyyatı da dünyanı hələ təzəcə dərk etməyə başlayan, xüsusən həssas təbiətli, istedadlı uşaqların qəlbinə, beyninə təsir edib iz qoyur, istedad rüşeyiminin inkişaf etməsinə, bar verməsinə təkan olur, imkan yaradır. Binədən şairlik təbi olan uşaqlar eşitdiyi nağılı, tapmacanı nəinki olduğu kimi söyləyir, hətta özü ona əlavələr, düşüncələr edir və son mərhələdə nağıl, şeir qoşur. Nəticədə, sənətkar yaranır və bu sənətkarın yaradıcılığını izləyərkən Müşfiq də binədən şairlik təbi olan istedadlı uşaqlardan biri olmuşdur. Belə ki, Mikayılın ana nənəsi Qızqayıtın ona böyük təsiri olmuşdur. Qızqayıt nənənin şirin-şirin danışdığı nağıllar, tez-tez misal çəkdiyi səsləri və astadan zümrümə etdiyi bayatılar, laylalar gələcək şairin zəngin xalq yaradıcılığı ilə tanış olma-sında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

M. Müşfiq öz yaradıcılığında heç zaman şifahi xalq ədəbiyyatına səthi yanaşmamış, biganə qalmamışdır. M. Müşfiq yaradıcılığı xalqımızın şifahi ədəbiyyatı ilə, ədəbi priyomlarla, atalar sözü və məsəllərlə, aşıq poeziyasının şəkilləriylə, bayatı-larla, ağıllarla,

laylalarla, nağıllarla, rəvayətlərlə də zəngindir. İlk baxışda qəribə görünən bu həqiqətdə heç bir mübaliğə yoxdur. Əvvəla, dünyada elə bir sənətkar tapılmaz ki, o, mənsub olduğu xalqın adət-ənənəsinə biganə qalmış olsun. Bəlkə, elə buna görə də Müşfiq yaradıcılığında atalar sözü, zərb-məsəllərə, deyimlərə bol-bol rast gəlirik. Hər şeydə təzəlik axtaran sənət-kar təbii ki, tapdanmış yolla gedərək zövq alanlardan deyildi.

Məhz buna görə də, onun xalq ədəbiyyatı örnəklərindən faydalanması da, yaradıcı xarakter daşımışdır. Bu başqa cür də ola bilməzdi. Diqqət edilsə, şairin şeir dili sırf xalqın dilinə bağlıdır. Belə ki, şairin şeirlərində yersiz ifadələrə, məntiqsiz mükəllimələrə, yapma xitablara rast gəlmək imkansızdır.

Məsələn;

*Deyirsən yanında qalacağam mən,
Çox gözəl fikirdir, qal sənə qurban.
Nə zaman istəsən əziz canımı
Qumral gözlərinlə al, sənə qurban.*

* * *

*Gəlmiş hüzuruna bir qara dağlı,
Bir qara qulundur qolları bağlı,
Gəl çəkmə sinəmə sən hicran dağı
Gümüş topuğunda xal, sənə qurban*

Müşfiqin şeirlərində ən bariz sənətkarlıq əlaməti lirik ovqatın son dərəcə səmimi, emosional ifadəsidir. Şair adicə söz və ifadələri elə bir ahang tərkibi ilə poetikləşdirir ki, o sözlər və ifadələr tamamilə təzələnilir, gözəlləşir, mənalanırlar: “Gəlmiş hüzuruna bir qara dağlı. Bir qara qulundur qolları bağlı”. Ənənəvi klassik təşbehlər, məcazlar bele yeni bir çalar, xoş yumorlu, gümrah bir ahang kəsb edirlər: “Əziz canımı qumral gözlərinlə al”, “gəl çəkmə sinəmə sən hicran dağı”. Aşıq Ələsgərin “Qadan alım”, “Sənə qurban”, “Al incimərəm” rədifli qoşmaları yada düşür. Müşfiqin şeirlərinin bunlar-

dan təsirlənməsini sonuncu qoşmanın məzmunundan, təşbeh, qafiyə və digər bədii vasitələrdən də görmək mümkündür.

Aşığı Ələsgərdə oxuyuruq:

*İstər dara çəkdir, istər qul eylə,
Qoymuşam əmrinə qol, incimərəm
Həsrətindən məcnun oldum səhrada,
Alırsan canımı al, incimərəm.*

M.Müşfiq qədim sənətin ölmədiyini, bu günə qədər yaşadığını fəxrlə sevinclə tərənnüm edir və oxucularını inandırır ki, xalqımız yaşadığıca aşığı sənətimiz də yaşayacaq, yeni-yeni sənətkarlar yetişəcək. M.Müşfiq poeziyanın müxtəlif janrlarında qələm çalmış, lirik şeirlər, poemalar, mənzum ocerklər, mənzum nağıllar yaratmışdır. O, uşaq yazıcısı olmasa da, balaca oxucular üçün yazdığı özünə şərəf, vətəndaşlıq borcu bilmişdir.

Məktəb yaşını çatmamış uşaqlar üçün yazılmış “Şəngül, Şüngül, Məngül” mənzum nağıllı şairin ən maraqlı uşaq əsərlərindən biridir. Bu əsər çap olunur-olunmaz uşaqların dərin məhəbbətini qazanmış, əldən-ələ gəzən kitablardan biri olmuşdur. Xalqımız arasında uzun zamandan bəri yaşayan bu nağıllı yazılı ədəbiyyatımıza poeziya dili ilə gətirən Müşfiq olmuşdur.

Görkəmli şair bədii tərcümə işinə də əhəmiyyət vermiş, bu sahədə də ardıcıl qələm çalan sənətkarlardan olmuşdur. 1930-37-ci illərdə onun beş tərcümə kitabı nəşr edilmişdir. A.S.Puşkinin “Qaraçılar” (Ş.Abbasovla birlikdə), Y.Çarensin “Şeirlər”, C.J.Marşakin “Huşsuza bax, huşsuza”, M.F.Axundovun “A.S.Puşkinin ölümünə Şərq poeması” kitablarıdır.

Bunlardan əlavə Müşfiq M.Y.Lermantovun “Demon” poemasını (R.Rza ilə birlikdə), “Qafqaz” (M.Rəfil ilə birlikdə), “Şairin ölümünə”, “Tənha yelkən ağarır” şeirlərini, A.S.Puşkinin “Yevgeni Onegin” mənzum romanından “Tatyananın Oneginə məktubu”nu (Rəsul Rza ilə birlikdə), “Poltava” əsərindən bir parçanı, “Dustaq” şeirini, Ömər Xəyyamın rübailərinin çox his-səsini, Firdovsinin “Şahnamə”sindən bəzi parçaları (Mir Mehdi Seyidzadə ilə

birlikdə) tərcümə etmiş, gözəl bir mütərcim kimi də oxucuların rəğbətini qazanmışdır.

Şərqin dahi şairləri Firdovsi, Ömər Xəyyam Müşfiqin sevdiyi şairlərdən idi. Onların cahana məlum olan ən gözəl əsərlərini xalqı üçün aydın bir dildə tərcümə etmişdir. Şairin tərcümələrində özünəməxsus üslub aydın görünməkdədir. Hansı tərcümə işinə mü-raciət etmiş olsaq, öz müəllifi olduğu şeirlərindən ayıra bilməyəcə-yik. Çünki şair tərcümə xətrinə deyil, sənət naminə zəhmətə qatıla-sırdı. Budur, parlaq tərcümələrdən biri:

*Rəssam, sevgilimin şəklini gəl çək,
Sevgilim gözəldir, sən də gözəl çək,
Nazını mən özüm çəkəcəyimdən,
Nazına gələndə, fırçadan əl çək!*

Qafiyələr sərrast, sözlər cılız! Müşfiq incəliklərindəndir bu bənd! Şair Ömər Xəyyamın beş yüz rübaisini məharətlə dilimizə çevirmişdir.

30-cu illərin əvvəllərində milli musiqi alətlərimizə qarşı kampa-niya aparıldığı bir zamanda, yaxşı əənələri, milli mənəvi dəyə-rimiz olan musiqi alətlərimizin müdafiəçiləri sırasında biz Müşfiqin şair səsini – qadir səsini eşidirdik. Onun “Tar” şeiri milli musiqi alətlərimizi gözədən salmağa çalışanlara qarşı vaxtında yazılmış kəs-kin bir etirazdır.

Müşfiqin özünəməxsus temperamentini, coşğunluğunu, ehtiraslı inad və inamını, dediklərinin doğruluğuna oxucuları qəti inandırmaq səyini lirik şeirlərinin demək olar ki, hamısında və xüsusən “Ədəbiyyat nəğməsi”, “Bəxtiyar”, “Duyğu yarpaqları”, “Tərtərhəs nəğmələri”ndə görmək mümkündür.

Müşfiqin yaradıcılığı klassik poeziyanın və şifahi xalq şeirinin çox zəngin poetik əənələrinə dayaqlanır. O, dahi Füzulidən baş-lamış türk şairi Tofiq Fikrətədək, çoxəsrlə poeziyanın ən yaxşı nü-munələrinin poetik rəngarəngliyini əxz etmiş, mənim-səmişdi. O, Azərbaycan şeirinin ilk nümunələrini yaradarkən keçmiş poeziya-nın ən gözəl nailiyyətlərini yeni ideyalara, müasirlik ruhuna mü-

nasib şəkildə bacarıqla dəyişdirib, onlardan yaradıcılıqla istifadə edirdi.

Müşfiqin yaradıcılığı 20-ci illərdə formalaşan, inkişaf edən yeni ədəbiyyatın bir çox səciyyəvi cəhətlərini özündə ehtiva edir. Bununla yanaşı Müşfiq poeziyası müasirləri Səməd Vurğun, Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim və Rəsul Rzanın yaradıcılıqlarından öz fərdiliyinə və orijinallığına görə fərqlənir.

Müşfiq sənətkarlığının inkişafı və getdikcə daha da təkmil-ləşməsi yolu, onun təkrarolunmaz yaradıcılıq aləmi, novator axtarışları, ümumiyyətlə Azərbaycan poeziyasının inkişafında mövqeyi və xidmətləri düzgün olaraq ədəbi tənqidin və ədəbiyyatşünasların diqqətini cəlb etmişdir.

M. Müşfiq öz novator irsi ilə təkcə özündən sonrakı poeziyaya deyil, ümumiyyətlə şeir mədəniyyətimizə, mədəni irsimizə qüvvətli təsir göstərmişdir. Bu təsir çoxcəhətli, zəngin və rəngarəngdir.

I FƏSİL

MÜŞFIQ POETİKASI VƏ MƏDƏNİ ƏNƏNƏLƏR

M. Müşfiq və xalq şeiri ənənələri

Hər bir sənətkarın yetişməsində onun meydana gəldiyi çağdaş ədəbi ictimai mühitlə bərabər ənənələrin də müstəsna rolu olur. Klassik bədii ənənələr nəsil-dən-nəslə keçərək, yazıçıların və şairlərin yaradıcılıq yoluna təsir edir. Bu cəhət böyük romantik şair M. Müşfiqin yaradıcılığı üçün səciyyəvidir. Onun bənzərsiz istedadı ilham bulağından su içsə də, Azərbaycan poetik mədəniyyətinin iki böyük poetik mədəniyyəti ilə qidalanmışdır: birincisi, xalq şeiri ənənələri; ikincisi klassik yazılı ədəbiyyat, xüsusilə qəzəl ədəbiyyatı ənənələri.

Azərbaycan poeziyasının klassiki M. Müşfiq də öz yaradıcılığında heç zaman şifahi xalq ədəbiyyatına səthi yanaşmamış, biganə qalmamışdır. Dahi sələflər kimi bu zəngin, böyük ədəbiyyata rəğbətə yanaşmışdır. M. Müşfiq yaradıcılığı xalqımızın şifahi ədəbiyyatı ilə, aşıq şeiri ilə, bayatılarla, laylalarla nağıllarla, rəvayətlərlə də müəyyən mənada əlaqəlidir. İlk baxışda qərribə görünən bu həqiqətdə heç bir mübaligə yoxdur. Əvvəla, dünyada elə bir sənətkar tapılmaz ki, o, mənsub olduğu xalqın folkloruna, ənənəsinə, biganə

qalmış olsun. Çünki xalq yaradıcılığında əsil sənətdə tələb olunan bütün sənətkarlıq xüsusiyyətlərini doğuran suallara cavab tapmaq mümkündür. Məsələ bunda deyil ki, Müşfiq yaradıcılığında atalar sözüne, zərb-məsəllərə, deyişmələrə bol-bol rast gəlirik. Hər şeydə yenilik axtaran sənətkar təbii ki, tapdanmış yolla getməkdən zövq alanlardan deyildi. Məhz buna görə də onun ədəbiyyat örnəklərindən faydalanması da yaradıcı xarakter daşımışdır. Bu başqa cürə də ola bilməzdi. Bir məsələni unutmaq lazım deyil ki, xalq yaradıcılığı məçhul bir məxfum kimi dərk edilməməlidir. Ayırı-ayrı fərdlər tərəfindən yaradılan ünvensız sənət inciləri zaman keçdikcə, müxtəlif təzyiqlərə məruz qaldıqca, nəsilərin imtahanından, sınağından keçmiş kamil sənət inciləridir. Bunları olduğu kimi ədəbiyyata gətirmək hünər sayılmaz. Bu plokatlıqdan başqa bir şey deyildi. Təəssüf ki, bəzən bu qəbildən olan yazıları təhlil edənlər müəllifləri alqışlamaqla işlərini bitmiş bilirlər. Fəqət əsil hünər folklorlardan yaradıcı şəkildə bəhrələnmək, şifahi xalq ədəbiyyatı qönçələrindən ətirlənməklə yeni müjdələr təqdim etməkdir. Sənətin həqiqi yolu budur. Mikayıl Müşfiq də məhz bu yolla getmiş, heç zaman xalq şeirindən əxz etdiyi bədii formaları qeyri-şərtsiz ədəbiyyata gətirməmişdir. Folkloru yaradıcı şəkildə yanaşaraq, onun məhdud şirəsini poetikləşdirməyə nail olmuşdur. Diqqət edilsə, şairin şeir dili, sözün əsl mənasında xalqın dilinə bağlıdır. O, heç zaman yanlış ifadələrə, yarpa xitabələrə, məntiqsiz mükəlimələrə yol verməmişdir.

Bəzi sənətkarlar xalqiliyi məhəlli sözləri ədəbiyyata gətirməkdə görürlər. Həqiqi xalqilik isə hər şeydən əvvəl yüksək mənəvi məzmunə malik, xalqın istək və arzularına cavab verə bilən, milli adət və ənənələri təbii şəkildə ifadə edən, başəri mahiyyətə yüksələn bədii əsərlərə şamil oluna bilər. Şübhəsiz ki, görkəmli şairimizin zəngin yaradıcılığı bu estetik tələblərə cavab verən bir yaradıcılıqdır. Doğrudan da, Müşfiq sənətindəki səmimilik və təbiilik bədii yaradıcılığın ali xüsusiyyətləridir. Sənətkar olan adam isə yalnız və yalnız xalqa endiyindən bu zirvəyə ucala bilməmişdir. Heç zaman böyük ustadlar doğma elindən ayrılıqda düşünülmez. Ona görə də Mikayıl Müşfiqin milli qaynaqlarla bağlılığı danılmaz, inkarolunmaz bir gerçək kimi təsdiqlənməlidir. Məhz sənətkarın əsərlərinin

obrazlılığı, dil zənginliyi, orijinal bədii təsvir vasitələri, əlvanlığı bilavasitə folklor örnəklərinə bağlılığı ilə izah olunmalıdır.

Klassik şeirimizin min illik ənənəsinə qırılmaz tellərlə bağlanan Müşfiq yaradıcılığında qoşma, gəraylı, tənris nümunələrinə tez-tez rast gəlmirik. Ayırı-ayrı şeirlərdə, poemalarda şair canlı xalq dilinə əsaslanmaqla yanaşı, folklorumuza yeni səhifələr gətirməyə qadir türkülər, şərqilər yaratmışdır.

Müşfiqə ana nənəsi olan Qızqayıtın təsiri böyük olmuşdur. Qızqayıt nənənin sinəsi Azərbaycan xalq nağılları, atalar sözü və məsəllərlə, bayatılar və laylalarla dolu idi. O, bildiklərini istəklilə nəvəsinə danışmış. Belə ki, balaca Mikayıl axşamlar nənəsinin söylədiyi şirin-şirin nağıllara, astadan zümzümə etdiyi bayatılara, laylalara qulaq asmasa yatmazdı. Qızqayıt nənənin tez-tez misal çəkdiyi atalar sözləri, Aşiq Ələsgərdən söylədiyi qoşmaları gələcək şairin zəngin xalq yaradıcılığı ilə tanış olmasında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Müşfiq körpəlikdən nənəsinin danışdığı nağılların, oxuduğu bayatıların yaradıcılığında buraxdığı təsiri hələ ay yarımlığında itirdiyi və ömrü boyu həsrətini çəkdiyi anasının simasında etiraf edərək "Ana" (1927) şeirində yazmışdır:

*Çünki səni mən bəslədim, mən böyütdüm, oxşadım,
Söylədiyim sözlər ki var beşiyinin üstündə
Oxuduğum türkülərin gölgəsidir: övladım!*

Şair böyük təvazökarlıqla, ürək genişliyi ilə yazdığı əsərləri anasının oxuduğu türkülərin gölgəsi sayır. Bununla biz şairin ana sözüne, yəni doğma xalq sözüne, xalq ədəbiyyatına, xalq ənənəsinə, yəni mədəni irsinə necə yüksək qiymət verdiyinin şahidi oluruq.

*Ağında, bayatımda
Mən bir dərdin izi var!*

deyə, xalqın ağrı-acısından, sevincindən, kədərindən yazan, xalqı üçün yaşayan, xalqı üçün ölən Müşfiq həmin ağını, bayatını

necə diqqətdən qaçıra bilərdi? Müşfiq başa düşürdü ki, xalqa yaxın olmaq sənətkarın xoşbəxtliyidir. Çünki sənətkarı xalq yaşadır, məhz xalq onu öz ürəyində, zehmində əsrdən-əsrə aparır, gələcək nəsillərə çatdıraraq sevdilir. Buna görə də əsl yazıçı xalq ruhuna uyğun əsər yazıb xalqın ürəyinə girmək, onu fəth etmək üçün şifahi xalq ədəbiyyatından çox şey öyrənilməlidir. Müşfiq qədər sazın keşiyində duran, sazdan söhbət açan kim idi o illərdə?... Kim idi?... “Sındırılan saz” və “Yeddi aşiq” poemalarını yazan Müşfiq deyildimi?

*Könül dənizləri dalğa-dalğadır,
Sanki sazın səsi bir qasırgadır;
Yelkən xəyalları almış önünə,
Sürür bu əsrarlı sonsuz ənginə.
Bu coşqun səsləri eşitməyən yox,
Bizdə, bilən bilir, bu səslər ən çox
Oyadır eşqini ölümsüzlüyün
Həyatda bir qədər olunca küskün
Bu səslər, ürəyin ovunsun deyən,
Sürükləyir bizi əbədiliyə.
Bir də saz əzəli sənətimizdir!
Elin ruhu kimi səsi təmizdir
Bunu saz səsinə dalanlar bilər,
Aşıqla baş-başa qalanlar bilər.*

Müşfiq saz şairlərini ürəkdən, candan duyurdu. Bilirdi ki, Dədə Qorqud nəvələridir vətəndaşları. Duyurdu ki, saz şairlərini bilmədən, sevmədən, əsl sənət inciləri yaratmaq mümkün deyil. Bilirdi ki, ənənəyə arxa çevirməklə yeni şeirin cığırlarını işıqlandırmaq olmaz. Ona görə də, gənəliyi saz şairlərini tanımağa, sazlı-sözlü dünyamızı duymağa çağırırdı. Yaradıcılığında aşiq şeirinə- ozanlara böyük məhəbbət var. Sazdan nə qədər məhəbbətlə bəhs edirdi. “Üç telli sazının coşğun səsinə silsilə dağların dumanı çağlar” deyər el aşıqlarını vəsf edirdi. Sevdidi sazı sevdirməyə can atırdı, sevdirdirdi.

Saz haqda: “Sındırılan saz” poemasında şair sazını qırmağa haşırılan Dumana üzünü tutaraq sazın xalq üçün nə demək olduğunu

elə təsirli, elə poetik dildə başa salır ki, həmin misraları oxuyan hər kəs istər-istəməz bu el sənətinə vurğun kəsilir:

*Ürək telləridir onun telləri,
Güldürən, ağladan odur elləri.
Xəstələr can bulur onun səsinə,
Bir şafəq süzülüb hər nəğməsinə.
Qaranlıq ruhları işıqlandırır,
Hər sönük baxışda bir od yandırır...
“Onu qır!” deyənənsəf yoxmu?
Bu yazıq ellərə bu saz da çoxmu?*

Bunlar hamının ürəyindən deyilmiş sözlər deyilmi? Hələ “Bu yazıq ellərə bu saz da çoxmu?” misrasındakı yanğı! Saz haqqında bu qədər mənalı və layiqli misralar söyləmək ancaq Müşfiqə nəsis olmuşdur desək, heç də yanılmazıq.

“Açardım dərdimi hələ dağlara, əlimə düşsəydi, ey aşiq, sazım!... Və ya “Bir saz kimi dərələrdə çağıldayan pərdə-pərdə, ey ruhuma yaxın sular!” deyən də Müşfiqdirdi. Müşfiq şeirimizin yeni axarını xalqın ruhunu dinləndirən məcrada görmək istə-yirdi. Ənənəmizi göz bəbəyi kimi qoruyurdu, əzizləyirdi. Saza heyran kəsilən saz məmarı idi. İncə köülləri bəxtiyar edən şairlərin bəxtiyarı idi. Çünki onun coşğun rübabında dövrünün, zamanının nəğməsi səslənirdi: “Bəxtiyardır o şair ki, rübabında mühitinin mahnisini çağırır. Sonra bütün gur səsiylə gələcəyə hayqırır”.

Müşfiq “Sındırılan saz” poemasında folklorun xalq ruhuna necə hakim kəsildiyindən söhbət açaraq, çobanın timsalında geniş xalq kütlələrinin, kəndlilərin maraq dairəsini nəzərə almağı, əsas tutmağı qəhrəmanına tövsiyyə edirdi:

*Danış yalnız keçən gecələrindən,
Anlasın dərinənsə, duysun dərinənsə
Onun düşündüyü həyatı çağır;
Çıx dağlar başından bayatı çağır.
Aşıq məclisinə çağır çobanı,*

*Ömrü yanlız keçən fağır çobanı,
Gəl mənim dağından, dərəmdən danış,
Əslinin yolunda Kərəmdən danış.
Ürəyi kövrəlib, gözləri dolsun,
O da xəyalımda yansın, kül olsun.*

Müşfiq də qəhrəmanı Duman kimi öz yaradıcılığında məhz bu mətləblərdən bəhs açırdı, xalqı maraqlandıran məsələlərdən, xalqın başa düşəcəyi dildə danışırdı. Ona görə də sevilirdi. Həmişə seviləcək və yaşayacaqdır.

“Aşıq olan yerdə elin nə dərdi?!” hesab edən şair aşığa həsədlə deyir:

*Açardım dərdimi hələ dağlara,
Əlimə düşsəydi, ay aşıq, sazım.*

Adama elə gəlir ki, Müşfiq sazı qələminə dəyişmək istəyir, sazın imkanlarını qələmin imkanlarından çox görür, təsirli görür. Xalqımız həmişə sözlə deyə bilmədiyini sazla dediyi üçün şairin dilindən eşitdiyimiz sözlər necə də yerində səslənir:

*Ah o günü görəydim
Sazıma tel hörəydim.
Qəlbimin damarından
Deyəydim yığın-yığın.*

Müşfiq aşıq yaradıcılığının digər böyük sənətkarlarını da sevə-sevə oxumuş, onların sadə, oynaq ruhlu qoşmalarından təsirlənərək orijinal əsərlər yazmışdır. Məsələn, Aşıq Qurbani, Aşıq Abbas, Aşıq Vələh, Aşıq Hüseyn kimi sənətkarların yaradıcılığının ayrı-ayrı xüsusiyyətləri şairin ictimai məzmunlu şeirlərində və məhəbbət lirikasında yaradıcı şəkildə inkişaf etdirmişdir. Müşfiqin ilk şeirlər kitabındakı “Öyrəniş”, “Yeni gənc”, “Gəzdiyim yerlər”, “Qoşma” və s. aşıq şeirinin şəkilləri, canlı obrazlılığı oynaq ahəngi təsiri ilə yazılmış əsərləridir. Şairin “Yeni gənc” şeiri də diqqətimi daha cəlb etdi. Şeir əksər aşıq qoşmaları kimi cəmi üç bənddir:

*Mən çəlik ürəkli bir yeni gəncəm,
Dildən-dilə düşmüş hekayətim var.
Həyat nəşəsilə titrəyir içim,
Parlaq gələcəyim, nəhayətim var.*

* * *

*Bir parça atəşəm, bir parça yağın,
Qəlbim örnəyidir yanar bir dağın,
Qarşında duramaz nə sel, nə daşqın,
Təbiətlə mənim zərəfatım var.*

* * *

*Sevgim mübarizə, sevgilim həyat,
Yəhərlənmiş mənə qanadlı bir at,
Gör nə deyir sizə çaldığım qanad,
Hələ bundan sonra qiyamətim var.*

Aşıq qoşmalarında olduğu kimi, şeir onbirlik hecanın 6+5 bölgüsündə yazılmış, birinci bənd abab, ikinci və üçüncü bəndlər isə vvvb, qqqb şəklində, fonetik quruluşu etibarilə bir-birinə çox yaxın olan sözlərlə (hekayətim-nəhayətim-zərəfatım-kiyamətim, yağın-dağın, daşqın, həyat-at-qanad) qafiyələn-mişdir. Şeir şəkilcə aşıq poeziyası ənənələri ilə bağlı olsa da ictimai məzmunlu yeni hiss-həyacan, həyatın mübariz, coşğun ahəngi, bədii nitq və obrazlı ifadə cəhətdən tamamilə yeni şeirdir. Bu şeir mövcud həyatdakı coşğunluğun təsiri ilə gənc şairin mübarizə aparmaq, qurmaq, yaratmaq kimi obyektiv ictimai duyğularla çulğalaşmış hiss-həyacanın, bədii təfəkkürünün məhsuludur. Yeni həyata dərin rəğbətdən yaranmış coşqun, nikbin intonasiya həm də şairin ruh yüksəkliyinin, qalibyyət əzminin ifadəsidir.

Yeni ictimai estetik idealın ifadəsi, aydındır ki, xalq şeirinin məlum söz və bənzətmələrinə sığa bilməzdi. Şeirin hər mısrası inqilabı romantikanın gətirdiyi obrazlarla canlandırılmışdır. Burada gənc

Müşfiqin poetik axtarışları, cəsarətli obrazlı ifadələri də diqqəti cəlb edir. Xalq dilindən götürülmüş “çəlik”, “örnək”, “zarafat”, “içim”, (ürəyim, qəlbim mənasında) kimi sözlər “həyat nəşəsi”, “sevdim mübarizə, sevgilim həyat” və s. ifadələr şeiri sərt daşlardan yonulub, məharətlə cilalanmış bir sənət əsərinə çevirmişdir. Eləcə də, yüksək pafoslu romantik duyğuları ifadə etmək üçün “yəhər”, “at”, “qiyamət” kimi sözləri mənalandıraraq poetikləşdirmək və:

*Yəhərlənmiş mənə qanadlı bir at,
Gör nə deyir sizə çaldığım qanad,
Hələ bunnan sonra qiyamətim var -*

kimi bir tərkibdə verə bilmək gənc Müşfiqin doğma dilə dərin, həssas münasibətinin nəticəsidir. Poeziya dili üçün o vaxta kimi nəmünasib görünən sözü “yüksək üslublu” romantikanın ifadəsi üçün cilalamaq, onlara təzə bədii məna verməklə həm sözü, həm də şeiri tərəvətləndirmək Müşfiq sənətkarlığının getdikcə püxtələşən səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir.

Mikayıl Müşfiqin yaradıcılığında xalq bayatılarından gələn cəhətlər nəzər-diqqəti cəlb edir. Müşfiq yaradıcılığına yaxından bələd olan tədqiqatçılar şairin el bayatıları ilə maraqlanmasını, həmin bayatılarda irəli sürülən fikirlərdən öz əsərlərində necə yaradıcılıqla bəhrələndiyini bildirmişlər.

Professor Cəfər Xəndan “Mikayıl Müşfiqin lirikası” (1961) məqaləsində yazmışdır: “Müşfiq öyrənə-öyrənə axtarır, axtara – axtara öyrənirdi”. Bu cəhətdən onun klassik ədəbi irsədən başqa, zəngin xalq yaradıcılığı xəzinəsindən də öyrəndiyi qeyd olunmalıdır. Fərəhli cəhət burasıdır ki, Müşfiq öyrəndiyi mənbələri yamsılamaqdan, təkrar etmədən, orijinal bir şəkildə gözəl fikirlər irəli sürdü. Belə bir məlum xalq bayatısı var:

*Əziziyəm, vay dərdim,
Vay dərmanım, vay dərdim.
Xalq vay əkdi, gül dərdi,
Mən gül əkdim, vay dərdim!*

Müşfiq isə həmin bayatının ruhunu saxlayaraq, öz sözləriylə belə deyir:

*Atam bu dünyadan eh dedi getdi,
Tez keçən ömrünə meh dedi getdi.
Gül əkdi, vay dərdi cahən bağından,
Tökdiyü yaşlara şəh dedi getdi.*

Beləliklə, Müşfiq həqiqi sənətkar yolu ilə gedərək, folklordan istifadə ilə folklor sahəsinə enməmiş, bəlkə folklordakı fikirləri daha yüksək zirvələrə qaldırmışdır.

Alimin fikirləri, əsasən doğru olsa da, “Müşfiq və folklor” monoqrafiyasının müəllifi Aytən Abdullayeva isə bəziləri ilə razılaşmadığını qeyd etmişdir: “Əvvəla, xalq bayatısı düzgün verilməmişdir. Bayatı əslində aşağıdakı şəkildədir, deyərək göstərmişdir:

*Əziziyəm, vay dərdim,
Vay dərmanım, var dərdim.
El gül əkdi, gül dərdi,
Mən gül əkdim, vay dərdim.*

Təkcə ona görə yox ki, kitablarda belə nəşr edilmişdir, həm də ona görə ki, ikinci və üçüncü misralardakı cüzi fərqlər bir yana. Cəfər Xəndanın göstərdiyi bayatının üçüncü misrasında heç bir məntiq yoxdur. Xalq nəyə görə vay əkib gül dərməlidir? Bizim göstərdiyimiz bayatıda isə hər söz öz yerindədir. Üçüncü misradakı sözlər də məntiqi ardıcılıqla bir-birini əvəz edir. Elin gül əkib, gül dərməsi, onun müqabilində bayatı müəllifinin gül əkib vay dərməsi tamamilə həqiqətə uyğundur.

Professor Vaqif Vəliyev də, Mikayıl Müşfiqin bayatılarımıza olan müraciətini diqqətindən qaçırmayaraq yazmışdır: “Bəzən şair bayatını bütövlükdə ələ alaraq, öz şeirinin bütün misralarını ona bənzətmə şəklinə qurmuşdur.

*Su gələr axar gedər,
Hər yarı yaxar gedər,*

*Bu dünya pəncərədir,
Hər gələn baxar gedər.*

Görkəmli şair Mikayıl Müşfiq oxucu və dinləyicinin qəlbini kövrəldən, onu qəmləndirən bu fəlsəfi məzmunlu bayatıdan yaradıcı surətdə istifadə edərək nikbin ruhlu gözəl bir sənət nümunəsi yaratmışdır;

*Bu vəfasız ömür, bu coşğun dərrə,
Gərək boş-boşuna axıb keçməsin!
Bu gözəl cahanı sanıb pəncərə
Hər gələn sadəcə baxıb keçməsin!*

Şair bayatıda verilən fikirlə rübaidə əks etdirdiyi ideyanı kontrast kimi götürmüşdür. Oxucu bu kontrastda yeni epoxanın dünya-görüşünü, məziyyətini, həyat haqqında düşüncələrini görür.

Safurə Quliyeva "Müşfiqin sənət dünyası" kitabında şairin bayatılara müraciəti barədə öz mülahizələrini bildirmişdir; O, 1929-cu ildə yazdığı "Yurdsuz" şeirində gənc qızların bir dilənçi qadına soyuq münasibətini təsvir edib, onlara müraciətlə deyir ki, sizin iyrendiyiniz bu səfil qadın "cahan müharibəsinin və vətəndaş hərbinin" bədbəxt qurbanlarındanır. Siz öz beşiyinizdə dünyadan bixəbər "rahat-rahat uyuduğunuz zaman" yuxunuz "daha bəxtiyar olsun" deyər onun "onun əziz qardaşı, ürəyinin sirdaşı" öz canlarını əsirgəmədilər. Burda şair xalqın qəhrəman oğullarının xatirəsini yad edərkən çox yayılmış bir el bayatısından istifadə edir;

*Bizimçün bu dünyanı
Onlar yaratdı, getdi.
"Ay kimi şəfəq verdi
Gün kimi batdı getdi".*

Şair el bayatısını ustalıqla məqsədəuyğun işlədə bilmişdir. Həqiqətən, həyatını xalqın səadəti, işıqlı gələcəyi naminə qurban vermiş qəhrəmanlar öz müqəddəs mübarizələri ilə qaranlıq dünyaya

"ay qədər şəfəq vermiş, fədakar ölümləri ilə insanlığa "gün kimi ziya saçıb getmişlər".

Müşfiq;

*Burdan bir atlı getdi,
Atın oynatdı getdi,
Ay kimi şəfəqləndi,
Gün kimi batdı getdi*

bayatısından məharətlə faydalanmış, öz qüvvətli məntiqi mühakiməsi ilə onun daha mənalı və müasir səslənməsinə nail olmuşdur.

Safurə Quliyeva daha sonra yazır; "Müşfiq yaradıcılığının nisbətən sonrakı illərinə aid olan "Gecə" şeirində isə bayatılardakı obrazlılıqdan gözəl bir təbiət lövhəsi yaradarkən bəhrələnmişdir. Elin oxuduğu;

*Göy üzü damar-damar,
Göydən yerə nur damar.
Ürək ki var şüşədir,
Sındırsan, kim yamar?*

bayatısında əsas məna son iki misrada verildiyi üçün 1-ci və 2-ci misralardakı poetik təsvir zənginliyi ilə ilk baxışda o qədər də diqqəti cəlb etmir. Lakin fikrin obrazlı ifadəsinə çox həssas olan Müşfiq ondakı yüksək bədiiyyəti cazibədarlığı duyaraq sevmiş, "Gecə" şeirində orijinal gecə lövhələri içərisində məqsədinə müvafiq səsləndirməyə müvəffəq olmuşdur:

*Göy üzü damar-damar,
Göydən yerə nur damar,...*

misraları gözlərimiz qarşısında şairənə bir lövhə çəkir: ilk bahar gecəsində göydə bədirlənmiş ayın şüaları zərif, ağ buludlar arasında süzülərək yerə nur çiləyir.

Safurə Quliyeva göstərdiyi bayatının birinci iki misrası saxlanılmaqla son iki misranın başqa variantları da var.

Məsələn;

*Göy üzü damar-damar;
Göydən yerə qan damar;
Düşdün düşmən əlinə
Doğradı damar-damar:*

Bu o deməkdir ki, ilk iki misra əsas fikri söyləmək üçün giriş rolunu oynayır, sanki xalq dinləyicini son iki misranın məzmununu qavramaya hazırlayır. Əvvəlcə misraların ahəngi tərkibindəki alliterasiya və assonans dinləyicini cəlb edir, diqqətinə hakim kəsilir və yalnız bundan sonra bayatını söyləyənlə öz düşüncəsi ilə bölüşür. Ona görə də son iki misranın məzmunundan asılı olmayaraq, eyni başlanğıc bir bayatılara xidmət edə bilər, onların açarı ola bilər.

Safurə Quliyeva “Gecə” şeirindən gətirdiyi misalı şeirin 1936-cı ildə “Ədalət qəzeti”ndə çıxmış ilk variantından götürmüşdür. Halbuki, əsl alim araşdırma və təhlil zamanı əsərin son variantına əsaslanmaqdadır. Müşfiq 1937-ci ildə çapa hazır-ladığı “Çağlayan” kitabının əlyazmasında “Gecə” şeirinin adını “Gecə düşüncəsi” ilə əvəz etmiş, yuxarıdakı nümunə gətirilən hissəsini isə aşağıdakı şəklə salmışdır:

*Göy üzünə bircə bax, hər yıldız bir sarı gül!
Yarı qönçə, yarı gül.*

“Sarı gül, yarı qönçə, yarı gül” qafiyəsi də xalq bayatısından gəlir.

Bayatıda deyilir;

*Mən aşığam, sarı gül,
Yarı qonça, yarı gül,
Tez açıldın, tez soldun,
Açmayaydın bari, gül!*

Müşfiq ilk variantdakı “göy üzü” motivini saxlayaraq, bən-zətməni dəyişmiş, birincidə olduğu kimi ikincidə el bayatısından

bəhrələnərək, göydəki ulduzları güllərə oxşatmışdır. Yaxın-uzaq ulduzların rəng çalarını, böyük-küçikliyi duyan sənətkarın bən-zətməsi necə də real və uğurlu çıxmışdır!

Safurə Quliyeva Müşfiqin “Həsərlı qarı” şeirindəki ana obrazı haqqında danışıarkən qeyd etmişdir: “Onun yolçularla söhbəti, elə bil aşağıdakı xalq bayatısı üzərində qurulmuşdur:

*Analar yanar, ağlar,
Günlərin sanar, ağlar,
Dönər göy göyərçinə
Yollara baxar ağlar.*

Məncə, bu sonuncu mülahizədə Müşfiq şeirinin hamısını bir ucdan folklorla bağlamaqla ifrata varılmışdır. Belə ki, biz Müşfiq yaradıcılığında o zaman folklorun təsirindən danışa bilərik ki, orda yalnız folklorla məxsus ifadə tərzı, obraz, forma xüsusiyyəti və başqa detallar olsun. Ana obrazı, ana həsrəti, ana intızarı isə ümum-bəşəri bir obraz olub, həm şifahi xalq ədəbiyyatında, həm də yazılı ədəbiyyatda öz əksini tapmışdır. Müşfiq obrazını konkret bir bayatı ilə uyğunlaşdırmaq, üz-üzə tutmaq və müqayisə etmək isə tamamilə gülüncüdür. Məgər Müşfiq həmin bayatını oxumasaydı, ondan xəbər almasaydı, bütün ömrü boyu qəlbini sızıldadan ana yoxluğundan, hər an könlünün ən dərin qatlarında yəşətdığı, duyduğu ana həsrətindən əsər yazmadımı?

Tədqiqatçı “Həsərlı qarı”nı heç olmasa “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Aşiq Qərib” və başqa dastanlarımızdakı ana obrazları ilə tutuşdur-saydı, daha yaxşı olardı. Müşfiq Safurə Quliyevanın göstərdiyi ba-yatıya müraciət etmişdir, lakin “Həsərlı qarı” şeirində yox, “Sındırılan saz” poemasında .

Şair əsərin qəhrəmanı aşiq Dumanın sürgün edilməsinin faciə-sini, kənd əhlinin dərin həyacanını oxucularına daha yaxın ruhda çatdırmaq üçün həmin ağıya istinadən yazır:

*Ana dönmüş göyərçinə
Yol üstünə qonar ağlar.
Dərdlərini sanar ağlar.*

Obraz vahidliyi, ifadə eyniliyi, istiarə birliyi göz qabağındadır! “Xalq bayatısı üzərində qurulmuşdur” ifadəsini yalnız belə hallarda işlətmək olar, folklordan bəhrələndiyini demək olar.

Filologiya elmləri namizədi, Maarifə Hacıyeva “Onun ilham mayası” məqaləsində folklora bələdliyi Müşfiq poeziyasının istinad nöqtəsinin ikinci qanadı adlandıraraq yazmışdır; “Şifahi poeziyamızın ən incə hissələrini ifadə edən bayatıdan istər formaca, istərsə də məzmunca təsirlənmə yolu ilə Müşfiq poeziyasında klassik nümunələr yaranmışdır.

*Xalqda məşhur bir bayatı var;
Göy üzü damar-damar,
Göydən yerə nur damar,
Könül var ki, şüşədir,
Sən sındırsan, kim yamar?*

Bu bayatının Mikayıl Müşfiq şeirinə necə qida verdiyinə diqqət yetirək:

*Bir od düşdü buluduna,
Yandı könüm eşq oduna.
Qaldın hicran umuduna,
Ey qırılan şişə könül...*

Məlum bayatı örnəyində könül rübabını kökləyən Müşfiqin yaratdığı bu poetik nümunə qarşıdakı bayatının təkrarı olmayıb ondakı bədii sirlərini şeirə keçməsidir.

Maarifə Hacıyeva iki poetik nümunə arasındakı oxşarlığı düz göstərmişdir. Lakin tədqiqatçının çatışmayan cəhəti ondan ibarətdir ki, o, oxşarlığı bütünlükdə şifahi ədəbiyyat həcmində yox, yalnız bir bayatı həcmində götürmüşdür və bənzəyinin, yəni Müşfiq poeziyasının da yalnız bir nümunəsi kimi kifayət-lənmişdir. Halbuki, könülün şüşəyə bənzədilməsi, şüşə ilə ey-niləşdirilməsi yalnız yuxarıdakı bayatıda deyil, eyni zamanda nağıllarımızdan tutmuş aşiq poeziyamıza qədər, demək olar ki, bütün Azərbaycan şifahi xalq

ədəbiyyatında məlum, məşhur priyomdur. Məsələn; Aşiq Ələsgər “Dayanmaz” qoşmasında deyir:

*Könlümün şişəsi, saqın ki, sınar,
Toxunarsa ayna daşa, dayanmaz.
Əl dəyməmiş yaralarım sızıldar,
Vursan, sinəm üstə maşa, dayanmaz.*

Müşfiq də bu obrazlı ifadədən yalnız bir əsərində kifayətlənməmişdir. Şair “Yurdsuz” şeirində gənc qızların dilənçi qadını qovub təhqir etmələrinin təsirini oxuculara belə çatdırır:

*Bəlkə bir söz ucundan sınan bir şişə qəlbə
Dağlar dağını vurdu bu iki şən talibə.*

Bələliklə, dediklərimizdən belə bir nəticə çıxır ki, Müşfiqin yaradıcılığında folklordan təsirlənən hissələri araşdırarkən, bir əsrlə məhdudlaşmaq olmaz, şairin yaradıcılığını və Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatını külliyat halında birlikdə tədqiqat obyektinə çevirmək lazımdır.

Müşfiq 1936-cı ildə qələmə aldığı, ana məhəbbətinə, ata qayğısına, “açılmamış dəfinə” olan körpələrə həsr etdiyi “Üç sağlıq” şeirində bir xalq bayatısını bütünlükdə vermişdir.

Qeyd edək ki, şair həmin bayatı ilə əvəllər də maraqlanmış, hətta bayatıdakı fikri bəyənərək, ifadəni xoşlayaraq ondan istifadə etmişdir. Bayatıda oxunur:

*Qapıdan huru gəlir,
Gözümün nuru gəlir,
Bu arxı kim arıdıb,
Su belə duru gəlir.*

Aydındır ki, “arıdılmış arxdan duru suyun gəlməsi” ifadəsi müstəqil mənasından başqa, həm də zəhmətkeş xalqın xoş güzarınının, yaxşı günlərinin, işıqlı anların rəmzidir. Bu bayatı “arxı

aridana”, yəni xalqa xoş güzaran bəxş edənə alqışdır. Şair həmin cəhətləri nəzərə alıb 1935-ci ildə yazdığı “Tərtərhes nəğmələri”ndə öz arzularından danışaraq, ölkənin, xalqının gələcəyini parlaq görür və deyir:

*Durulacaq arxımız,
Fələyimiz, çarxımız
Dönəcək xırl-xırl.*

Xalq bayatlarımız güclü istiarələrlə zəngindir. Çox vaxt şairlərimiz öz bədii təxəyyüllərindən süzülüb gələn yeni, orijinal istiarələr yaratmaqla yanaşı, əsrlərlə xalq ədəbiyyatının doğurub yaşatdığı istiarələrdən də istifadə edirlər. Mikayıl Müşfiqin də poeziyası heç kimə bənzəməyən istiarələrlə, məcazlarla zəngindir, bununla yanaşı, şair yeri gələndə, əsərin özü tələb edəndə xalq şeirindən hazır istiarələri də işlətməmişdir. Məsələn, buludun ağlaması istiarəsi şairin tez-tez müraciət etdiyi obrazlı ifadədir. Buludlar yağış yağdırdığı, açıq səmanı tutqunlaşdırdığını, boz örtüyə bürüdü-yü üçün həmişə bayatılarımız da qəmgin, göz yaş axıdan, qüssə dolu varlıqlar kimi təsvir olunurlar. Buludun ağlaması ifadəsinə çox bayatıda rast gəlirik.

*Göz üstündə qaş ağlar,
Bulud gələr yaş gələr,
Bir evdə sonsuz ölsə,
Ocaq yanar, daş ağlar.
Bu dağlar ulu dağlar,
Çeşməli, sulu dağlar,
Burda bir qərrib ölüb,
Göy kişnər, bulud ağlar.*

Gördüyümüz kimi, həmin istiarə yalnız kədərli hadisələr zamanı yada düşür, çəkilməz acıları, faciə dolu anları idadə etmək üçün köməyə gəlir, Müşfiq də ondan yalnız belə anlarda istifadə etmişdir. Məsələn, “Həsərlı qarı” (1927) şeirində qarı yoldan keçənlərə

danışır ki, bilmirəm nəyə görə “böyüklər” iki xalqın arasını vurdu, “şənliyi xasikar oldu”, “sevdaı dillər qəm tərənnüm etdi”. Keçmiş günlərin ağrısını bir daha yaşayan qarı deyir:

*Bizim hamımıza tutuldu göylər,
Buludlar belini büküb ağladı.
Qəlbimi yatağan duyğular kəsər
Zehnimdə gəzdikcə keçmişin yadı.*

Görkəmli dramaturqumuz, unudulmaz dahi sənətkarımız Cəfər Cabbarlının vəfatı münasibətilə yazılmış, böyük itkiyə əbədi heykəl təkı yonulmuş “Şairin ölümlü”şerini oxuyarkən, sanki Müşfiqin könlü hiçqırtısını eşidirsən. Ağ kağız üzərinə düşən yaş damclarını görürsən, Cabbarlı qəhrəmanları ilə birgə yas tutan şair yeri də, göyü də ağladır:

*Göylər bir-birinə dəyib ağlasın,
Buludlar başını əyib ağlasın...
Günəş göz üzündə yansın, yaxılsın,
Qəmli buludlara iltica qılsın...
Öldü!- guruldasın, çaxsın buludlar,
Qəbrinə çiçəklər taxsın buludlar!*

Şeirın üç müxtəlif hissəsindən gətirilən bu parçaların hamısında şair buludu kədər rəmzi kimi verir.

Azərbaycan xalqının tapmacaları da adi cümlədən ibarət olmayıb, zərif poetik dona, müəyyən ölçülü, vəznli, ahəngli biçimə malikdir. Belə olduğı üçündür ki, tapmacalarımız zəhnə qida verdiyi kimi, təfəkkürümüzü inkişaf etdirdiyi kimi, zövqü-müzü də oxşayır, estetik duyğular aşılıyır. Tapmacaların şeriyəti onların tez əzbərlənməsinə də kömək edir. Məsələn; göz haqqında deyilmiş “O yanı çəpər, bu yanı çəpər, içində atlı çapar”.

Yəqin ki, elə bu xüsusiyyətlərinə görə şairlər də tapmacaların poetikasına diqqət yetirmiş, öz əsərlərini belə onlara uyğun qurmuşlar. Məgər “Tərtərhes nəğmələri”ndən gətirilən təbiət təsvirini verən hissənin quruluşu yuxarıdakı tapmacanı xatırlamırımı?

*O yan dərə, bu yan dərə,
Hər yamacda bir mənərə...*

Şifahi ədəbiyyatın geniş yayılmış növü olan nağıl, məsəl, hikmətli sözlər və rəvayətləri dərinədən bilmək və onlara yaradıcı yanaşmaq bacarığı Müşfiqin poetik istedadının inkişafında təsirli amillərdən olmuşdur. Şair bir sıra süjetli əsərlərinin mövzusunu xalq nağılı və əfsanələrindən (Şəngülüm, Şüngülüm və Məngülüm”, “Çoban əfsanəsi”), rəvayətlərdən (Nə səndən oğul dağı, nə də mənədən quyruq yarası getməz”, “Kəndli və ilan”) olmaqla bərabər, lirik şerlərində də öz hissini, həyacanını daha təsirli və aydın çatdırmaq üçün yeri gəldikdə müvafiq ifadələrindən bacarıqla istifadə edirdi.

Nağıllarımız nəsr nümunəsi olduğuna baxmayaraq, orada elə poetik nümunələr var ki, sənətkarlıq cəhətdən güclü şeirləri xatırladır. Məsələn, “Siman“ nağılında qəhrəmanın öz məqsədi uğrunda yola düşməsi, mənzil adlaması sadəcə bir-iki cümlə ilə yox, qüvvətli bədii ifadələrlə dinləyicilərə danışılır: “Siman atın başın alıb, dərələrdən yel kimi, təpələrdən sel kimi, badi-sərsər kimi, ayaq üzəngidə, diz qabırğada, özün yetirdi bir çəmənə”. Bəzən nağılçı hətta bundan da geniş lövhə çəkir. Nağıllarımızdakı bu cür təsvirlərin nəticəsində yel-sel, dərə-təpə sözlərinin qafiyəsi xalqımızın təfəkküründə elə möhkəm yer tutub ki, bu sözləri bir-birindən ayrı təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Sözlərdən birini deyəndə mütəlak ikinci yada düşür, istər-istəməz təbii olaraq onun qafiyəsini də gətirməli olursan. Şairlərimizin yaradıcılığı da bu qafiyələrlə zəngindir. Müşfiq də eyni qafiyələrə tez-tez sənətkarcasına yaradıcılıqla müraciət etmişdir. “Səhər“ poemasında şair Səhərin yurdunu yada salır, gözəl peyzaj yaradır.

*Dərələr, təpələr, qalın ormanlar,
Dağların üstündən keçən dumanlar,
Çağıldayan sellər yadıma düşdü.
Uğuldayan yellər yadıma düşdü.*

Parçadan göründüyü kimi, müəllif dərə sözünü gətirirsə, mütəlak təpəni də yada salır, “çağıldayan sellərdən” danışarsa o dəqiqə,

“uğuldayan yelləri” də xatırlayır. Bu məfhumları bir-birindən ayrılmaz hesab edir. Yuxarıdakı nümunə həm də dərə-təpə, həm sel-yel qarşılığı işlənilir. Çox vaxt şair qarşılıqları ayrı verir. Məsələn, aşağıda adlarını çəkəcəyimiz şerlərdə bənzətmələr yalnız sel-yel qarşılığı üzərində qurulmuşdur. “Düvlər səsi“ şerində xalqın xalqın qurub yaratmaq əzmi tərifi və böyük nailiyyətlərlə kifayətlənib dayanmaması, iti addımlarla gələcəyə irəliləməsi qüvvətdə selə, sürətdə yelə bənzədilir:

*Daşırıq, çalxalanırıq, kükrəyirik, sel kimi yel,
Bağların şahqəsindən sinişən yel kimi yel.*

“Şən teyflər” şerində şair Xəyyamın yeri də, göyü də, inkişafı da, bir sözlə, bütün kainatı dərk edib öz təfəkkürünün süzgəcindən keçirməsini, kainatda mövcud olan hər bir sirrə bələdliyini göstərmək üçün onu yer üzünü gözib dolayan yelə və qarşısına çıxan hər şeyi yuyub aparan selə bənzədir:

*Gurladım bulud kimi, əsdim yel kimi,
Töküldüm yağmur kimi, axdım sel kimi.*

Çox vaxt Müşfiq yalnız dərə-təpə qarşılığını şerlərinə salır. “Tar“ şerində müəllif tarın səsinə təbiətin belə canlanmasını, bununla da geniş kütlənin acısı, şərbəti-ələvlu sənətinin qüdrətini bildirmək üçün yazır:

*Çalxalanmış dərələr, təpələr,
Səs vermiş səsinə lapələr.*

Şair dərələr, təpələr sözlərini dalbadal işlətməklə qaranlıq ərazinin genişliyini, bunun müqabilində isə faciəmizin dərinliyini oxucularına çatdırır, fikrinin təsir gücünü artırır.

Nağıllarımızda, dastanlarımızda qəhrəmanların yol getməsinin belə bir təsviri də çox işlənilir. “Az getdilər, üz getdilər, dərə-təpə düz gütdilər, günlərin bir günündə, bir uca dağın ətəyinə çıxdılar. Eyni ifadə tərzinə Müşfiqin “Böyük işlər” şerində rast gəlirik.

Müəllif vətəninin nailiyyətlərini tərənnüm edərək səylə çalışan kütünləri ruhlandırır, onları “qızıl atla”, “qanadlı quşla” tutuşdurub deyir:

*O çapdı, biz çapdıq, o getdi, biz getdik,
Az getdik, üz getdik, nəhayət düz getdik,
Dağlardan yel kimi...
Bir daşqın sel kimi,
Kamandan sıçrayan bir sivri ox kimi,
Heç nədən, heç şeydən qorxumuz yox kimi,
Yüyürdük, yüyürdük, yüyürdük sürətlə.*

Şair nağılların qədim və həmişə təzə ruhuna öz dövrünün nöqteyi-nəzərindən baxır, əsrlərdən süzülüb gələn daşlaşmış kəlmələrə yeni don geyindirir. Xalqın böyük işlər gördüyünü belə poetik biçimdə bildirən şair “düz getdik” ifadəsini də müstəqil mənada yox, daha çox məcazi mənada işlədərək, misra boyu vurğunu daha çox bu birləşmənin üzərinə vuraraq, zəhmətkeşlərin səhv etmədiyini, düzgün mövqe tutduğunu, doğru yolla addımladığını diqqətinizə çatdırır.

Müşfiq folklorun ən qədim janrlarından biri olan atalar sözü və məsəl janrına, dünyagörüşünün, inamının, əqidəsinin ifadə olunduğu bu kəlamlara ustad sələfləri Xaqani, Nizami, Nəsimi, Xətai, Füzuli, Sabir və başqaları kimi yeri gələndə onlardan istifadə etmiş, onlara öz münasibətini bildirmişdir.

Atalar sözü və məsəllər Müşfiqin həm epik (“Buludlar arasında”, “Dağlar faciəsi”, “Şölə”, “Səhər”, “Sındırılan saz” və s.) həm lirik “Şairin ölümü”, “Mingəçevir həsrəti”, “Bəxtiyar”, “Şair və vətəndaş”, “Sənətkar”, “Mənəm beşilliyim”, “Yeddi aşiq” və s.) əsərlərində işlənmişdir.

Safurə Quliyeva şairin istifadə etdiyi atalar sözlərindən bəhs edərkən, “Həyəcan”, “Ey gənc yolçu”, “Çadralı qızlarımız” şeirlərindən gətirdiyi misralarla fikrini əsaslandırılmış və yazmışdır: “Çox hallarda şair birinci misralarda atalar sözü verirdisə, ondan sonra bir hikmətli fikir deməyə çalışırdı” fikr ilə misal olaraq “Ey gənc yolçu” şeirindən aşağıdakı misalı gətirir:

*Yaxşılıq et bu dünyada, unudulmaz eyniliklər;
Yaşamağı hər kəs bilir, yaşatmaqdır böyük hünər*

“Yeddi aşiq” əsərində orta yaşlı aşiq ayağa durub vətəni vəsf edir, xalqın öz torpağına, suyuna, bar-bağatına sahib olması ilə fəxr edir və deyir: “Bizdə ancaq işləməyən dişləməz!” çox yayılmış atalar sözü müvəddəd məqsəd uğrunda çuğlaşır və yuxarıdakı şəkildə işlənir.

“Dost dostu tən gərək, tən olmasa gen gərək” atalar sözü “Şair və canavar” şeirində aşağıdakı şəkildə təqdir edilir:

*Nə gözəldir iki yoldaş tən ola,
Tən olmasa, bir-birindən gen ola.*

“Şair və vətəndaş” əsərində vətəndaşın dilindən oxuyuruq:

*Deyirlər toz qopar qaya uçanda,
Həməşə şey olmuşdur indi cahanda.*

Şair “Qaya uçanda toz olar” atalar sözünü necə də yerində işlətməmişdir.

Müşfiqin əsərlərində rast gəldiyimiz bir çox atalar sözləri müəllifin dilindən verilir. Məsələn, elə yuxarıda misal çəkdi-yimiz “Qaya uçanda toz qopar” atalar sözü “Çadralı qızlarımız” şeirində şairin öz dilindən verilir. Müəllif qadınların azadlığa çıxmasını, köhnəlmiş qaydaların dağıdılmasını qaya uçmasına, onlara göstərilən müqaviməti isə toza bənzədir:

*Qaya uçdumu, əlbət toz qopacaq yerindən,
Buludlar sıxılınca, ildırımlar guruldar.*

Müşfiqin dilindəki atalar sözləri məlum həqiqətləri poetik dildə bir daha oxucuların nəzərinə çatdırmağa xidmət edir.

*Ey könül, bu acı hisslərdən əl çək!
İnsan bir gün gəlmiş, bir gün gedəcək.*

Məşhur dramaturqumuz, Cəfər Cabbarlının vəfatına həsr edilmiş "Şairin ölümü" şeirindən gətirilmiş bu misralar "Bir gün yaranan bir gün öləcək" hikməti üzərində qurulmuşdur. Şair məlum misalı çəkməklə Cəfər Cabbarlı sənətinin heç zaman ölməyəcəyinə, insanın gəldi-gedərliyindən fərqli olaraq, əsl sənətin əbədliliyinə təzadlar vasitəsilə oxucunu inandırır.

Şair "Hər gecənin bir gündüzü var" atalar sözünü "Mingəçevir həsrəti" şeirində dünənlə bu günü qarşılaşdırmağı məqamda yerində işlədir, keçmişin acılarından danışıqdan böyük nikbinlikə üzünü səhəlik səhərə tutur:

*Dayan, könül, bir qədən!
Hər gecənin demişlər:
Bir aydın gündüzü var.*

Elə həmin şeirdə "Fələyin çərxi dönr" atalar sözü sənətkarın arzusu yerində çıxış edir:

*Durulacaq arxımız,
Fələyimiz, çarxımız.
Dönəcək xırl- xırl.*

Bu sözlərlə müəllif xalqın pis gününü, acınacaqlı gūzaranını fələyin ayağına yazanlara cavab verir, xalqın fələyin çərxi belə döndərmək qüdrətinə malik olduğuna inandığını bildirir.

"Əslində dini ifadə olan", müasir dövrdə dini məzmunundan məhrum edilmiş və insanların böyüklüyünü, əzəmətini, dəyərinə bildirən "İnsan məxluqatın əşrəfidir" atalar sözü "Duyğu yarpaqları"nda aşağıdakı şəkildə işlənir:

*Nə gərək, sormayın, nə soydanam mən,
Əməkçi ellərə mehribanam mən.
Yarpaqdan ayrılan, şəfəqdən qopan,
Dünyanın bəzəyi bir insanam mən.*

Gülhüseyn Hüseynoğlu Müşfiqin "Əbədiyyət nəğməsi" kitabında yazdığı "Cəsarət və uzaqgörənlik" adlı müqəddiməsində həmin ifadə haqqında demişdir:

"Əlbəttə, klassik ədəbiyyatımızdan, xüsusən böyük Nəsimidən gələn bu fikir XX əsrdə, tamamilə yeni bir şəraitdə, atom əsrinə necə də yerinə düşür, Müşfiqə səsələnir"

"Qurunun oduna yaş da yanar" hikmətli sözü şair qələmi ilə "Səhər" poeməsindəki Səhərin acınacaqlı keçmişini, onun keçirdiyi əzab-əziyyətləri olduqca dəqiq əks etdirir:

*Nəçin bağrın yanıb, yaşın dayandı,
Qurunun oduna yaşın da yandı?*

Mikayıl Müşfiq xalqımızın təfəkküründə formalaşmış hazır atalar sözü və məsəllərdən istifadə etdiyi, onlardan bəhrələndiyi və münasibət bəslədiyi kimi özü də hikmətlə dolu aforizmlər yaratmış, könüllərdə məskən salmışdır.

Şairin yaradıcılığından bəhs edən alimlər də onun hikmətli söz ustası olduğunu qeyd etmişlər. Cəfər Xəndan yazmışdır: "Müşfiq novator bir şairdir". O, tapdanmış yollarla getməyi sevmir, heç kəsin getmədiyi, yalnız orijinal yollar onun yaradıcı xarakterini düşündürür. Bu sahədə rast gəldiyimiz çoxlu misallardan yalnız folklorla bağlanan misraları nəzərdən keçirsək, şairin orijinallığı dərhal çox nəzərə çarpır. Bəzən Müşfiq folklorlardan istifadədən başqa, özü də folklor nümunələri yaradır. Belə nümunələrdə şairin imzası olmasa, biz onların yazılı ədəbiyyat nümunəsi olduğunu təyin edə bilmərik. Bu cəhət xüsusən şairin hakimənə sözlərində, aforistik ifadələrində daha aydın nəzərə çarpır.

Mikayıl Müşfiq 1936-cı ildə "Üç sağlıq" şeirində yazmışdı:

*Biz ayız, günəşiz, ulduzlar cocuq.
Yaşa bu dünyada bəxtiyar, cocuq!*

Bəli, şair uşaqları sevirdi. Həqiqi bir müəllim, həqiqi bir vətənpərvər kimi sevirdi. Onların xoşbəxt yaşamalarını ürəkdən arzu edirdi. Elə buna görə də uşaqlar üçün yazdığı həmişə özünə vətəndaş borcu bilir, onlar üçün də yazıb yaradırdı.

Uşaq ədəbiyyatı oxucularını, adətən, dörd qrupa bölürlər: məktəb yaş çətməmiş uşaqlar, kiçik yaşlı uşaqlar, orta yaşlı uşaqlar və böyük yaşlı uşaqlar. Aydın ki, bu bölgünün hər birinə aid olan əsərlər öz məzmunu, səviyyəsi və bədii dili etibarilə digər bölgüyə məxsus yazılan əsərlərdən fərqlənir. Bu isə sənətkardan böyük həssaslıq, uşaq dünyasına yaxından bələd olmaq, uşaq psixologiyasını incəliklərinə qədər duymaq və s. kimi keyfiyyətlər tələb edir.

Müşfiqin uşaqlar üçün yazdığı əsərləri gözədən keçirdikdə onun yuxarıda qeyd edilən bütün oxucu qrupları üçün əsərlər yazdığıni görürük. Belə ki, “Şəngül, Şüngül, Məngül” mənzum nağılıni birinci qrupa. “Kəndli və ilan” mənzum nağılıni ikinci qrupa, “Vuruşmalar” poemasını, “Coğrafiya”, “Pambıq”, “Zəhra üçün”, “Məktəbli şərqişi” şeirlərini üçüncü qrupa, “Qaya” poemasını dördüncü qrupa aid etmək olar.

Məktəb yaş çətməmiş uşaqlar üçün yazılmış “Şəngül, Şüngül, Məngül” mənzum nağılı şairin ən maraqlı uşaq əsərlərindən biridir. Bu əsər çap olunur-olunmaz, uşaqların dərin məhəbbətini qazanmış, əldən-ələ gəzən kitablardan biri olmuşdur. Xalqımız arasında uzun zamandan bəri yaşayan bu nağılı yazılı ədəbiyyatımıza poeziya dili ilə gətirən Müşfiq olmuşdur.

Mənzum nağılda zəhmətkeş, qayğıkeş keçidən, onun balalarını Şəngül, Şüngül, Məngüldən, yırtıcı acgöz qurddan, rüşvətخور qazıdan və zəhmətkeşlərin tərəfində dayanan dəmirçidən danışılır. Keçi və dəmirçi ədalətin, qurd və qazı isə zülmün timsalı kimi səciyyələndirilmişdir. Əsərin sonunda həqiqət zülmə qələbə çalır. Qurddan amansız intiqam alan keçi qürurla ona deyir: “Balalarımı yeməyəydin, var qursağım deməyəydin”

Keçinin balaları Şəngül, Şüngül və Məngülün özlərinə məxsus xüsusiyyətlərlə verilməsi müəllifin böyük müvəffəqiyyəti sayılmalıdır.

Şəngülü, şair balaca dostlarına belə təqdim edir: bir yaşındadır, gözləri qara, şəvə tükü buruq-buruq, buynuzları yenidən çıxmışdır, buxağında qotazları var.

Şüngül isə oxucunun gözü qarşısında belə canlandırılır:

*Şüngülün gözləri nərgiz,
Sanki dünyadan xəbərsiz,
Gecə-gündüz oynaqdardı,
Anasını qucaqdardı.
Yuxa tükü bəyaz, yumşaq,
Qulaqları sanki zambaq.
Almindakı qaşqa gözəl,
Yoxdu bunnan başqa gözəl.*

Məngülün isə səciyyəvi cəhətləri müəllifin təsvirində belədir: tərəpdir, ayağında səkili var, yumşaq tüklü ala-buladır, nazlıdır, özü də başa bələdir, yaman nadindir.

Göründüyü kimi, çəpişlərin bu şəkildə bir-birindən fərqlən-dirilməsi balaca oxucuların yadında möhkəm qalır və əsərin gücünü qat-qat artırır. Əsərdə yerinə düşən təbiət təsvirləri, ustalıqla çəkilən gözəl lövhələr diqqəti cəlb edir. Görün, kənd axşamını müəllif necə təsvir edir:

*Qaş yenidən qaralırdı,
Günəş solur, saralırdı.
Şövqü düşürdü dağlara,
Çəkildirdi uzaqlara.
Ağ buludlar dəstə-dəstə,
Göy üzündən dağlar üstə,
Yüngül gölgə salırdılar,
Parçalanıb qalırdılar.*

Ədəbiyyatımızda böyük yaşlı uşaqlar üçün yazılmış əsərlər sırasında “Qaya” poeması əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur. Bu əsəri oxuyanda istə-təməz böyük tənqidçi V.Q.Belinskiyin aşağıdakı sözləri yada düşür... “ uşaqlar üçün yazılan o əsərlər yaxşıdır ki, onlar böyükləri də yalnız uşaqlar üçün yazılmış bir əsər kimi deyil, hamı üçün yazılmış ədəbi bir əsər kimi maraqlandıra bilsin!”

“Qaya” poeması məhz hamını maraqlandıran, düşündürən, həyacanlandıran əsərlərdəndir. Poemada yetim, yurdsuz uşaqların hə-

yatından bəhs edilir. Əsərin qəhrəmanı, adından da göründüyü kimi Qayadır. Əvəllər küçələrdə dolaşan, səfil, sərgərdan həyat keçirən "Qaya" sonralar qayğıkeş müəllimin sayəsində faydalı əməyin qoyununa atılır, elm-təhsildən yapışır, həkim olmaq arzusu ilə çırpınır, zəhmətkeş insanlar arasında özünəməxsus yer tutmağa çalışır. Qəhrəmanın bu gözəl niyyətini alqışlayan müəllif onu gedəcəyi yollarda inadlı, ardıcıl olmağa səsləyir:

*Xəyal göllərində yorma kəndini,
Bir sərəb kimidir acı keçmişin.
Yersiz xülyaların qır kəməndini,
Əlində natamam qalmasın işin.*

Poemada Qaya surəti ilə yanaşı, müəllim surəti də diqqəti cəlb edir. Şair onu oxuculara "xalq müəllimi", "qoca qəhrəman", "bilik mədəni", "böyük insan" ifadələri ilə təqdim edir. Onun təsadüfən Sabir bağçasında rast gəldiyi Qayanı "müdhış aləmin" girdabından xilas etmək üçün ürəkdən yaranmasında, həyacanlar keçirməsində həqiqi ata qayğısı, ata məhəbbəti və məsuliyyəti duyulur.

Müəllimin Qayanın yolunu, gəlişini gözlərkən keçirdiyi həyacan oxucu da ürəkdən şərik olur, onunla birlikdə nigaran-çılıq keçirir:

*Müəllim gözlədi, bir ay gözlədi.
Qayanın özündən haray gəlmədi.
Dil-dil ötən Qaya, düşünən Qaya
Deyən müəllimi almadı sayə.
Müəllim keçdiyi yollara baxır.
Qayanın həsrəti könlünü yaxır.*

Uşaqlar üçün yazdığı əsərlərində şair həssaslıqla onların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alır, təsvir etdiyi hadisələri oynaq bir vəznə, sadə bir dillə ifadə edir. Bu əsərlərində o, sadə sözlərlə mühüm məsələlərdən söhbət açmağın ustası kimi diqqəti cəlb edir. Bunun ən yaxşı ifadəsini biz "Vuruşmalar" poemasında görə bilərik.

Bütün bunlara görədir ki, Müşfiqin başqa əsərləri kimi, uşaqlar üçün yazdığı əsərləri də həmişə nəzəri cəlb etmiş və otuzuncu illər

uşaq ədəbiyyatımızın ən yaxşı əsərləri sırasına daxil olmuşdur.

Bildiyimiz kimi, şifahi xalq ədəbiyyatı əsrlər boyu söz ustadlarımızına ilham vermiş, onların təxəyyülünü maraqlı, əfsanəvi mövzularla zənginləşdirilmişdir. Bunun nəticəsidir ki, yazılı ədəbiyyatımızda nağıllar, rəvayətlər, əfsanələr əsasında qələmə alınmış əsərlərə tez-tez rast gəlinir. Müşfiq də mövzu axtarışlarında xalq şeiri ənənələrinə daim diqqət göstərmiş, bu zəngin xəzinədən öz istedadına, ruhuna, dünyagörüşünə uyğun gövhərlər seçib götürmüş sənətkarlarımızdandır.

MİKAYIL MÜŞFİQ VƏ KLASSİK POETİKA

Müşfiq şifahi xalq ədəbiyyatını sevdiyi kimi, klassik ədəbiyyatımıza da böyük məhəbbət bəsləmiş, onunun yaxşı ənənələrindən həmişə öyrənmişdir.

Azərbaycan klassikləri içərisində Müşfiqin ən çox sevdiyi şair Məhəmməd Füzuli olmuşdur. Füzuli sənətinin böyüklüyü Müşfiqi özünə aludə etmişdi. Şair Mir Mehdi Seyidzadə deyirdi ki, Şərqi dahi şairi Firdovsinin min illik yubleyi zamanı Müşfiqlə birlikdə onun əsərlərindən tərcümə etdikləri zamanı elə vaxt oldu ki, Müşfiq gecələr onlarda qalırdı. Mən hər səhər oyananda Füzulinin divanını Müşfiqin əlində görürdüm. O, Füzulini böyük bir məhəbbətlə, aludəçiliklə oxuyur, oxu-duqca vəcdə gəlir, böyük şairin aforizmlərinə, şeirlərindəki dərin hikmətə, poetik gözəlliyə heyran olduğunu dönə-dönə bildirir, mənə müraciətlə elə hey deyirdi: "Bax, gör bir nə deyir! Belə də gözəl söz olar?! Hər misrada nə qədər böyük məna var!"

Həqiqətən, Müşfiq xalqın ictimai, eləcə də mədəni həyatında başlanan yeni dövrlə birlikdə boy atan gənc şairlər içərisində öz istedadı ilə seçilirdi. Onun şeirlərinin bədii dil zənginliyi, qüvvətli obrazlılığı, emosional vüsəti ilə hələ 29-30 cu illərdə ədəbi tənqidin diqqətini cəlb etmişdi. O vaxt bunu düzgün olaraq gənc şairin klassik poeziyanı dərinləndirilməsi, mənimsəməsi ilə əlaqələndirirdilər.

Müşfiq bütün varlığı ilə xalqın qədim mədəniyyəti, ədəbiyyatı, xüsusilə poeziyasına bağlı olsa da dövrün zəruri ehtiyacını, həyatın hər sahəsində “inqilab edən” xalqın mövcud həyatını tərənnüm etmək məsuliyyətini vaxtında başa düşmüşdü. Zamanın bu ciddi tələbini gənc şairin çox tez duyduğunu və ilk şeirlərindən özünü xalqın zəngin bədii söz tarixi qarşısında məsul hesab etdiyim “Küləklər” kitabında aydın görmək mümkündür.

“Gözəl şər”, “Əlvida”, “İşıqçı qız”, “Nümayiş”, “Böyük işlər” və s. şeirlərə Müşfiqin yeni dövrün poeziyası haqqında həyacanlı düşüncələri aşılammışdır. Öz qarşısında “bu günün hökmünü öyrən və düşün” tələbini qoyan 20 yaşlı şair başa düşür ki;

*Bu günün ayırıcıdır yolu, ərkani,
Nəğməsi başqadır təzə aşiqin.*

(“Əlvida“)

Yeni dövrün poeziyası ətrafında gedən qızğın mübahisələr bəzən gənc Müşfiqin mühakimələrinə təsir göstərir, onda, məsələn, aşağıdakı misralarda gördüyümüz fikirləri doğururdu:

*Bu duyğu deyir ki, rədd eylə keçmiş,
Danışdır sazında dirçələn elləri.
Yeni söz istəyir hər qadın, hər kişi,
Öpərkən gözləri səadət yelləri.*

(“Nümayiş“)

Lakin... keçmiş necə rədd etməli, ona da köhnə əlifba kimi “əlvida” deməlimi?!...Axı, keçmişdə xalqın min ildən bəri yaşadığı qəhrəmanları - Babəki var, Nizamisi, Nəsimisi, Koroğlusu var!...

Axı, keçmişdə müdrik ustad Füzuli var, keçmişdə elin dərdinə ağlayıb güldürən, gülüb ağladan böyük Sabir var?!... Doğrudur, xalqın keçmiş tarixinin hər səhifəsində qan da var, ölüm də var, inilti, hiçqırıq, fəryad da var, zalım da var, məzlum da var. İndi isə həyat gözəlləşmiş, azadlıq günəşi baharda, qışda insanları isidir. Getdikcə gülüşü, fərəhi yüksələn günləri bir-birinin ardınca “səa-

dət yelləri” çevirir. Feodal müharibələrinin, dinin, cəhalətin yaratdığı müsibətlərdən bəstələnmiş Füzuli fəryadlarını müasir dövrün coşğun gurultuları ilə uyuşdurmaq mümkün olmadığı kimi, kapitalist aləminə qarşı gurlayan Sabir qəh-qəhələri də dövrün poeziya qarşısında qoyduğu tələbləri ödəmək baxımından müvafiq deyildi. “Arkadaş, gəl də gidi göylərə baş qaldıran müvəffəqiyyətlərimizi sağa-sola hayqı-ralım” nidası gənc şairin müasir şeir ilə əlaqədar gərgin düşüncələrindən yaranmışdı.

Safurə Quliyeva yazır; Müşfiqin ilk şeirlərində klassik poeziyaya münasibətdə ədəbi mühiyyətdən irəli gələn ziddiyyətlər müəyyən dərəcədə özünə yer tapmışdır. Həmin dövrdə özlərini “marksist dünyagörüşünün”, “proletar əqidəsinin” carçıları kimi qələmə verənlərin klassik ədəbiyyata kəskin hücumları gənc şairin bədii düşüncələrində qısa da olsa nizamsızlıq yaratmışdı. Təsadüfi deyil ki, dövrünün aktual məsələsinə həsr olunmuş “Mədəni hücum” şeirində o, əsas ideyanı belə bir təbiət lövhəsi fondunda verdi:

Xəzandır, xəzandır...

Təbiət kişnəyir yüyənsiz at gibi.

Təbiət varlığı əlində oynadır.

Rüzgarlar qudurmuş, səmalar səbəi...

Qanadı olanlar köksünü görəcək

Aləmi titrədən bu fəslin zülmünə.

Odur bax, zavallı bir yarpaq, bir çiçək

Sürünür torpaqda ölərək – Kimə nə!

Şeirdə qələmə alınan həyat materialındakı hərc-mərclik onun obrazlarında, ritmində, ahəngində bacarıqla ifadə olunurdu. Mədəni hücumun əsas məqsəd və mahiyyətini başa düşməkdə gənc şairə proletkultçuluğun “qopartdığı fırtına” mane olurdu.

Mədəni hücumu başladıq, odur ki.

Bizimlə keçmişdə olmalı ayrılıq.

Bu günün səsləri çımlayıb diyor ki.

Üzumdə olmasın kölgəlik, sayrılıq!

Ancaq elə bu şeirdəcə Müşfiq “Fəhlə mədəniyyəti təbliğçi-ləri”-nin müvəqqəti yaratdıqları qarışıqlığın içindən özünün sağlam fikri, düzgün məntiqi düşüncəsi ilə qalib çıxırdı.

*Ər oğlu ər kimi atılsın meydana,
Hər dodaq namına bəstələr bir şeir,
Ölməkçin doğmadıq. gəlmədik cahana
Ölməkçin yaşamaq. bu sadə bir işdir.
Çünki;
Bu meydan istiyor qüvvətli pəhlivan!
“Pəhləvanlar bəd palar səyirdəndə hər yana...”*

(Füzuli)

mısrası yada düşür. Şair keçmiş “rüzgarın”, başqa sözlə, zamanın hökmünə, ixtiyarına verir. Çünki inanır ki, öz atını hər yana “səyirdən pəhləvanlar “ həyatın bu “coşğun dalğalarından “ da qalib çıxacaqlar. Şeirdə gənc şairin nöinki forma orijinallığı (üçlük hecanın müxtəlif qruplaşdırmalarından rəngarəng şəkillər yaratmaq), istifadə etdiyi məqsəduyğun bədii vasitə (təbiətdəki fırtına ilə cəmiyyətin həyatında mədəni inqilabın yaratdığı coşğunluq), yeni məcazlar (“alovgöz bir mayak“, “qanadın dalğala“, “saçların köpüklü“,” göylərin sinəsi çək-çək” və s.) onun fərdi şeir üslubunun ilk cüvartlarından idi.

Şairin çap olunan əsərlərindən görünür ki, yaradıcılığının ilk illərindən dövrün tələbini düz başa düşmüş, ictimai həyatın ən vacib məsələlərini, xalqın o zaman üçün səciyyəvi duyğu və düşüncələrini qələmə almışdır. Bu, şeirlərin adlarında da əksini tapmışdır: “Torpaq və traktor“, “Zahes“, “Çadralı qızlarımız”a, “Avral“, “Yarış“, “Qaçqçı“, “Telefon“, “Dilənçi” və s. Lakin bu şeirlərdə gənc şair hələ tam bədii kamiliyyə nail ola bilmirdi. Onun dilində qeyri bədii səslənən, ahəngdarlıq baxımından sönük sözlərə də təsadüf olunurdu. Bunu şair özü də başa düşür, axtarışlarını ehtirasla davam etdirirdi. Bu dövrdə gənc şairin əsrlərin sınağından çıxmış klassik ənənələrə müraciəti müəyyən dərəcədə ədəbi mühitin təsiri ilə çox ehtiyatlı idi. Həmin illərdə çap olunmamış şeirlərində isə klassik poetikanın bədii

ifadə vasitələrindən, obrazlarından onun nisbətən daha geniş faydalandığı nəzərə çarpməqdadır. Aşıqanə-lirik səpgidə yazılmış bu şeirlərdə klassik irsdən bəhrələnmə hələ yaradıcı şəkildə deyil: gənc Müşfiq klassik obrazlılığı cazibəsindən çıxma bilməyib, onu bir qədər sadələşdirərək müasir şeir dilinə gətirməyə təşəbbüs göstərir.

Məsələn, aşağıdakı şeirdə olduğu kimi:

*Sənin xəzan olur gül dodaqların,
Onda ki, gözümdən yaşlar saçılır.
Çünki sayəsində gur bulaqların
Çiçəklər açılır, güllər açılır..*

*Üzün şafəqlənir mən ah çəkincə,
Çünki od qızdırır əsincə rüzgar.
Hər şeyin axırı heçdirsə mənəcə,
Sənin gözəlliyin gəldikcə artar.*

*Qurumuş göz yaşım o gül üzündən
Axar, daim axar, durmadan axar;
Sellər coşğun olur, çünki qafslətən
Doyunca gəncliyin fəslil ilk bahar.*

Altı bənddən ibarət olan bu şeir bütünlükdə, elə bil məcazlarla zəngin Füzuli beytlərinin sadələşdirilmiş bir şəkildir.

Lakin bu, eyni zamanda, gənc şairin bədii təfəkküründən keçərək gəlmiş, bir növ müşfiqləşmişdir. Poetik vasitə isə dahi sənətkardə olduğu kimi saxlanmışdır:

*Açılır könlüm gəhi kim, giryeyi-təlxim görüb
Açar ol gülrux təbəssüm hirlə ləli nuşxənd...
Qılsa vəslin şamımı sübhə bərabər yox acəb*

*Rəsmidir fəslə bahar olmaq bərabər ruzu şəb...
Güli rüxsarınə qarşu gözümdən qanlı axar su,
Həbibim, fəslə-güldür bu, axar sular bulanmazmı?...*

Müşfiq də böyük ustadı kimi nəticəni verdikdən sonra səbəbi onunla qarşılaşdırıb, nisbətən sadə də olsa, təzadlı məcazlar yaratmışdır. Ancaq, əlbət ki, Füzulinin poetik təfəkkür zirvəsi gənc şair üçün hələ sirrli, müəmmalı bir aləm idi. Və bəzən ustadın belə əfsunkar beytlərinin seyrinə daldıqca onlara bənzər poetik parçalar yaratmağa çalışması bir şagird marağı təsiri bağışlayırdı. Füzuli bədii dilinin dərinliyinə, zənginliyinə heyranlıq, onlardan müasir şeirdə istifadə etmək söyləri Müşfiqin başqa şeirlərindən də görünməkdədir. Məsələn:

*Yel əsdi, dağıldı qara saçları,
Üzünə baxmağa bir yer qalmadı.
Sanki göy üzünü sardı bir bulud,
Gizlənən günəşdən əsər qalmadı.*

(“Bulaq başında”) bədii təsvirində böyük ustadın:

*Aləmi şeydə qılır, gər olsa həm gözədən nikah.
Bir pərivət kim, səri-zülfü səbadan saxlamaz...
beytinin təsirini görmək çətin deyil.*

Füzuli sənəti təsiri ilə Müşfiqin yaratdığı ilk müvəffəqiyyətli əsər, “Bəyaz çöllər” silsilə şeiridir. “Bəyaz çöllər” şeiri üçün Mikayıl Müşfiq Məhəmməd Füzulinin:

*Əgər su damənin tutdum, rəvan döndərdi üz məndən,
Və gör güzgüdəm umdum sidq, əksi-müddə gördüm.*

beytini epiqraf götürmüş və elə bu beytin altındaca yazmışdı:

*Xızır, məndən sular dönməz, təbiət pəncəm altında,
Baxıb ayınəyi-qəlbimdə əksi-aşına gördüm,*

Bu beytlərdə Füzulinin yaşadığı dövrə Müşfiqin yazıb yaratdığı dövr arasındakı böyük fərq aydın surətdə görünür. Dahi Füzulinin yuxarıdakı beytində ifadə olunan kədər, taledən, bəxtdən şikayət motivləri onun dövrünün acı bəhrəsi idi. Müşfiq isə Füzulinin bu beytinin təsiri ilə yazdığı beytində böyük şairi kədərəndirən varlığın dəyişildiyini, təbiətin insan qarşısında təslim olduğunu göstərməyə çalışırdı.

Aydındır ki, Müşfiqin öz şeiri üçün belə bir epiqraf götürməsi fikrinin daha qüvvətli, daha təsirli çıxmasına kömək etmişdir. Bu qarşıdurma, heç də ilk baxışda göründüyü kimi, gənc şairin ustadı ilə dəyişməsi deyildi. Əksinə, Müşfiqin öz dövrünü Füzuli dünyabaxışının genişliyi ilə görmək, düşünmək, xalqının həyatını Füzuli idrakının dərinliyi ilə, həssaslığı ilə dərk etmək, duymaq, yaşamaq, onu Füzuli kimi sadə, həm də çox lakonik, şairənə bir dillə, bütün mürəkkəbliyi və canlılığı ilə verə bilmək arzusunun ilk bəhrəsi idi.

“Bəyaz çöllər” bir neçə hissədən ibarətdir. Şeirin birinci hissəsi Füzulinin farsca divanının müqəddiməsini xatırladır. Burada şeirin “düşüncə dəryasına dalıb, söz alması ilə məna gövhərindən kimsə tərəfindən söylənməmiş incilər deşmək” kimi gərgin, mürəkkəb zəhmətlər nəticəsində yaranmasından danışılır. Müşfiq göstərir ki, bir müddət şeir yazmadığı üçün “xəyal dənizinə baş vurmamış”, “fikri qasırgalı dəryalar kimi dal-ğalanmamış”, “könlü uzaq gedən xülyalar kimi incə buludlarla çulğalanmamış”, “ürəyi ilk bahar səlləri kimi qaynamamışdır”. Bu hissə şairin işlətdiyi obrazlı ifadələrin orijinallığı ilə bərabər şeir yaratmaq prosesinin çətinliyini, məsuliyyətliyini ifadə baxımından Füzuli dibaçələri ilə səsleşir. Dahi sənətkarın təsiri bütün əsər boyu duyulmaqdadır.

Şeirdə bədii obyekt Mil düzüdür. Ona müraciətlə yazılmış parçada, hər şeydən əvvəl, şairin səmimiliyi, həssas qəlbi, quru, yanıq çöllərə məxsus şairənə baxışı diqqəti cəlb edir. Şair səhranın bədii obrazını belə yaradır:

*Bir düz ki, fərq etməz xəyalın gözü,
Hər daşı bir çılpaq qarib öksüzü.
Məhlul çöhrəli bir dulu andırır,*

*İnsanın fikrini dumanlaşdırır...
Göylərin buludu sana yabançı.
Günəşin telləri sırtında qamçı.
Ellər köç eyləmiş, sürülər gəlmiş
Qoynunda bir quzu səsi yüksəlmiş
Bir səs ki, zülmətdə ağlayan bir səs...
Bir səs ki, həzindən çağlayan bir səs.*

“Qədim karvan” və “Rücu” hissələrində Müşfiq Mil düzünün iki müxtəlif zamanda bədii təsvirini verir. Xalq həyatı, insan talelərinin təsvirində iki dövr, iki zaman üz-üzə dayanır: keçmiş və bu gün.

Ucsuz-bucaqsız quru çöllərdə “səhraların əsiri” olan karvanın təmsalında verilən xalqın keçmiş həyatına qarşı “qırmızı bayraqlı Bakı işçisinin” başçılığı ilə Gavur arxın açılışında “qalib türkülər oxuyan kəndlilərin şən və mübariz yürüşü qoyulur. Real təsvirlər şairin konkret məqsədini açmaqla yanaşı, daha yüksək qayənin bədii həllinə xidmət edir. Müşfiq iki müxtəlif zamanda oxşar lövhələr verərək, epiqrafda qoyulan zaman və xalq, eləcə də zaman və sənət, sənətkar məsələsini açmağa nail olur.

*...Torpaq yaraları, ayaqlarında,
Yazın istisində, qışın qarında
Saçlı üzlərində düşkünlük qəmi,
Ürəklərində bir xəzan axşamı.*

“Rahatlıq bilmədən yanıq çöllərdə yürüyən” bu karvanı “buludlar”, “əsən rüzgarlar”, “ilan nərələri” müşayiət edər. Qar-şıda isə, “hər gözdə bir cənnət açan” sərəblər onu qoynuna çəkmədi.

*İştə bu can səsi, ah bu can səsi,
Bu canın ruhlara ruh saçan səsi,
Bu quraq çöllərdə şəfqətlə çağlar...*

Nəinki şairin obrazlar silsiləsi, ritmi, hətta səslərin həmahəngliyi belə, poetik təsirin qüvvətlənməsinə xidmət edir. Bir-birini izləyən

ş.ç.s səsləri ilk andan can səsinə xatırladan bu xoş səda şairin dəvə karvanının ağır lənglərindən ahənglənən musiqisinə bir müddət elə bil, ümid, sevinc nidaları gətirir. Lakin boz buludlarla örtülmüş göy üzündə oynaq, parlaq günəş şüalarının bircə anlıq saçılması təsirini bağışlayan bu səs də sərəbdır, aldadıcı ümidlər oyadan, sonra da sarsıdan, məhv edən sərəb. Bu can səsləri...

*Ulduzlara gülər, göylərə ağlar,
Hiçqırar, boğular, nəhayət ölər:
Siyah bir girdaba düşər, gömülər
Karvan
Qarşılardakı dənizlər, sərəb,
Ümidlər şikəstə, əməllər xarab...*

yoluna davam edir. Təbii deyilmi ki, bu zaman həmin karvanın şairinin qəlbindən:

*Mənəm ki, qafiləsaları-karvani-qəməm,
Müsafiri-rəhi-cəhrayi möhnətü aləməm. -*

“Qədim Karvan” hissəsində zülmətdən cana doymuş insanların sərəb kimi görünən “işığı ümitsiz axtarışlarını öz yaradıcı təfəkküründə canlandırır, şair aləmində yenidən yaşama-sı Müşfiqə böyük Füzuli poeziyasının zaman və xalq həyatı ilə bağlılığının dərin köklərini dərk etməyə imkan yaradır.

Mikayıl Müşfiq o illərdə qanad açırdı ki, yenilik adı altında Füzuliyə hücum edənlər tapılırdı. Odur ki, 20-ci illərin sonu, 30-cu illərin əvvəllərində klassik ədəbi irsə yanlış münasibət bəsləyənlərə qarşı, o, cəsarətlə, kəskin və amansız çıxış edərək:

*Yazalım,
Özümüzü öyməyəlim,
Füzuliyə dəyməyəlim.
Utanmazmı, Füzulinin adını çəkən
Özü bir heçkən...*

deyə əsəbləşirdi.

“Yazalım, özümüzü öyməyəlim, Füzuliyə dəyməyəlim!” misralarındaki bütün ifadə komponentlərində duyulan qüvvətli bir daxili gərginlik və qətilik, aydın fikir və sərt ahəng şairin bu mövzunu necə dərindən, ciddi və hərarətlə işlədiyini göstərir.

“Yazalım” kimi əlinə qələm götürüb, özünü şair hesab edir yazsın: ancaq “özümüzü öyməyəlim”. “Dörd yüz sənə” gəlib keçib. İnsan cəmiyyəti neçə nəhəng inkişaf mərhələsi dəyişib, neçə-neçə şahlar, xaqanlar, ağalar, bəylər, insanlar həyatdan gedib, torpağın çürüntüsünə dönüblər. “Dörd yüz sənə” bundan əvvəl:

*Gör nə sultanəm məni dərviş kimi, feyzi-süxən,
Eyləməli iqbulimi asari-nüsrət məzhəri...*

deyəən sənət peyğəmbərimə dəyməyəlim. Onu sən, mən yaşatmamışıq ki, biz də əbədilikdən çıxara bilək. Şeirini “gecə səhərə qədər oyaqlıq zəhrini dadıb bağırının qanı ilə” yaradan özü “dörd yüz sənə” bundan əvvəl əmin idi ki;

*Payımal etməz onu asibi-dövri-rüzgar,
Eyləməz təsir ona dövrani-çərxi çənbəri.*

Sənətin ictimai bəşəri mahiyyətini dərk edən Müşfiq başa düşürdü ki, şeir gərək xalqın zövq və sevinci, qayə və arzusu ilə səsləşsin. Haqiqi sənətkarın ən mühüm vəzifəsi buna nail olmaqdır. Hələ “dörd yüz sənə” əvvəl böyük Füzuli “sənətin həyat qarşısında, insan qarşısındakı ülvə məqsədlərinə işarə etmiş, onun insanlara zövq, səfa verməyindən, tərbiyəvi-əxlaqi təsirindən danışmışdır. Füzuli haqlı demişdir ki:

*Hər sözüm pəhlivandır ki, bulub təyidi-həqq,
Əzm qıldıqda tutar təsxir ilə bəhrü bəri...*

Böyük ustadın sənətindəki əbədlilik sirrlərini dərk edən gənc Müşfiqin də qəlbi get-gedə həmin məqsədlə daha çox hərarətlə çırpınırdı:

*Ah nə böyük şərəfdir sənətkar olmaq,
Könüllər dünyasından xəbərdar olmaq.
Nə xoşdur bu hiss kimi qəlblərə girmək*

səssiz-sorğusuz,

Bütün fənalıqları yuxıb-devirmək

qara-qorxusuz...

(“Sənətkar”)

Rəfiq Zəka Xəndan yazmışdır: “Xitab” şeirini dinləyək:

*Utanmazmı, Füzulinin adını çəkən,
Özü bir heçkən,
Fikrətin “Tarixi –qədimi”ni qürurunda bulan,
Böyüklük xəstəliyinə tutulan
“Qızaran ulduz”ların şairi!
Hamı sənin dörd yüz sənə,
Dönə-dönə yaşayacaq dastanını?
Gəl çəkmə özünü yuxarı!
O dəha qartalının qanadları
Bu gün belə çırpınır qaralan qaşlarda,
Dağlarda, daşlarda,
“Pəhləvanlar bədipalar səyirdəndə dörd yana,
Tifi həm cövlan edər, amma ağacdan atı var”
Bu meydanda ağac da yox, qarğıdandır atın sənin,
Şeir üfüqündə açılmaz qanatın sənini!*

Dırnaqda verilən beyt Füzulinindir. Burada Müşfiq sərbəsti ilə Füzuli əruzü yanaşı durur. Sənin sərbəstin Füzuli əruzü ilə elə qovuşmuş ki, dırnaq işarələri qoyulmasaydı keçər, o beyt də sənindir zənn edərdik. Çünki bunları yazan sözün dəyərini bilən sənətkar şairdir. Bəlkə də sən əruzla sərbəsti bilərəkdən təqdim etmişən. Səndə qafiyəsiz misra, misra təşkil etmədən söz düzümü görülməz. Budur sənin sənətə məhəbbətin, şeirə hörmətin. Sən bütün yaradıcılığın boyu misraları qafiyəsiz burax-mır, fikrin sərhəddi bildiyin qafiyələri məharətlə cilalayırıdın. Heç zaman misraları yersiz parçala-

madın. Şeirin daxili ahəngi ilə zahiri görünüşü arasında bir uzlaşma arayırdın.

Klassik şeirimizi bütün incəlikləri ilə bilməklə yanaşı, yeni şeirin yeni yollarını işıqlandırməğa can atırdın. Yaxşı duyurdun ki, keçmiş ənənələrə arxalanmadan, əsaslanmadan sabahın şeir incilərini yaratmaq imkan xaricindədir. Əruz vəzninin çeşidli şəkillərini göstərirədin, onun sərbəstini ahəngə xələl gəlmədən, incələyirdin. Bu incəliklər də Müşfiq incəliklərinin sayını artırırdı”.

Cəfər Xəndan yazır: Özünü və qələm yoldaşlarını “qızaran ulduz”ların şairi adlandıran M.Müşfiq sənətkarlıqda Füzuliyə çata bilməyini qibtə hissilə qələmə alır və təvazökarlıqla etiraf edir.

Mikayıl Müşfiq çox doğru olaraq “Yeni il” şeirində Füzulini düha qartalı adlandırır, onun sənətinin böyüklüyündən, əsrləri aşaraq yeni-yeni üfuklər kəsb etdiyindən qürürlə söhbət açır:

*Füzuli yüksəldi
Əsrinin fəvqünə,
Sığmadı dühası
Bağdadın üfūqünə,
Əsrinin önündə
Oxudu şerini
Fikrinin mililə
Toxudu şeirini.*

Klassiklər içərisində Füzuli Müşfiqin sevdiyi şeirlərini əzbər deyərəkən vəcdə gəldiyi yeganə şair deyildi. O, həmçinin Azərbaycanın klassik şairlərindən Nizami, Nəsimi, Vaqif, Zakir, Sabir, Səhət, Hadi, Cavid, şərq şairlərindən Firdovski, Xəyyam, Tofiq, Fikrət və s.başqa görkəmli sənətkarların yaradıcılıqlarını məhəbbətlə öyrəndiyi, mütaliə etdiyi, sevdiyi şairlərdən olmuşdur. Gənc şair Azərbaycan xalqının böyük klassiklərinin sənətkarlığını bir sərraf diqqəti ilə öyrənib.

O, klassik ədəbiyyatımızın, qədim mədəniyyətimizin həqiqi varisi, layiqli carçısı kimi müasirlərinin hafizəsində yaşamaqdadır: “Müşfiq, yerin alt qatlarından, qədim mədəniyyətimizdən xəbər

vərən qazıntıları çıxarmaq üçün külüngünü yerə böyük bir ehtiyatla vuran arxeoloqa bənzəyirdi. Keçmiş şairlərimizin yaratdığı söz incilərini, misilsiz, gözəl lirika nümunələri olan şeir və qəzəlləri, qoşma və bayatıları maraqlı və məhəbbətlə axtarıb tapan vicdanlı bir alim və tədqiqatçı kimi bu şairləri unutməğa qoymazdı. Bahar Şirvaninin, Biludin, Nəsehin və başqa bir unudulmaz Azərbaycan şairlərinin şeir və qəzəllərini mən ilk dəfə Müşfiqin dilindən eşitmişəm”.

Rəfiq Zəkə yazmışdır: “Klassik şeirimizin çeşidli formaları olan qəzəllərdən, rübailərdən yaradıcı surətdə faydalanaraq, yeni tərkiblər, yeni şeir, qəlibləri icad edirdin. “Səhər” poemasının forması Əbdüləqq Hamidin “Məqbər” əsərinin formasının zahiri təkrarı olsa da, heca vəznində bu formadan ilk dəfə faydalanan sən olmusan”.

“Şən teyflər” əsərində müəllif Ömər Xəyyamın, Sabirin və “Ölülər” komediyasının qəhrəmanı kefli İsgəndərin teyflərini gürüsdürür. Teyflərin söhbətlərində “nəsimi əbədiyyət” olan üç dahi sənətkarların hər birinin özünə məxsus səciyyəvi yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə müəllifin toxunduğunu görürük.

*Cəhənnəm qəmidir, cənnət şənliyim,
Sığmaz fəzalara azad mənlüyim.
Tanımam varlıqda başqa bir qüvvət,
ƏvvəlİM təbiət, sonum təbiət.*

Məgər Ömər Xəyyamın dediyi bu sözlər onun şəxsiyyəti, fəlsəfi və yaradıcılığı haqqında oxucuda aydın təsəvvür yaratdırmı? Yaxud Müşfiqin “sözləri qılıncdan iti şair” haqqında yenə Ömər Xəyyamın dili ilə dediyi:

*O güldü – ağıladı, ağıladı – güldü,
Gülümü hiçqürdü, fəryadı güldü...
Onun sözlərində bir başqa dad var,
O bəzən bizdən də yüksəyə qalxar.
O, yer şairidir, yerin oğludur.
Üzdən gülürsə də qəlbi odludur...*

Sözləri ölməz Sabirimizin ölməz sənətinin özünəməxsus cəhətlərini yığcam bir surətdə işıqlandırmırmı?

Kefli İsgəndərin diliylə isə görüş, Müşfiq İsgəndərin yaşadığı mühitin səciyyəsinə və bununla da Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının şah damarını necə də düz duyaraq verə bilməşdir.

*“Ölüb – a!” deyərək qışqırır cahan,
Qalxmaz Fərhad kişi ağır yuxudan...
Ac başım, dinc başım, səbr, təvəkkül,
Çırpınmaq bilməyən xəstə bir könül...
Üşüyən canımız atəşə həsrət,
Qaranlıq qəlbimiz günəşə həsrət.
Özgülər oturmuş taxt üzərində.
Basmış ruhumuzu kəsalət bizim,
Vurur nəbzimizdə ətalət bizim.*

“Şairin ölümü” şeirində böyük dramaturqumuz Cəfər Cabbarlıni “söz üzüyünün yanar almazı”, “ustalar başı”, “sözün səmənd atını çaparkən göyün qatlarını titrədən” şair adlandıran Müşfiq onu da “nəsihi əbədiyyət” olan sənətkarların sırasına daxil edir.

Mikayıl Müşfiq klassik şairlərimiz Füzulidən, Nəsimidən, Səbirdən, Hadidən, Caviddən sənətkarlıq sirlərini mənimsədisə də, heç birinə bənzəmədi. Əruzü mükəmməl bilirdi. Çox zaman, əruzda yazan şairlərimiz təkcə əruzun oynaq bəhrlərində qələm-lərini sınayırlar. Təəssüf ki, bu yazılarda müəlliflərin əziyyət çəkdikləri bütün nöqsanları ilə bərabər açıq-aydın görünür.

Asan, oynaq bəhrlərdə yazmaq əruzü bilməməkdən gəlir. Əruzü bilən, duyan sənətkar onun bütün bəhrlərində özünü sərbəst hiss etməli, gözəl nümunələr yaratmalıdır. Klassik şairlərimizin ən qadirləri əruzü bütün incəlikləri ilə bilməş, ondan ölməz sənət inciləri meydana çıxarmışlar.

Klassik şairlərimizin əruzla yazdıqları rübai, tərkib-bənd və tərcibənd kimi məşhur, əsrlərdən bəri işlənərək gələn formalarda “Duyğu yarpaqları”, “Əbədiyyət nəğməsikimi elə sənət inciləri yaradılıb ki, Müşfiqdən sonra gələn şairlərimiz, şairin açdığı cığırla

getmiş, bu tətbiqdən dönə-dönə faydalanmışlar. Bu haqda da danışan olmamışdır.

Müşfiqin əsərlərində Homerin, Bayronun, Taras Şevçenkunun, Rabindranat Taqorun, bədii surətləridən Leylinin, Məcnunun, Şirinin, Fərhadın, Ofelyanın, xalq dastanları qəhrəmanlarından Korqulunun, Nəbinin, Əslinin, Kərəmin adlarına təsadüf edirik. Bütün bunlar Müşfiqin klassik irsə, ənənəyə həmişə böyük qayğı və ehtiramla yanaşdığını göstərir. Həqiqi sənət öz ideya-estetik istiqamətini xalqın mövcud həyatından, ictimai və iqtisadi vəziyyətindən, mənəvi əxlaqi görüşlərindən alır. Şair əsl mütəfəkkir idrakı, həqiqi aşiq ehtirası ilə içərisindən çıxdığı insanların mütərəqqi fikir və düşüncə tərzinə yiyələnməli, onların ideallarını, güzəranını və könül aləmini tərənnüm etməlidir. Gənc Müşfiqin klassiklərdən, xüsusilə böyük Füzulidən öyrəndiyi və yaradıcılığı boyu əməl etməyə can atdığı sənətkarlıq dərslərindən başlıcası bundan ibarət idi.

II FƏSİL

MİKAYIL MÜŞFİQİN AZƏRBAYCAN MƏDƏNİ-İRSİNƏ TƏSİRİ

MÜŞFİQİN POETİK NOVATORLUĞU

Müşfiq lirikası özünün yalnız ictimai, əxlaqi tərbiyəvi məzmunu ilə deyil, orijinal sənətkarlığı ilə də diqqəti cəlb edir.

Şairin lirikası özünün poetik forması etibarilə də Azərbaycan poeziyasında novatorluğun yaxşı nümunələrindən biri kimi yaşamaqdadır. Müşfiqin elə şeirləri vardır ki, bu ancaq özünəməxsus bir formada yazılmışdır. ("Tərtərhes nəğmələri", "Axın", "Duyğu yarpaqları", "Əbədi sevgi", "Üç sağlıq", "Bəyaz çöllər", "Sabir üçün" və s.)

"Tərtərhes nəğmələri"ndə şair bir üçlükdən ibarət on beş misralıq bənd yaratmışdır ki, burada birinci üçlüyün iki misrası öz aralarında qafiyələnin, üçüncü misra isə o biri üçlüklərin üçüncü misraları ilə həmqafiyə olur. Bəndlərin bu cür quru-luşunun ümumi ahəngi coşğun çayların (Tərtər də belə çaylardan biridir) gur axınıni xatırladır. Bizə elə gəlir ki, bu forma şeirin əsas məzmunu, ona yüksək romantik ruhu ilə çox həmahəngdir. Fikrimizin təsdiqi üçün "Tərtərhes nəğmələri" ndən istənilən müşfiqanə bir bəndi gözdən keçirmək kifayətdir.

*Gözünü aç, dağlara bax,
Bir gözəldir bu Qarabağ
Təbiətin qucağında.
...Uzun saçlı qızlar kimi,
Tar çalaraq sızlar kimi
Tərtər gümüş yatağında.*

Bunlar əsl sənətkarlıq bəhrələridir. Bu misralardakı Müşfiq rəyihəsi, Müşfiq nəfəsi gəlir. Şairin təbiət şeirləri mənəvi rənglərin aynasıdır. Bu rəngləri canlandıran, dalğalandıran istedadla savaddır. Savadsız istedad şeirsiz şeiriyyət, istedadsız savad isə şeiriyyətdən məhrum şeir kimidir. Müşfiqdə həm savad vardı, həm də istedad. İki qırılmaz qanad! Şeirlərində artıq kəlməyə, misra sınıqlığına, ifadə sönlüklüyünə, yəni əsil şeirə yabançı ünsürlərə rast gəlinməz.

Rəfiq Zəka yazırdı: "Tərtərhes nəğmələri"ndə poeması 1936-cı ildə "Kommunist" qəzetində çıxmışdır. O zaman Tərtərhesin ancaq planı vardı. Sən isə 30-40 il sonrakı dövrü olduğu kimi təsvir edir, müasirlərinin gözləri önündə canlandırdın. Hələ o zaman üzünü yurdunun "Ay kimi oğullarına, gün kimi qızlarına" tutub Tərtərhesi görməyə dəvət edirdin.

*Çağırırım mən hər kəsi,
Gəlsin, görsün Tərtərhesi.
Bilsin burdan nə hal keçir.*

Bu gözəl poemanı oxuduqca sanki Tərtər çayının dalğalarının nəğməsini eşidir, aşıb-daşan Tərtərin sahillərə saçdığı incilər sanki Müşfiq incəliklərinə çevrilirdi. Sənin bu əsərin, zəhmətin şeiriyyətini bütün gözəllikləri ilə təənnüm edən ən gözəl, ən zərif, ən ləyaqətli sənət inciləri kimi söz xəzinəmizə əbədi yazılacaqdır. Çünki bu poema əvvəldən axıradək qanadlı bir ilhamın bəhrəsidir. Əsəri həzin bir şərq kimi dinləyir, uzun zaman onun bədii təsiri altında qalırıq. Yüksək şeiriyyət, parlaq bədii obrazlar, kimsə tərəfindən söylənməyən orijinal bənzətmələr bizi sanki sehirləyir. Poemadan ayrılmaq mümkün deyil. Poema heca biçimində yazılmışdır. Ancaq

o qədər dalğalı, o qədər təranəlidir ki, tez-tez “əruza keçdi” deməyimiz gəlir:

*Budur, gəldi gül mövsümü,
Tərçi, köklə sarı simi,
Bir şey çal ellər eşqinə!
Günəş qızıl, dünya yaşıl,
Gülümsəyir işıl-ışıl
Duyan könüllər eşqinə.*

Gülhüseyn Hüseynoğlu yazmışdır: “Müşfiq doğma poeziya-yamızda ilkin olaraq klassik rübai formasında yeni, ictimai məzmun, vətəndaşlıq hissini ifadəsi kimi çıxış etmiş, lirika ilə fəlsəfəni zamanın ruhu ilə qovuşdurmuşdur” (“Duyğu yar-paqları”).

Müşfiqin “Duyğu yar-paqları” başlığı altında yazdığı rübai şəkilli deyimləri söz inciləridir. Klassik şeirimizdə rübai əruzda yazılır. Şairin “rübailəri” isə hecanın “onbirlik” şəklindədir. Onu da deyək ki, bu müasir rübailərdən bu günə qədər faydalananlar çox olmuşdur. Çoxusunda Müşfiqin üslubu hiss olunmaqdadır. Ömər Xəyyamın rübailərini də bu ölçüdə dilimizə ilk dəfə çevirən Mikayıl Müşfiq olmuşdur.

“Duyğu yar-paqları” klassik şeirimizdəki rübailərdən əsaslı şəkildə fərqlənir. Şairin bəndlərinin böyük bir qismi məzmunca bir-birinin davamı kimi səslənir:

*Mən gəncəm, bilirəm, istiqbalım var,
Hələ bədr olmamış bir ilhamım var.
Yelkənim açılır, qara yel, əsmə,
Mənim bu dəryada bir sandalım var!*

*Sinif qovğasına səfərbəram mən,
Əsgərlər içində bir əsgərəm mən.
Bu dövrün şairi olmaqla, ey dost,
Bir düşün, nə qədər bəxtəvərəm mən!*

Bundan başqa, Füzulidən bu yana sayısız şairlərimizin sevä-sevä müraciət etdikləri “tərçi bənd” də həmişə əruzda yazılmışdır. Bu formanı da ilk dəfə hecaya tətbiq edən Mikayıl Müşfiq olmuşdur. Heca ilə əruz arasında axtardığı yaxınlıqlar, uyğunluqlar şeirimizə yeni şəkillər gətirməyi nəticələninib.

Bu vaxtadək heç bir kitabına salınmayan şeirindən aldığımız misallar “tərçi bənd” şəklinin qəliblərindəndir. Buna bir nümunə:

*Yenə başımdakı bu sevdə nədir?
Qəlbimi oynadan bu xüya nədir?
Könül dedikləri yaz otağında
Bu rəng, bu rəyihə, bu ziya nədir?
Bir parça köksümdə bu qoca dünya,
Bir ovuc qəlbimdə bu dərya nədir?
Nədir bu tənənə, nədir bu vüsət?
Bu göy, bu ildırım, bu zəka nədir?
Bütün düşüncəmi alt-üst eyləyən
Günəşin varisi bu düha nədir?
Varlığım əritmiş həsrət içində,
Heyrət içindəyəm, heyrət içində!*

Müşfiqə qədərki şairlərimiz heca vəznində olan şeirlərində tərçi-bənddən faydalanmamışlar. “Əbədiyyət nəğməsi” adlı epik əsəri isə “tərkib-bənd” şəklindədir. Yuxarıdakı şeirin hər bəndi-nin sonuncu 2 misrası təzə sözlərdən ibarətdirsə, burada hər bəndin sonunda, klassik şairlərimizin tərkib-bəndlərində olduğu kimi, eyni misralar təkrar olunur:

*Şair yeni-yeni sözlər bulacaq,
Kainat olduqca şeir olacaq!*

Şairin rübailərində olduğu kimi, tərçi bəndlə, tərkib-bəndində də müəyyən süjetin davamına xidmət edir. “Əbədiyyət nəğmə”sindən bir parçaya diqqət yetirək:

*Bu dumanlı dağın başı mən olsam,
Dibinin ağlayan daşı mən olsam,
Hal bilən, dil bilən qara gözlərin,
Qələmim deyir ki, qaşım mən olsam.
Ellərin ürəyi kövrəkləşəndə,
Dolu gözlərinin yaşı mən olsam.
Bəzi adamları bilməyim deyər,
Hisslərim korlaşdı, naşım mən olsam,
Bir sərxoş ölümün əlindən düşüb,
Nə zaman qırılan kamı mən olsam,
Şair yeni-yeni sözlər bulacaq,
Kainat olduqca şeir olacaq!*

Bu tərəvətdə, bu lətafətdə olan misralar bu əsərində istənilən qədərdir. Müşfiq yaradıcılığını açmaq, nadir gözəlliklərini bircə-bircə göstərmək kiçik məsələ deyildir. Şairin “gəldikcə dünyaya yeni nəsil” kimi misraları sənət dünyasına bəxş etdiyi incilər zaman-zaman duyulacaq, qavranılacaq və açıqla-nacaqdır. Bunlar bir adamın və ya bir kitabın imkanı xaricindədir. Bəs nə cür olmuşdur ki, 11 ildə 10 orjinal, 5 tərcümə kitabı nəşr etdirmiş, 5 dildə kitabı çıxmış, 29 yaşında böyük bir ustadın dünyaya bəxş edə biləcəyi möcüzələr, misilsiz söz inciləri qoyub getmişdir. Şairin dillər əzbəri olan bən-zərsiz oforizmləri azdırmı?

“Ölüm dərmanıdır ağır dərdlərin”, “Ağac öz içindən çürüməlidir!”, “Bədbəxt bu dünyada tək yaşayandır!”, “Sevgi gözəlliklə ayrılmaz eşqdır, biri Aydır onun, biri Günəşdir!”, “Şairə ilhamdan maya gərəkdir!”, “Çocuqsuz ev nədir? Bir qara zindandır!”, “Sənətdə yer gücü, göy gücü vardır”, “İnsan çocuk, həyat ona əyləncə”, “Kim keçər dünyada istiqbalından?”, “Nə qədər yaraşır insana gülmək!”, “Sorun tarixlərə, sənətin başı ölüm qarşısında yerə endimi?”, “Eşq oduna yanan bir daha yanmaz!”, “Yamandır insanın tez qocalması, Düşüb yol daşı tək yolda qalması!”. Bunlar Müşfiqin qadir qələmindən çıxan və saysız ürəklərə yol tapan nadir kəlamlardır. Bu kəlamlar hələ bundan sonra nə qədər qəlbi işıqlandıracaqdır.

Tazə kəlamlar, sevimli ibarələr, gözəlilməz ifadələr tapmaqda Müşfiqin bərabəri yoxdur.

“Oxu tar!”, “Yenə o bağ olaydı”, “Səndən başqa kimim var”, “Mənim könlüm deyir ki”, “Səni kim unudar?”, qəbildən olan təbii, səmimi deyimləri söyləyən də, Mikayıl Müşfiq olmuşdur. Müşfiqin üsulu, ifadə tərz, üslubu bəm-başqadır. Şairin şeirlərini heç kimin şeirləri ilə səhv salmaq olmaz. Çünki heç bir şairimiz Müşfiq kimi demirdi sözlərini. Dillər əzbəri olmuş “Həyat sevgisi” şeirini yadı-mıza salaq:

*Ah mən gündən-günə bu gözəlləşən
İşıqlı dünyadan necə əl çəkdim?
Bu yerlə çarpışan, göylə əlləşən
Dostan, aşınadan necə əl çəkdim?*

Əlbəttə ki, bu şəkildə ancaq Müşfiq deyər bilərdi. Çünki Müşfiqin misraları nəsi xatırladan cümlələrdən qurulmur. Başqa şairlər olsaydı, bəlkə də, “Bu gözəl dünyadan əl çəkmək olmaz”, və ya “Bu gözəl dünyadan ayrılmaq olmaz” kimi sözlər yazardılar. Həmin şeirdə “Yenə şairliyim başıma vurdu” misrası vardır. Bunu necə söyləmişdir? Tək bu misra haqqında dastan yazmaq olar. Hələ “Yenə o bağ olaydı” ifadəsi... Kim bu şəkildə deyər bilərdi? Uzaq başı “Yenə o yay olaydı” yazardılar. Heç kim “Oxu, tar” deyər cansız musiqi alətinə müraciət etməzdi. Çünki tara “oxu” demək cəsərat istəyir. Yəni tara “oxu” demək ilk baxışda qəribə təsir bağışlaya bilər. Soruşa bilərlər ki, cansız bir varlığa oxumaq demək olarmı? Ancaq bu dahiyənə xitab ilk növbədə qeyri-adi səslənir.

Müşfiqin şeirlərində bir cəsərat var. Məharətdən gəlir bu cəsərat! Şairin bu ilhamı dağların başından gələn sellər kimi çağlayır. Sonra bu sellər, öz məcrasını qazan, yatağına sığmayan, qasırga-qasırga kükrəyən, dalğa-dalğa titrəyən bir çaya qarışır. Canlı bir ildırım kimidir bu çay. “Güclüsen, dəhşətlişən sən əbədiyyət kimi!”. Bəs neçin “Əbədiyyət nəğməsi”ndə “Bir sərxoş ölümün əlindən düşüb, nə zaman qırılan kaş mən olsam” deyər iztiraba tutulurdu? Müşfiqə sərxoş ömrü neyləyə bilərdi? Ölməz əsərləri qarşısında ölüm nə şeydir ki?... “Şairin ölümü” şeirini xatırlayaraq:

*Ey böyük sənətkar, böyük əməlin
Yüksəltdi ruhunu ölkənin, elin,
Gözümə görünən şanlı heykəlin
Ölümün üstünə köklənmədinmi?*

Belə gözlənilməz müqayisələri yalnız Müşfiq kəşf edə bilərdi.
Başqa şeirində ölümsüzlük barədə gözəl demişdir:

Geniş kütlələrin hüriyyətidən,
İşindən, gücündən, səadətindən
Danışan insanlar nə bəxtiyardır!
Onların qəlbindən ölüm kənardır!

Mikayıl Müşfiqin şeirlərində obrazlı təfəkkür çox qüvvətlidir.
Bədii oxşatma, təşbeh, mübaliğə, təzadlar və s. bədii təsvir vasitələri onun şeirlərində heç zaman kənardan gəlmə, düşü-nülmüş, uydurulmuş və naxış təsiri bağışlamır. Bunlar şeirin ümumi ruhuna, məzmununa, musiqisinə üzvi surətdə qovuşur:

*O qara gözlərin deyil parlayan,
Ulduzlar içində gecələrimdir.
Bəlkə də, ruhuma aydınlıq yayan
Bu sərin ziyalı yaz səhərimdir.*

(“Sənin gözlərin “)

*Fikrim qasırgalı dəryalar kimi
İstənilən qədər dalğalanmamış,
Könlüm uzaq gedən xeyallar kimi,
İncə buludlarla çulğalanmamış.*

(“Bəyaz çöllər “)

*Həyat kimi yaz onların, ölüm kimi xəzan bizim
Nəğmə, oyun onlarındır, matəm bizim, fəqan bizim,
Kaşanələr ağaların, qazma bizim, viran bizim,
Eş onların, nuş onların, zəhər bizim, qətran bizim.*

(“Sabir üçün “)

Bu misralardakı poetik qüvvət, sənətkarlıq göz qabağındadır. Bu cürə misralardan istənilən qədər məsəl gətirmək olar.

Yığcamlıq, sözə qənaət, mümkün qədər az sözlə böyük mənalara ifadə etmək Müşfiqə xas olan keyfiyyətlərdəndir. Müşfiq poeziyasında yığcamlıqdan danışarkən ən yaxşı nümunələr kimi (əsərin əvvəlində bu haqda yazılıb) “Duyğu yarpaqları” başlığı altında gedən rübailər istər-istəməz yada düşür.

Müşfiqin şeirlərində elə aforistik ifadələr kimi səslənən elə sanballı, elə mənalı misralar, beytlər var ki, bunların daşdığı poetik fikir oxucular tərəfindən sevinclə, razılıq hissilə, ürəklərdən xəbər vermiş kimi dərhal qəbul olunur. Məharətlə yaradılmış belə aforistik misraları, beytləri oxuyanda bədii sözün qüdrətinə, kəsərinə, təsirinə bir daha inanırsan:

Həyat ondan küsənləri incidən

(“Könlümün dedikləri “)

Həyat həm gülməkdir, həm ağlamaqdır.

(“ Bəxtiyar “)

Müşfiq lirik peyzaj yaratmaq, canlı, həyatı lövhə çəkmək ustası kimi də diqqəti cəlb edən sənətkarlardan sayılır.

Ulduzlar ətrafa nur səpələr,
Bir böyük uşaqdır şən ləpələr.
Onların əlində top kimi ay
Sevgilim, başında ağ kələğayı
Sahilə gəl...

(“Dəvət“)

Təsvir olunca gözəldir. Hər şey adamın gözü qabağında gəlib dayanır. Lirik peyzaj, həyatı lövhə yaratmaq şairə öz lirik qəhrəmanının daxili aləminin, onun arzu və hissələrinin daha qabarıq verilməsində yaxından kömək edir. (“Bir günəş, bir baxış”). Dərin emosionallıq, ahəngdarlıq, axıcılıq, musiqililik Müşfiq lirikasının ayrılmaz keyfiyyətlərindəndir.

Müşfiq təbiət gözəlliklərinin aşiqi idi. Şeir umardı gözəl-liklərdən. Füzuli "Hüsn nə miqdar olursa, eşq ol miqdar ol!" demişdir. Doğrudan da, gözəllik olmayınca sevgi parlamaz. Gözəllik nə rütbə olarsa, sevgi də bir o qədər olmalı. Müşfiq təbiət gözəlliklərini bütünlüklə şeirinə köçürmək istəyir.

Quşların nəğməsindən, çiçəklərin ətrindən canlı şeir dəmətləri hörməyə can atardı. "Küləklər" şeirində küləklərin səsinə, "Yağış yağarkən" məzmununda damcılardan musiqisini, "Ağ dənizdə fırtına" əsərində isə dəniz dalğalarının səsi:

*Ağ dənizdə fırtına var, fırtına!
Ağ dənizi bir tufanlı böhran almış sığına
Coş dəniz, daşqın dəniz!
Daş dəniz, daşqın dəniz!
Aşqın dəniz
Şaşqın dəniz.*

("Ağ dənizdə fırtına")

Bu bənddəki sözlər, kim bilir, bəlkə də axtarılmamış, dalğaların səsinə verməkdə həflər belə seçilmişdir. Müşfiq yaradıcılığı göz önümüzdədir. Məhz bu incəlikləri duyanlara və onları əks edənlərə sənətkar deyilir, şair deyilir.

Müşfiqin təbiət şeirlərində bənzərsiz bənzətmələr var. "Azadlıq dastanı" poemasında oxuyuruq:

*Hələ sənətə bax, təbiətdə sən
Sanki bir bədii ziyafətdəsən.*

"Bədii ziyafət" ifadəsi bizə çox şey deyir. Müşfiq şeirin rəssamıdır. Rəssamlar Müşfiqin qələminin çəkdiyi lövhələri kağız üzərində kətana köçürə bilər. Doğrudan da, bu lövhələr o qədər canlı, o qədər görümlüdür ki! Bu misralar şeir tabloları deyilmi: "Andırır Şölənin xuraman boyu- fəvvarədən çıxan gümüş bir suyu!" və ya "Dostlar, baxın bir yuxarı, göydə ulduz salxımları, sızın, için şərəb şərəb!" "Yalnız ağac baxır bir dağ başında" ya da "Ay sərxoş bir

göz kimi, ulduzlar yaraşlıq!", "Hər dalğa bir kişnəyən bəyaz yallı at kimi", "Orda sarı buludlar sallanır pərdə-pərdə" kimi misralarını yada salıram. Müşfiq doğrudan da rəssam şair idi. Özü də şeirlərində "şair qələmi" yerinə "şair fırçası" söyləyir! "Böyük usta! Əlindəki şeir fırçası...". Bu Maksim Qorkinin vəfatına həsr etdiyi "Ustamıza" adlı gözəl şeirindəndir. Cəfər Cabbarlı haqda yazdığı "Şairin ölümü" əsərində isə:

*Ey şanlı ölkəmin şanlı ustası,
Düşdümü əlindən həyat fırçası?!*

deyir. Elə təbiət lövhələri var ki, rəssamlıq işinə həcat qalmamış onlarda. Sanki bir əlində qələm, bir əlində fırça ilhama gəlib, ruhumuzu hərəkətə gətirir.

Şairin lirikası vəzn cəhətindən də məhdudluq nə olduğu bilməmişdir. Şair demək olar ki, heca vəzninin bütün bölgülərində, əruz vəznində əsərlər və sərbəst şeirlər yazmışdır.

"Sındırılan saz" poemasını nəzərdən keçirək:

*Dadlı əfsanələr, gerçək səhnələr,
Səhnədə nələr yoxdur, nələr, ah nələr!...
Sən də açılmamış bir dəfinəsən,
Açarı qeyb olan bir xəzinəsən.*

Şairi sevdiren onun üslubudur. "Şimşəklərdən qələm, sellərdən üslub" deyən də Müşfiq olmuşdur. Şairlər bir-birindən fikir cəhətdən deyil, üslubca fərqlənirlər. Üslub şair deməkdir, üslub insan deməkdir. Üslub bir sənətkarı nümayiş eyləməkdir! Üslub yoxdursa, deməli şair də yoxdur.

Rəfiq Zəka yazmışdır: Sən ilk şeirlərini əruzda yazdın. Əruzunda vəzn dolsun deyə salınan yardımçı sözlər yoxdur. Sırf Azərbaycan əruzunu yaratmaq istədin. Yaratdın da. "Küləklər" kitabında gördüyüm "Sevgilər" şeirinə buna gözəl nümunədir:

*Sevgi vardır ki, dodaqlarda açar güllərini,
Sevgi vardır ki, bir az qar kimi, ruzgar kimidir.*

*Sevgi vardır, oxudar qəlbində bülbüllərini,
Böylə bir sevgi mənim ruhumu oxşar kimidir.
Bu axıclıq, bu zəncirliklə sənin əruzunun camıdır.*

“Suyun altında balıqlar kimi çapar qanadım” çeşidli, ahəngli, fişəngli misraların azmıdır? Sənin əruzun klassik şairlərimizin əruzundan fərqlənir. Aydınlığa, sadəliyə, milliliyə xüsusi fikir verirsən. “Göygöl” şeirini 21 yaşında yazmışsan. Bu şeirlə Azərbaycan əruzunda yeni bir səhifə açmışsan.

*Dinləyin, ey qoca, yüksək dağlar,
Ey bu dağlarda əsən irmaqlar!
Ey yaşıl sinəsi əngin dərələr;
İçə sirlərlə daşan məşçərələr!*

*Mən baxarkən sizə bilməm uyumaq,
Nəzənin duyğularım sanki yumaq.
Kimi bir mehvərə səssiz sarılır,
Mənə heç şey bu zaman gəlməz ağır.*

Qafiyələr səlis, sözlər əlvan. Qəliz kəlamlardan, anlaşılmaz ibarələrdən, mürəkkəb izafətlərdən, dumanlı tərkiblərdən uzaqlaşdığı üçün yeni bir cığır açdın şeirimizdə. Əruzunu sevdin üçün sevdin bildin. Klassik şairlərimiz Füzulidən, Nəsimidən, Sabirdən, Hədidən, Cavidən sənətkarlıq sirlərini mənimsəmənsə heç birinə bənzəmədin!”

XX əsrin əvvəllərində və inqilabdan sonrakı illərdə Azərbaycan ədəbiyyatı tədris olunan ədəbiyyat dərsləklərində türk şairlərinin, xüsusilə Tofiq Fikrətin əsərlərinə əhəmiyyətli yer verilirdi. Bundan başqa həmin dövrdə İstanbulda təhsil alan azərbaycanlı ziyalılar, həm də Bakının orta və ali məktəblərində dərs demək üçün dəvət olunan türk müəllim və professorları vasitəsilə də həvəskarların da türk dilində “Qızıl Şərq” jurnalı, Tofiq Fikrətin seçilmiş şeirləri nəşr olunurdu.

Mikayıl Müşfiq də erkən yaşlarından Tofiq Fikrətin əsərlərini oxuyur, mütaliə edir və əzbərdən söyləyirdi. Bu barədə Dilbər Axundzadə yazır ki; Müşfiq bir dəfə tələbəlik həyatından mənə belə bir əhvalat danışdı: Ədəbiyyat dərslərimizin birində Tofiq Fikrətin həyatını keçmişdik. Növbəti dərslərimizə isə onun yaradıcılığını öyrənəcəkdik. Müəllim auditoriyaya gəldikdə Tofiq Fikrətin kitabını unudub gətirmədiyini üçün dərsi təxirə salacağını bildirdi. Bu vaxt mən müəllimimdən söz alıb dedim:

Müəllim, dərsi təxirə salmayın. Tofiq Fikrətin hansı əsəri lazımsa, mən onu əzbər deyə bilərəm.

Müəllim təəccüblə soruşdu:

- Sən onun hansı əsərini bilirsən?
- Siz məndən soruşun ki, hansı əsərini bilmirsən?
- Müəllim gülümsəyib xəbər aldı:
- Demək, onun bütün əsərlərini əzbər bilirsən?
- Bəli dedim.

Qeyd etdiyimiz kimi, türk ədəbiyyatında ilk dəfə Tofiq Fikrət “əsasən vəznə də, qafiyəni də, vəzn xüsusundakı qənaəti də, qafiyə haqqındakı zehniyyəti də yıxmış, qırmışdı”. O, şeirin tematik hüdüdlərini real həyatdan alınmış adı, lakin təsirli mövzularla genişləndirmiş, onların bədii ifadəliliyinə nail olmaq üçün müxtəlif şəkil və obrazlardan istifadə etmiş, əksər halda yenilərinə yaratmışdı.

Safurə Quliyeva yazmışdır: Tofiq Fikrətin “Ramazan sədəqəsi” belə bütün nümunələrdəndir. Burada balaca diləncinin soyuq, yağışlı bir gündə acınacaqlı vəziyyətinə qarşı ətrafdakı insanların laqeydliyinin hissiz, duyğusuz təbiət fonunda bütöv, canlı canlı bir bədii lövhəsi yaradılmışdır. Müşfiqin “Dilənci” şeirinə bu poetik təsvirin, oradakı lirik hiss və duyğuların təsiri güclüdür. “Dilənci”nin kompozisiya quruluşu, demək olar ki, Tofiq Fikrət şeirinin eynidir: soyuq, şaxtalı hava, səhərdə izdihamlı bir yer. İsti bir yer, isti evlərinə tələsən adamlar, zavallı diləncinin yalvarışları və bu səhnənin həssas şair qəlbində oyatdığı fikri – hissi təlatümlər. Lakin eyni mövzunun fərdi psixoloji və ictimai amillərlə rəvnaqlanmış bədii həllindəki kəskin fərqi-obrazların, ahəng və ritmin müxtəlifliyində müşahidə etmək olar. Müşfiq də Tofiq Fikrət kimi, şeirin birinci bəndində tə-

biətin sərt, amansız fəslindən bir lövhə çıxır. “Ramazan sədəqəsi”ndə ikinci, üçüncü bəndlərdə “soluq, məhbut bir yavrucuğun” həzin yalvarışlarına laqeyd insanların təsviri şeirin bu tutqun, kəskin rənglərini daha da qatılaşdırır:

*Axın-axın keçən ərbab ehtizaz və rifah
Edər bu kirlı, bu yırtıq sədadan istehzaz*

İnsanların daşqəlbliliyi təbiətin dəhşətli fırtınaları ilə əvəz edildikcə xüsusilə sarsıdıcı təsir bağışlayır:

*Coşuq, coşuq ... Əsəbi zərbələrə bir yağmur ,
Üfüqdə parçalanan bi səhabə hiddətlə
Gəlib ləğyü-zəlilə həyatı qamçılıyor.*

Şeirin quruluşu “bütöv bir lövhə” yaratmaq cəhətdən böyük ustadın sənətindən yaradıcı bəhrələnmə gənc şairə fərdi lirik həyacanının məhsulu olan orijinal əsər yaratmağa mane olmamış, onun poetik səsinə üstələnmişdir. Hələ 19 yaşında ikən yazdığı bu lirik parçada Müşfiqin poetik forma axtarışları sahəsində maraqlı bir təcrübə nəzəri cəlb edir. Şerin əvvəlki bəndlərini 15-lik heca növünün 4+4+4+3 bölgüsündə yazan şair fikri və emosional cəhətdən bu bəndlərin məntiqi inkişafının zirvəsi olan son parçanı bənd, vəzn çərçivələrindən azad, dördlük bölgünün sərbəsti ilə daha ahəngdar və təsirli ifadə etmişdir.

Mikayıl Müşfiqin “Axın” şeri əsl novatorluq nümunəsidir. Qərribə burasıdır ki, bu şərdə əruzun həm sərbəst, həm də vəznli, daha doğrusu eyni ahəngli şəkilləri də vardır. Vəzndən-vəznə necə məharətlə keçdiyinin heyranı olmamaq olmur:

*Şimşək nədir,
Külək nədir,
Bir-birimizə yaxın
Axırsız axın-axın
Ax, Araz!*

*Zərbəçi işdən qalmaz.
Coş Araz, coş,
Önə qoş!
... Söylədik hər şey axır,
Hər axan varlığa bir şey buraxır,
Ax, Kürüm, ax Arazım,
Sizə axmaq lazım.
... Axın,
İnsanları heyran buraxın...
Mil düzü köhnə, yanmış
Köynəyini deyişsin
Bağrı yanıq səhralar
Bir doyunca su içsin.*

Azərbaycan şeirində, bəlkə də başqa xalqların da poeziyasında bütün milli vəznləri özündə cəmləyən ilk şeirdir bu “Axın” şeiri. Təəsüf ki, şairin bir çox yenilikləri kimi bu təcrübəsi də açılmamışdır.

Bütün şeirlərində olduğu kimi burda da misralar dolğun, vurğular yerində, qafiyələr aydındır. Şeirin hansı vəzndə, hansı ahəngdə yazıldığı sezilmir. Məhz əsl seir odur ki, oxucu dinlər-kən vəzn deyil, məğzi düşünsün. Müşfiq məzmununa uyğun ahəng forması yaratmaqda ustadır. Bu sahədə Müşfiqdən çox şeylər öyrənmək olar. Ara-sıra gördüyümüz hecanın 7+5 şəkildə bölünən onikiliyini də heca biçimlərinə əlavə edən Müşfiq olmuşdur. Bu yeni şəkildəki “Üç sağlıq” poeması, “Körpü” şeirini oxuculara gözəl bir həddiyyat kimi təqdim etmişdir. Hələ “Şən teyflər” poemasının başlanğıcı da bu ölçüdədir. Ömər Xəyyamın dili ilə söylədiyi kəlamlar məhz onikiliyin bu şəkildədir:

*Dolaşdım diyar- diyar, hər yeri gözdüm.
Qoşuldum ulduzlara, göyləri gözdüm.
Gurladım bulud kimi, əsdim yel kimi,
Töküldüm yağmur kimi, axdım sel kimi.
Səsimə bir səs verən adam tapmadım,
Göylərin dodağında söndü fəryadım.*

Göründüyü kimi, hər misra on iki hecadan ibarətdir. Ancaq bölgü “Küləklər” şeirindəki bölgü deyildir. Bu yeddi hecalıq ilə beş hecalıq təmasından yaranmış yeni heca biçimidir. “Körpü” şeiri də həmin ölçüdədir. Ancaq buradakı ahəng bir qədər başqa cür səslənir. Belə ki, mövzu başqa aspektdədir:

*İnsanla yola getmək mənim yolumdur,
Can deyib, can eşitmək mənim yolumdur.
Aşacaq üzərimdən böyük zamanlar,
Millətlər, məmləkətlər, canlar, cahanlar.*

Eyni ölçüdəki sözlərin başqa ahəngdə səslənməsi göstərir ki, şairin kəşf etdiyi şəkillər forma xatirinə təqdim olunmur. Əksinə, bu şəkillər məzmunun tələbindən meydana çıxır. Şairin axtarışları sayəsində yeni sözlər, yeni ifadələr üzə çıxırdı. “Hər gün bir yeni nəğmə, hər gün bir yeni ilham” sayəsində təzə şeir formaları kəşf edirdi. Müşfiqə qədər hecamızda “onluq” şəkli yalnız iki “beş hecalı” sözlərin birləşməsinin nəticəsində yaranırdı. Müşfiq isə “onluğa” da yeni bölgü gətirmişdir. “Dəvət” şeiri buna yaxşı misal ola bilər:

*Bu gecə nə qədər xoş gecədir; (3+3+4)
Bir qara qız kimi tellicədir.
... Ulduzlar ətrafa nur səpələr,
Bir böyük uşaqdır şən ləpələr
Onların əlində top kimi ay.
Sevgilim, başında ağ kələğay...*

Bu ölçü də Müşfiqə qədər kimsə tərəfindən işlənməmişdir. Müşfiqdən sonra da bu şəkildən faydalanan olmamışdır. Şair yeni üslublar, yeni üsullar kəşf etmək arzusuyla çırpınırdı.

Axtarışların bəhrələri bu gün də göz önündədir. Klassik şeirimizin çeşidli formaları olan qəzəllərdən, qaimələrdən, rübailərdən, yaradıcı surətdə faydalanaaraq yeni tərkiblər, yeni şeir qəlibləri icad etmişdir. “Səhər” poemasının forması Əbdül-həqq Hamidin “Məqbər” əsərinin formasının zahiri təkrarı olsa da, heca vəznində bu

formadan ilk dəfə faydalanan Mikayıl Müşfiq olmuşdur. “Tərtərhəs nəğmələri” və “Mingəçevir həsrəti” poemaları isə tamamilə şeirin işlənməmiş yeni ölçülərində parlayır. Diqqət edilsə “Tərtərhəs nəğmələri” hecanın “iyirmi dördlüyündə”, “Mingəçevir həsrəti” poeması isə “iyirmibirli-yində” yazılmışdır. Məsələ burasındadır ki, burda qafiyələr bölgü tənəsüblüyünə görə gah yaxın, gah da uzaq düşə, fikrin məntiqi, axarı iyirmibirlikdə, iyirmidördlükdə bitir. Bu düzülüşə sonadək əməl olunur.

30-32 ci illərdə yazdığı şeirləri Müşfiq “Günün səsləri” kitabında toplamışdır. Bu kitab gənc şairin mənəviyyatında, ictimai həyatında, eləcə də yaradıcılığında yeni bir mərhələnin məhsulu idi və çox ciddi sənətkarlıq axtarışlarını əks etdirir.

Safurə Quliyeva yazır: Yeni mövzunun poetik ifadəsi baxımından diqqəti cəlb edən şeirlərdən biri də “Zəfər səsləri” silsiləsidir. Şeir Azərbaycan poeziyasına Müşfiqin yaradıcılığı ilə daxil olan üçlük bölgülü hecanın sərbəsti şəklində yazılmışdır. Bu yeni ölçü şeirə özünəməxsus bir ifadəlilik vermiş, qısa bölgülər yeni şeir ritmi yaratmış, onu orijinal ahəngdarlıqla təmin etmişdir.

*Gediriz,
Getməyir, uçuruz,
Uçuruz...
Uçmayır, bir şimşək olub da çaxırız,
Axırız, axırız.
Keçmişin üzünə şillələr vuraraq axırız,
Elliklə yarım quraraq axırız.*

Lirik parçasından şeirin ümumi ritmikasını təsvür etmək olar. Müxtəlif başlıqlar altındakı lirik düşüncələr, dövrün ən aktual məsələlərini əhatə edir. “Zəfərdən zəfərə” başlıqlı hissədə beşillik ərzində qazanılan müvəffəqiyyətlər, “Firqənin səsi”, “Ehtiyac”, “Ziyançı” hissələrində Bakı neftçilərinin qalibiyyətli əməyi və mübariz ruh yüksəkliyi qələmə alınmışdır. Şeirin vəzni ahəngdar, dili səlistdir. Orijinal məcaz və təşbehlərə də təsadüf olunur. Lakin Müşfiq lirik həyacanının poetik ifadəsi baxımından bu şeirdə də tam

müvəffəqiyyət qazanmış. Tək-tək obrazlar ümumi məzmunun çevrəsində dolaşır, misraların məntiqi əlaqəsi zəifdir.

Bununla yanaşı, müasir varlığın bədii dərkə və təcəssümü bu şerirdə də diqqətəlayiqdir. İctimai həyata böyük ehtirasla atılan şair dövrünün poeziyasını yaratmaqda özünü ictimai həyatın və xüsusilə sənaye cəbhəsinin döyüşçüləri ilə bir sırada götürdü:

*Ey işçi, sən necə saqlısan buruqda,
Bu ruhda
Mən dəxi şeirimdə saqlıyam.
Qoy məni tanıyan şerimdən tanısın,
Ey şeirim, sən mənim işimin camısan.*

Bu illərdə Müşfiqin sənətkarlıq axtarışlarında təsadüf edilən bir sıra qüsitərlər ümumiyyətlə, dövrün gənc poeziyasının yüksəliş cətinlikləri ilə bağlı idi.

“Günün səsləri” kitabındakı şeirlərin, demək olar ki, əksəriyyəti üçün səciyyəvi olan təsvirçilikdən şair həmin dövrün ən poetik məhsulu olan “Üçdən birə” şeirində də yaxasını qurtara bilməmişdir.

Əvvəlki şeirlərdə təkrarlanan “hərlənir” (“Həyəcan”), “gəliniz” (“Gənc şairin xitabı”) “axır” “axınız” (“Axın”), “ildir, “bayramıdır”. (Yeni il) kimi xəbərlərin əvəzinə burada “unutmaq” felindən istifadə edilir. Lakin artıq bu xəbərin önündə ayrı-ayrı obyektlərin sadalanma üsulunu ümumiləşmiş canlı bədii təsvirlər əvəz edir. Təkrar olunan xəbər isə əksər hallarda fikrin ahəngdar ifadəsini qüvvətləndirən bədii təkrir vəzifəsini görür. Şairin poetik təxəyyülünün keçmişdən çəkdiyi lövhələr xüsusilə təsirli və tutumludur:

*Kürün rəngi qızardı
Qacarın Tiflisdəki
Canavar əməlidən...
Hər axına keçid olduq,
Yaş süzməkdən yorulduq.
Əridi həyatımız,
Ağımız, bayatımız...*

kimi obrazlar 30-cu ilə kimi tanıdığımız Müşfiq mənəvi aləminin müasirlik duyğusu ilə daha da dərinləşmiş, mənalı olmuş ifadə tərzidi, keçmişə yeni dövr şairin orijinal bədii baxışını nümayiş etdirirdi. İctimai həyatla yaxından təmasda olmaq, yeni ədəbiyyatın fəal yaradıcılarından biri kimi tez-tez çıxış etmək, duymaq, getdikcə şairin estetik baxışına təsir edir, onda poetik ənənə ilə gələnlə bəyazğı məcazları və müxtəlif cərəyanların təsiri ilə müvəqqəti yaranan qondarma obrazları sıxışdırıb çıxarırdı. Yaşadığı ictimai mühiti tam səmimiyyətə təbənnümə qalxan gənc şair xalqın bu yeni quruculuq həyatını şeirində özünəməxsus hərəkətlə, gürşad, həm də xəlqi bir sadəliklə canlandırır:

*Bu diyarda xərəbəlik əsəri yox...
Burdə həyat
Günəşlərin qucağında xumarlanır...
Günəş almış sanki bizi yedəyə...
Bu gün bizim birliyimiz
Qızıl kimi təmizdir...*

Azərbaycan ədəbiyyatında Müşfiq öz mühiti ilə, xalqının daha xoşbəxt gələcəyinə körpü salan quruculuq dövrü ilə həmahəng inkişaf edən zəngin lirik aləmə malik, tamamilə orijinal simadır. Onun şeirlərinin ideya mövzusu ilə yanaşı bu ideya mövzuların müşayiət olduğu estetik emosiyalar da yenidir, ifadəsini tapdığı bədii dil və poetik formalar da təzə, təkrar olunmazdır. Müşfiqin yaradıcılığı ilə poeziyamıza xalqın ictimai nikbinlik əhval-ruhiyyəsinin ilk nidaları, qalibyyət, qürur, sevinc hissələrinin bədii təcəssümü gəlmişdir.

Müşfiq poeziyası bu gün də fikirləri təlatümə gətirməkdə, duyğuları oxşamaqda, poeziya sevinclərinin, ədəbi ictimaiyyətinin diqqət mərkəzində durmaqdadır. Şairin yaradıcılığında yüksək ideyalılıq, fəal vətəndaş mövqeyi novator sənətkarlıqla vəhdətdə təcəssüm olduğu üçün onun şeirləri Azərbaycan poeziyasının əbədi ədəbi həyata qovuşmuş həqiqi sənət nümunələri kimi yaşamaqda, öz yaradıcısının poeziya ömrünü vərəq-vərəq canlandırmaqdadır.

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI VƏ İNCƏSƏNƏTİNDƏ MİKAYIL MÜŞFİQ OBRAZI

Bədii sənətkarlıq, hər şeydən əvvəl, yaradıcının psixoloji aləmi, yaşadığı ictimai mühiti, şəxsi həyatı, dünyanı qavrayışı və bədii dərkli, həyat və insan ideali barədə düşüncələrindəki özünəməxsusluğu ilə səciyyələnir. Bunları öyrənmədən onun yaradıcılığının ideya-estetik novatorluğunu, ayrı-ayrı fərdi üslubi xüsusiyyətlərin-obraz, süjet, janr orijinallıqlarını; ölçü, ahəng, qafiyə və hətta fonetik uzlaşmalardan sənətkarlıq nai-liyyətinə aşkara çıxarmaq mümkün deyil. Hər bir poetik aləm sənətkarın mənəvi aləminin kiçik bir təcahürüdür. Obrazlı desək, yaradıcılıqda sənətkar mənəviyyatını bir növ təbiətdə günəşlə müqayisə etmək olar. Qocaman ağacları torpağın üstünə çətir çəkmiş meşədə biz günəşin özünü görə bilməsək də, nəzərimizi cəlb edən təbii gözəllikdə onun ilıq, mülayim, həyat nəfəslı parlaq şüalarını duyur, hiss edirik. Yaradıcılıqda da belədir.

Bədii təsvirlərin, lirik tərənnümlərin arxasında məhz sənətkarın özü onun psixi-mənəvi aləmi, ictimai-siyasi və ideya-estetik görüşləri duymaqdadır.

Mənəvi aləmin gözəlliyi, həqiqi şəiranəliyi şəxsiyyətin yüksək psixoloji xüsusiyyətlərə malik olması ilə yanaşı, onun həyat və bilik məlumatının, xüsusilə ədəbi biliyinin zənginliyinə, görüş dairəsinin genişliyi və dərinliyinə dəlalət edir. Yaradıcı şəxsiyyətin həqiqi sənətkar səviyyəsinə ucala bilməsi həm də onun öz dövrünə, ictimai mühitinə və dəqiq baxışından asılıdır. Sənətkarın bilik və həyat təcrübəsi əsasında müəyyənlanmış qabaqcıl bir dünyagörüşünə yiyələnməsi və möhkəm, sarsılmaz bir əqidəyə malik olması da zəruridir.

Mikayıl Müşfiqin ilk kitabı "Küləklər" 1930-cu ildə nəşr olunmuşdur. Burada toplanan şeirlər şairin iyirmi iki illik ömrünün etibarlı və məzmunlu tərcümeyi-halıdır; həm şəxsi, həm ictimai, həm mənəvi, həm də hissi...

Yaradıcılığının ilk illərindən Müşfiqin şeirləri üçün bədii fikrin, rəngin, parlaq və emosional obrazlarla təcəssümü xasdır. Bunlar gənc şairin keşməkeşli, həyatı, dərin və çoxcəhətli şeir savadı, güc-

lü hafizəsi nəticəsində həm xalq şeiri, həm də klassik şeir təsirilə yaranan obrazlardandır. "Ana" şeiri belə obrazlı tərənnümə misal ola bilər:

*Ana dedim, ürəyimə yanar odlar saçıldı,
Ana dedim, bir ürpəriş hasil oldu canımda,
Ana dedim, qarşımda bir gözəl səhər açıldı,
Ana dedim, fəqət onu görməz oldum biçimdə,
Onu kimsə gözəlliyin cilvəsində yaratmış.
Ana, ana... çiçəkli bir fidandır ki, içimdə
Ta əzəldən kök salaraq, ürəyimdə boy atmış...*

(“Ana”)

Mikayıl Müşfiq ana nəvazişindən mərhum olmuşdur, onu görməmişdir. Ona görə də şair “Ana” şeirində bu iztirablarını vermişdir.

Müşfiq Cəfər Cabbarlının məşhur romantik üslublu “Ana” şeirindən fərqli olaraq burada çox realist duyğu və düşüncələr ifadə etmişdir. Şeir şairin ana hərarəti, ata qayğısı görmədən keçirdiyi tutqun uşaqlıq illərindəki valideyn həsrətini təsirli çatdırır:

*Nə doğru söz, yazıqlar ki, görməmişəm onu mən,
Diyorlar ki, Müşfiq, xəstə bir tifildin, anam
Baban kimi soyuq əllər qucağına çəkərkən,
Yalnız acı fəqanların titrədirdi hər yam.*

Tutqun düşüncələrin qələmə alınmasına baxmayaraq, şeir-də emosional ifadə şairin nikbin əhvali-ruhiyyəsini əks etdirir. İlk bəndlərdə bu, bir qədər şeirin nöqsanı kimi, məzmun və lirik həyacanın uyğunsuzluğu təsiri bağışlayır. Ananın dili ilə ifadə olunan sözlər gənc şairin ana ilə bağlı duyğu və xatiratını çox məntiqli ümumiləşdirməklə yanaşı, həm də onun daxili nikbinliyinin həqiqi, mənalı mənbələrdən birinə həyatının sevinc qaynağına yaradıcılıq fərhinə işarə edir:

*Söylədiyən sözlər ki, var, beşiyinin üstündə
Oxuduğum türkülərin gölgəsidir, övladım...*

Şeir in sonluğu isə ümumiyyətlə “Küləklər” kitabı üçün səciyyəvi olan ruh yüksəkliyinin, daxili coşğunluğun təbii, inandırıcı açarını verir. Gənc şair bu hissəni ustalıqla şeirin ümumi bənd (dörd misralı) və qafiyə (abab) sistemindən ayıraraq, quruluşca da xüsusi nəzərə çapdırır:

*Olan olmuş, keçən keçmiş, indi məni yaşadan
Bir müqəddəs, bir səmimi əməlim var, tapdığım,
İnandığım bir qiblə var; o da hər gün, hər zaman
Yorulmayan qollarımla düşünərək yaşadığım
Bir aləmdir, bir aləm ki, səmaları qıpqızıl,
Yüksəkləri, alçaqları, fəzaları qıpqızıl!
Yüksəkləri, alçaqları, fəzaları qıpqızıl!*

Bu misralarda oxunan bəxtiarlıq hissələri müəllifinin on doqquz yaşında da, saf, səmimi, coşğun təbiətinə də, onu əhatə edən mühitdəki ümumxalq əhval-ruhiyyəsinə də doğmadır.

Qarşımıza əvvəlki şeirlərdən də arabilir daxili aləminə boylandığımız nikbin mənaviyyətli, öz əqidəsinə, inamına bütün varlığı ilə bağlanan, yeni həyata ehtirasla atılan səmimi bir gənc dayanır.

Belə bir əhval-ruhiyyə Müşfiqin 27-30 cu illərdə yazdığı əksər şeirləri üçün səciyyəvidir. Nəhəng inqilablardan sonra dağılan-qurulan dünyanı bədii təcəssüm etdirən “qaynar atəşdir köksümdə iman”, “bir daşqınam dağ-daş durmaz önümdə”, “yeri-göyü titrədən bir şimşək qüvvət ilə”, “bir parça atəşəm, bir parça yangın, qəlbim örpəyidir yanar bir dağın”, “gur bulaqlar kimi qaynar, daşaram”, “buludlar başında partlayacaqdır, könlümdə qıvrılan bir ildırım” kimi obrazlar gənc istedadın qaynar, coşğun romantik təbiətindən xəbər verir.

Məlum olduğu kimi, incəsənətin ən mühüm kateqoriyalarından biri gözəllikdir. Gözəllik isə öz mahiyyəti etibarilə yaradıcının ictimai və şəxsi həyat, insan və təbiət haqqındakı ideal görüşlərin məcmusudur. Bu ideal görüşlər sənət əsərlərində əsasən həyatın müsbət tərəflərinin təsvirində, müsbət qəhrəmanların ictimai-mənəvi

simalarının təcəssümündə, başqa sözlə, bədii surətlərində öz estetik ifadəsini tapır. Hər dövrün ictimai, siyasi, iqtisadi özünəməxsusluqlarına uyğun olaraq estetik ideallar da müxtəlif olmuşdur.

Estetik ideal incəsənətdə ümumi bir anlayış kimi qəbul edilə də, aydındır ki, onun ayrı-ayrı sənət növlərində, hətta vahid bir sənət daxilindəki qruplaşmalarda belə, ifadə forması eyni deyildir. Belə ki, bədii ədəbiyyatın epik və dramatik növlərində estetik idealın təcəssüm prinsiplərini eyni ilə lirikaya tətbiq etmək olmaz. Bu zaman lirikanı bədii ədəbiyyatın digər növlərindən fərqləndirən səciyyəvi xüsusiyyətləri nəzərə almaq lazımdır. Epik və dramatik əsərlərdə insan edəli sənətkarın yaratdığı bədii obrazlarda, daha doğun şəkildə müsbət qəhrəmanlarda öz ifadəsini tapır. Hegelin “təqlid edən öz simasını dəyişməyərək özü özlüyündə qaldığı” deyər səciyyəvləndirdiyi, Belinskini “subyektiv, daxili poeziya, şairin özünü ifadəsi “adlandırdığı lirikada isə yeganə obraz şairdir. Belə olduğu halda, estetik ideal şairin fərdi simasındamı təcəssüm edir? Doğrudur, “lirik qəhrəman” anlayışının aleyhinə çıxan tədqiqatçıları şair şəxsiyyətinin mənəvi zənginliyinə, qabaqcıl dünya-görüşünə əsaslanıb, lirikada onun fərdi simasından qeyri hər cür bədii obrazın mövcudluğunu inkar edirlər. Onların bu fikirlərində indiyədək israr etmələrində isə, bizcə, müqabil tərəfin şair öz yaradıcılığında lirik “mən” altında müasirinin ümumiləşmiş surəti olan “lirik qəhrəmanı yaradır” müddəasını irəli sürməsidir. Şübhəsizdir ki, həqiqi şair lirik şeir yaradıcılığı prosesində nəinki öz mənaviyyəti üzərində belə bir əməliyyat aparmır, onun fikir və hiss aləmi hər cür süni, yapma əməliyyatlardan uzaq olur.

Şair şəxsiyyətinin böyüklüyünü həqiqətən inkar etmək lazım deyildir: bu səmərəsiz bir təşəbbüsdür. Eyni zamanda, şair özünün mənəvi zənginliyi ilə yanaşı güclü yaradıcı təxəyyülə, dərin, mənalı xəyala malik olur. Dövrün və cəmiyyətin mütərəqqi baxışları əsasında onun təfəkküründə formalaşmış ideal bəşər həyatının daha dərin qatlarına nüfuz edə bilir. Yaradıcılıq prosesində “özünüifadə” zamanı bu ideal ona qüvvətli təsir göstərir. Hötenin məşhur “Mənim obrazlarım, məni yaşadır” kəlamı məhz belə təsiri ifadə edir.

Safurə Quliyeva yazmışdır: “Bizim fikrimizcə, lirik qəhrəman şairin yaradıcılıq zamanı öz mənəvi aləmini qeyri-ixtiyari ideali-

nın süzgəcindən keçirərək ifadə etdiyi sintetik obrazdır. Poeziyada bu sintetiklik bir çox tədqiqatçıların dediyi kimi, şüurlu surətdə “xüsusi məqsədlə” olmayıb, bu cəhətdən hər cür bədii obrazdan fərqlidir. Buna görə də biz şairin epik və dram əsərlərinin prototipləri ilə eyniləşməsini yaxud müqayisəsini məqsəduyğun hesab etmirik! Lirik qəhrəman poeziyanın səciy-yəvi əlamətlərindən biri olub, bütün dövrlərdə və yaradıcılıq metodlarında mövcud olmuşdur. Sənətkar idealının ümumiyyətlə müsbət qəhrəmanlarında təcəssümü əlamətinə, əsasən, poeziyada lirik “mən”lə ifadə olunan obrazın “lirik qəhrəman” termini ilə adlanması daha əlverişli və məqsədə uyğundur.

Şairin idealı əsasən mövcud cəmiyyətin mütərəqqi idealı ilə ziddiyyət təşkil etmir. Buna görə də bu idealın şairin şəxsi mənəvi aləmi vasitəsilə ifadəsi olan lirik qəhrəman hər kəsə doğma, öz fərdi duyğu və hisslərinin, düşüncəsinin təcəssümü təsiri bağışlayır. Göründüyü kimi, lirik qəhrəman iki böyük üzvi tərkibdən ibarətdir: biri şairin özü, digəri isə onun, eləcə də yaşadığı cəmiyyətin mütərəqqi idealı. Sənətkarın fərdi psixi gözəlliyi, mənəvi zənginliyi, xüsusi istedadı ilə yanaşı onun cəmiyyətin mütərəqqi idealını dərinəndən idrakı, düzgün dünya-görüşü də həqiqi poeziya yaradılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Şairin öz idealına inamı, eyni zamanda, ona vurğun-luğu qüvvətli olmalıdır. Şair bütün yaradıcılığı boyu bu ideala doğru can atmalıdır. İdeala münasibət sönlükləşəndə, onun həyatı mövcudluğuna, yaxud müqəddəsliyinə inam zəifləyəndə lirikada hərarət azalır. Şair öz idealını hissiz, duğusuz, atəşsiz, məhəbbətsiz təcəssüm etməyə başlayır. Şəxsi, eləcə də ictimai həyatın ciddi və dərin təsirləri nəticəsində həqiqi şair fərdiyyəti ilə onun idealı arasında ahəngdarlıq pozulanda isə poeziyada şəxsiyyətin parçalanması baş verir, lirik qəhrəmanda ikilik yaranır. Şairin öz daxilində idealının onun fərdiyyətinə qarşı mübarizəsi lirikada konfliktə qüvvətləndirir. Bu zaman poeziya nəinki zəifləmir, əksinə, daha düşündürücü və təsirli olur.

Tədqiqatlarda lirik qəhrəmanı bəzən gah şairin öz fərdi şəxsiyyəti, gah da onun estetik idealı ilə qarışdırırlar. Lirik qəhrəman şairin fərdi şəxsiyyəti ilə onun idealının sintezi olsa da ayrı-ayrılıqda

heç birini tam əvəz etmir. Lirik qəhrəmanda lirik yaradıcılığın subyektivlik əlaməti ilə bərabər həm də incəsənətin şərtillik prinsipindən irəli gələn obyektivlik həmişə üzvi vəhdətdədir.

Müşfiqin fərdi xarakteri, mənəvi aləminin özünəməxsusluqları barədə danışmışdıq. Gənc istedadın daxili coşğunluğu, yüksək temperamentliyi ilə dövrün, ictimai mühitin həmahəng olması onun şeirlərinin obrazlı oxunmasında, emosional ahəngində xüsusilə nəzərə çarpırdı. İctimai həyatdakı nəhəng quruculuq işləri yaradan, quran insanların ruh yüksəkliyi gənc şairin əsərlərində təntənəli qalibiyyət, sevinc, fərəh nidaları ilə ifadə olunurdu.

İlk illərdən Müşfiqin ictimai həyata güclü meyli, onu dərinəndən dərk etmək ehtirası, özünü qabaqcıl gənclərin sıralarında görmək qətiyyəti diqqəti cəlb edir. Maraqlıdır ki, Müşfiq ilk şeirlərində öz fərdi, psixoloji mahiyyəti, şəxsi həyatı və daxili aləmi barədə ayrılıqda mühakimə yürütmür. Onun lirikasında təcəssüm olunan gənc vətən və xalq, onun keşməkeşli tarixi və mübariz bu günü qarşısında bir vətəndaş kimi öz mövqeyini aydınlaşdırmağa, özünün ictimai məzmununu açmağa çalışır. Müşfiqin on illik yaradıcılığında işıqlı bir xətt kimi keçən “mən kiməm” sualı ilə əlaqədar düşüncələr, mühakimələr, həyacanlar və hökmlər şairin idealı barədə aydın təsəvvür yaratmaqla bərabər, onu doğru can atan lirik qəhrəmanı da hərtərəfli müşahidə etməyə, öyrənməyə imkan verir. Bu sualın aydın cavabını “28 Aprel” şeirindən oxuyuruq. O, lirik qəhrəmanın ictimai mənşəyi barədə düşüncələrini eyni hərarətlə qələmə almışdır. Lirik məzmunla əlaqədar şairin keçmişə və bu günə bədii baxışı ziddiyyətli obrazlarda özünü göstərir. Şeirdə “mən kiməm”lə bağlı fikirlər “mən kim idim” düşüncələri ilə qarşılaşdırılaraq gözəl bir lirik monoloq yaratmışdır. Hər iki zamana gənc şairin münasibətinin ifadəsinə şeirdən gətirdiyimiz aşağıdakı bənd gözəl misaldır:

*Müjdəçisi mənəm yazın, baharın,
Bağbanıyam hər gülşənin, gülzarın.
Dərd əlindən xəzan olmuş canların
Özlənildən duasından yarandım.*

Bu illərin məhsullarından olan “Yeni gənc” şeirini təkrar xatırlamaq mümkün deyil. Onda Müşfiqin lirik qəhrəmanının həmin dövr üçün səciyyəvi təəcəssümünü görürük. Şeirin həm ahəngi, həm obrazlar toxuması, eləcə də şəkli, quruluşu onun canlı, real surətinin yaranmasında vəhdət təşkil edirlər. Həyatda, məişətdə, şüurda inqilablar dövrünün bu coşğun təbiətli, mərd, öz yolunu yeganə düzgün yol olduğuna qəti inamlı mübariz gəncinin surətini təsəvvürdə tam canlandırmaq üçün şeirin son bəndinə diqqət etmək kifayətdir:

*Sevgim mübarizə, sevgilim həyat,
Yəhərlənmiş mana qanadlı bir at,
Gör nə deyir sizə çaldığım qanat,
Hələ bundan sonra qiyamətəm var*

Ancaq bu lirik qəhrəman 20-ci illərdə yazılmış şeirlərdə hələlik birtəəfli meydana çıxdı.

O, bilavasitə köhnəliyi dağdan, yeniliyi quran, yaradan zəhmətkeş insanlardan biri kimi deyil, daha çox bu qaynar həyatı seyr edib, özünü həqiqətən onun içərisində duyaraq, görülən nəhəng quruculuq işlərinin əzəmətindən, vüsətindən heyrətə gəlib coşan romantik təbiətli bir gəncdir. Bu hal təkcə Müşfiq şeirinin lirik qəhrəmanına deyil, mövcud ictimai gerçəkliklə təzəcə təmasada olan gənc şairlərin əksəriyyətinə xas idi.

29-32-ci illərdə dəfələrlə respublikanın neft rayonlarında, taxılçılıq və pambıqçılıq kolxozlarında əməkçi insanlarla görüşmək, onlarla birgə çalışıb, dincəlib söhbət etmək, onların düşüncə və diləkələrini öyrənmək Müşfiqin lirik qəhrəmanının inkişafına ciddi təsir göstərirdi.

Artıq “Gənc şairin xitabı” şəridə (1930) şair ictimai həyatın konkret məsələlərinə müraciət edir, lirik “mən” də zəhmətkeş adamların surətlərini də birləşdirirdi. Şeir geniş əmək cəbhələrində qalibiyyətli yürüş edən gənclərə xitabla yazıl-mışdır. Müəyyən hissədən sonra şair özünü də onlarla vəhdətdə ifadə etməyə başlayır. Bu zaman lirik “mən” artıq “biz”lə əvəz olunur: “İbtida canlatalım kondimizi”, “Yenidən qurmaqdayız biz hər işi”, “Gəlin hər sahədə

ellik yapalım” və s. Lirik qəhrəmanın “biz” surətində təəcəssümü Müşfiqin bu dövr yaradıcılığının əksər şeirləri üçün səciyyəvi şəkil alır. “Həyacan“, “Axın“, “Toplanışa“, “Divlər səsi“, “Zəfər səsləri” və s. şeirlərdə bədii surətin belə ümumiləşməsi şairə lirik obyektin əhatə dairəsini genişləndirməyə kömək etmişsə də, onların konkretlik, yığcamlıq, obrazlılıq baxımından nöqsanlı olmasının əsas səbəblərindən olmuşdur.

Safurə Quliyeva yazmışdır: “Biz kimiz” sualı ətrafında düşüncələrdən ibarət olan “Divlər səsi” şeirində (1932) bu nöqsan daha aydın görünür. Yaradıcı təfəkkürlə zəngin, rəngarəng obrazlılıq xas olan Müşfiq bu şeirdəki lövhələri birbaşa həyatdan gətirdiyi üçün bəzən onları bədiiləşdirmək məqsədilə qeyri-poetik vasitələrdən istifadə etmişdir. Əslində “Divlər səsi” və “Sürət bayramı” şeirlərindəki “qudok səslə nümayişçilər”, “güclənir fit kimi kollektivimiz” ifadələr, “avtotraktor”, “metal qatları”, “paravoz, avtotramvay və traktor”, “benzin”, “maqviz”, “muskul”, “balon”, “drijabi”, “projektor” və s. kimi sözlər Müşfiqin şeir dilinə yabançı idilər və şair müvəqqəti uduğu həmin illərdəki mexanizm cərəyanının belə təsirlərinə öz yaradıcılığında bu şeirlərdən sonra bir daha yer verməmişdir”.

Müşfiqin lirik qəhrəmanının yeni ictimai məzmunlu insan simasında mənəvi yüksəlişini şairin 1935-ci ilin yanvarında “Ədəbiyyat qəzeti”ndə çap etdirdiyi “Bir insanam mən” şeiri üzərindəki sonradan apardığı düzəlişlərdən aydın müşahidə etmək olur. Şairin əlyazmaları qalmadığı üçün onun bu şeir üzərində təkrar işləməsi çap variantlarına əsasən müəyyən-ləşdirilir. İlk variant kimi göstərdiyimiz çapı qəbul edirik (ondan əvvəlki çapa təsadüf etməmişik). Sonuncu variant isə “Çağlayan” külliyyatına əsasən şairin “əsərləri”nin üç-cüldliyində “Bəxtiyar” adı ilə nəşr olunmuşdur. “Bir insanam mən” şeirində bədii surət lirik “mən” simasında çıxış edir. Əlbəttə, onun “mən”lə ifadə olunmasının fərqi nə qədər vurmadan, şeirdə, ümumiyyətlə fərdilik əlamətlərinin nisbətən çoxluğu nəzərə çarpır. Şeiri yenedən işləyərkən Müşfiq oradakı bilavasitə şəxsi həyat və konkret əhvali-ruhiyyədən irəli gələn ifadələri aradan qaldırır, estetik ideala qovuşmuş lirik qəhrəmanı tərənnüm etmişdir. Son variantda şeir-

dəki bədii surət daha mənalı, daha dolğun ifadə olunmuşdur. Ən ciddi dəyişiklik şeirin hər bəndinin sonunda xüsusi vurğu ilə deyilən “bir insanam mən” rədifinin “nə bəxtiyardır!” bədii nidası ilə əvəz edilməsidir. Bu dəyişiklik şeirin ümumiləşmə keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, təsir gücünü xüsusilə qüvvətləndirmişdir. Həsəd qarışıq məhəbbətlə, iftixarla tərənnüm edilən “bəxtiyar”, eyni zamanda real, canlı bir insandır; öz vətənidə yaşayan, ona sədaqətlə xidmət edən hər kəs onun yüksəlidiyi zirvəyə çatmaq əzminə malik ola bilər. Şeirdə o, şairin fərdi siması ilə üzvi şəkildə vəhdətdə təcəssüm olunan ən sadə, həm də ideala bərabər bir zəhmətkeş vətən qurucusudur.

*Sıyrılıb keçmişin buludlarından,
Müjdələr gətirib böyük yarımdan,
Yarıb günəş kimi qaranlıqları,
Söküb şafəq kimi dumanlıqları,
Özündən alısan, özündən yanan,
Hər səhah hamıdan erkən oyanan,
İş başına qoşan (bir insanam mən)
nə bəxtiyardır!*

İctimai həyatda, eləcə də şəxsi aləmində inqilablar yaradan bu insan, hər şeydən əvvəl, öz əməyinə şüurlu münasibəti, səmimi bağlılığı ilə “bəxtiyardır” ki, Müşfiq bunu “özündən alısan, özündən yanan” obrazında müvəffəqiyyətlə poetikləşdirmişdir. Bu obraz əməyə münasibətdən irəli gələn yeni istismarsız həyatın yaratdığı dünyagörüşünün orijinal təcəssümü olmaqla yanaşı, Müşfiqin fərdi daxili aləmini, coşğun hiss və həyəcanlarını da özündə yaşatmaqdadır. Şeirin ikinci bəndi ilk variantda belədir:

*Həyatdan doymayan, işdən doymayan,
Əfsanə sözlərə məhəl qoymayan,
Könlünü, gözünü verib işinə,
Baxıb əməyinin yüksəlişinə,
Dər gözlü düşməni arxada qoyan,*

*Yurdunun şüurlu selinə uyan,
Dalğalanan, daşan bir insanam mən!*

Burada son üç misranın müəyyən fərdi əhvali-ruhiyyə ilə bağlılığını, eyni zamanda, fikrin müstəqil ifadəsini görmək çətin deyil. Yeni variantda poetik məzmunu uyğun hiss və həyəcanın tipikləşdirilməsi nəticəsində mühakimələrin dərinliyi və ümum-bəşərliyi, ən nəhəyə, əsl bədiilik bu üç misranın məziyyətləri oldu. Həmin üç misra aşağıdakılardır:

*Xəlqilə titrəyən, xəlqilə gülən,
Vətənçin yaşayan, vətənçin ölən,
Səmimi bir insan nə bəxtiyardır!*

Bəndin əvvəlki misralarının da bu həqiqi şeiriyyətlə uzlaşması məqsədilə şair 4-cü misradakı “əməyinin yüksəlişinə” ifadəsinin “həyatının yüksəlişinə” obrazı ilə əvəz etmişdir. Görünür, düzəlişdən sonra bu bənddəki bədii fikrin ümumiləşdirici keyfiyyəti özünü də razı saldığı üçündür ki, Müşfiq onu axırıncı variantda sonuncu bəndin yerinə keçirmişdir. 3-cü bənddəki dəyişiklik isə şairin öz fərdi şəxsiyyəti ilə estetik ideali arasındakı əlaqəni daha da dərinləşdirmiş, ilk variantdakı sənədçiliyi aradan qaldıraraq lirik qəhrəmanın mənaviyyətinə bütövlük, əzəmət vermişdir. “Ədəbiyyat qəzeti”ndə bu bənd belə idi:

*Budur həyatdakı gözəllik ancaq,
Qüvvətli yaşamaq, canlı yaşamaq!
Məqsədim, məsləkim, şüarım budur:
Həməni əqidədir, həməni duyğudur.
Köhnə ölgünlüyü içindən qıran,
Odur ki, hər zaman coşub hayqıran,
Çalışan, vuruşan bir insanam mən!*

Son üç misrada həm də, Müşfiqin 20-ci illərdə yazdığı bəzi şeirlərində rast gəldiyimiz ritorik emosionallıq, həm də bədii fikrin

ifadəsi, təkrarı özünü göstərir. Şair şeir üzərində yenidən işlərkən, onları belə dəyişmişdir:

*Gələcək günlərə məni səsələyən,
Bir böyük yarına əməl bəsləyən,
Çarpışan, vuruşan nə bəxtiyardır!*

Göründüyü kimi, sonuncu variant bəndin əvvəlki misraları ilə daha məqsədəuyğun bağlanıb lirik duyğuların təsirini artırmışdır. Şeirdə nisbətən mücərrəd mənalı obrazlarla verilmiş bəzi misralar da yeni variantda aydınlaşmış, dəqiq, konkret fikrin bədii ifadəsi şəklini almışdır. Məsələn; "Məsləki zərnişan bir insanam mən" misrası ondan əvvəlki "Sönük duyğuları işıqlandıran" bədii fikrini inkişaf etdirərkən "Günəşlə yarışan nə bəxtiyardır" kimi ifadə olunmuşdur ki, bu, lirik qəhrəmanın romantik təbiətinin daha bir nişanəsidir.

Eləcə də:

*Sanıram ulduzlar həmvətənimdir,
Demək, yer də mənim, göy də mənimdir*

kimi qüvvətli lirik duyğulardan sonra mücərrəd romantizmin obrazlarını xatırladan "Oylağı kəhkəşan bir insanam mən" misrasının əvəzinə; "Hüzurumla cahan nə bəxtiyardır!" və yaxud "Bəxtiyar" şeiri üzərində sənətkarlıq işi apararkən şairin çox ehtiyatla, həssaslıqla yanaşdığı bir bənd də diqqəti cəlb edir. Müşfiqin lirik qəhrəmanlarının xarakterini bütövlükdə açmaq üçün bu bənddə ifadə olunan fikrin və edilən düzəlişin ciddi əhəmiyyəti vardır. Həmin bənd əvvəlki variantda şeirin sonunda yerləşmişdir. Bənd belə idi:

*Ömrümün min dürlü cəlvəsi vardır,
Könlümün göyləri damar-damardır,
O, bəzən ağlayır, o bunda haqqdır,
Həyat həm gülməkdir, həm ağlamaqdır,
Lakin daha xoşdur döyüş çağları,
Həyat dedikləri uca dağları
Duman kimi aşan bir insanam mən!*

Şeiri yenidən çapa hazırlayanda Müşfiq 3-cü misrada düzəliş aparmaq istəmiş, lirik qəhrəmanını ümumiyyətlə idealını dayandıran zirvəyə yüksəltmək üzərində fikirləşmiş, lakin nəha-yətdə onu yaşayan, duyan, sevinən, əzəb çəkən, yanan, alovlanan, könlünün ağrılarından da ayırmamış, lakin daxili aləminin iztirablarını yeni variantda dəyişikliklə: "O bəzən ağlasa, bəlkə də haqqdır" şəklində saxlamağa qərar vermişdir. Müşfiq lirikasının daxili, incə, dramatik konfliktini məhz belə misralarda açılır. Burada "bəlkə də haqqdır" ifadəsi ilə Müşfiq öz lirik qəhrəmanının ictimai həyatdan irəli gələn gərginliyini, narahatlığını daha sərrast ifadə etməklə şeirinə yeni bir fəlsəfi dərinlik, ictimai məna gətirmişdir. AXI. "könlüm göylərinin damar-damar olması"nda onun bəzən ağlamaq dərəcəsinə gəlməsində şairin müqəssir gördüyü səbəblər, səbəbkarlar o qədər də sadə, anlaşılıqlı, dərk olunması deyildir. Gənc Müşfiq (o zaman 27 yaşındı) bu səbəbkarlara qəlbən etiraz etsə də, onlarla ən kəskin barışmaz mövqedə dursa da, onların dayandıqları cəbhənin müqəddəsliyinə, düzgünlüyünə, həqiqiliyinə sarsılmaz inam bəsləməkdə, həmin cəbhənin sidq ürəklə mətin, saf əqidəli, döyüşçüsü olmaqda davam edirdi. Buna görə də Müşfiqin lirik qəhrəmanı həmin dövr ədəbiyyatı üçün ümumilikdə xas olan "sevinc, şadlıq, sxematizmdən" uzaq idi. Çünki şair onu mövcud gerçəkliyə, ədəbi-ictimai mühitdəki fərdi vəziyyətinə uyğun əlamətlərdən, başlıcası isə həyat yolunda toqquşduğu çətinliklərdən süni şəkildə təcrid etmirdi. Həmin qəhrəmanın vətən varlığının cahanşümul nailiyyətlərindən "günəş kimi şəfəqlənən" qəlbində arabir nöqsanlardan, haqsızlıqdan, riyakarlıqdan, "bədax adamların düşmən işlərindən" (M. İbrahimov) dolan "bunlar"ın da dolaşdığını Müşfiq qəzəblə, coşğun kədərlə, dərin bir yangı ilə ifadə edirdi. Təsədüfi deyil ki, böyük bir ehtirasla, məhəbbətlə Azərbaycanın yeni qələbəsinə, "röyaları, xülyaları həqiqətə çevirən", "elektrik mərkəzi" Mingəçevirə həsr etdiyi yüksək sevinc pafoslu şeirinin ilk və son bəndlərini gənc şair belə ürəkparçalayan bir ağı ilə qurtarırdı:

*Səni görmədən ölsəm,
Xəzəl olub tökülsəm,*

*Dadlı bahar çağımda,
Sənsiz qara bağlasın,
Həsrə kimi ağlasın,
Daşım da, torpağım da.*

“Həyat sevgisi” şeiri də məhz bu ilin 1935-ci ilin məhsulu idi. Şeirir hər misrası, hər obrazı yaşamaq, yaratmaq eşqi ilə dəniz kimi dalğalanan, insan qəlbini həyatda mövcud olmaq səadəti ilə rıqqətə gətirən işıqlı, hərərətli hissələr, həyacanlandırır. Hər biri adi vaxtda əhəmiyyət vermədiyimiz, indi isə həssas, coşqun qəlblə şairin böyük vurğunluqla qarşımızda canlandırıdığı həyatın yeni bir cəlvəsidir. Son dərəcə təbiiliklə, rəngli boyalara süslənmiş bəndlərdə titrəşən bu cəlvələrə baxın: “gündən-günə gözəlləşən işıqlı dünya”, “yerlə çarpışan, göylə əlləşən dost, aşına”, “uzaqdan xam gümüş kimi ağaran səhra”, “qara daşlara verdiyim hiss, incə mənə”.

*Həyat dedikləri bu keşməkeşdən,
Qəlbimdə, qanımda yanan atəşdən,
Gecədən, gündüzdən, aydan günəşdən,
Bu əngin fəzadan necə əl çəkim?*

Həyatın işıqları, fərəhləri, sevincləri ilə gurşad hər bəndin sonunda “Necə əl çəkim” sualındakı məhəbbət, həyata vurğun-luq, yaşamaq ehtirası, ölmək - ancaq həyatdan dönməmək qə-naəti... hissələri, düşüncələri yaman sarsıdır. Qarşımızda “gənc yaşlı, sinəsi şeir, söz dolu, arzuları, istəkləri, həyacan və həvəsi ilə birlikdə yolları kilidli uzaq-uzaq əzabxanalarda susmuş bir şair, kövrək təbəssümlü, nigaran baxışlı, saf ürəkli, geniş könüllü, xalqın əziz və nakam oğlu Müşfiq dayanmışdır. Yox Müşfiq bu görüşü ilə tək deyildir. “Bəxtiyar”, “Mingəçevir həsrəti”, “Həyat sevgisi”, şeirlərində pak vicdanlı, coşqun vətən məhəbbətli, el namuslu, mərd, məğrur Müşfiqin simasında öz məsləkəndən, əqidəsindən heç və-chlə sarpmayan, bütün şüuru, qəlbini müqəddəs Vətən yolunun həqiqiliyinə, yeganəliyinə inamından dönməyən, varlığını qurmaq, yaratmaq, yaşamaq ehtirasına baxmayaraq, yoxluq, ölüm dəhşətli

hədislərdən belə sarsılmayan, 37-ci ilin repressiya qurbanının xələtli səhifə-lərində alışıb yanan minlərlə insan canları.

1935-36-cı illərin bədii məhsullarında Müşfiqin lirik qəhrə-manın daxili gərginliyi, drammatizmi “Bulud qarşısında” şeirinin də konfliktini açmağa açardır. Şeir sənətkarlıq cəhətdən bitkin bir poeziya nümunəsidir. Subyektiv əhvali-ruhiyyənin üstünlüyünə baxmayaraq, şairin yaradıcı təfəkkürünün yüksək ümumiləşdirmə qabiliyyətini təcəssüm etməkdədir. Bədii formanın yaranmasında lirik həyacanın başlıca, təyinedici rolu burda son dərəcə qabarıq müşahidə olunur. Şeirir vəznindən, şəkildən başlayaraq ən kiçik səs komponentlərinə kimi bütün formal əlamətlərində canlı fikirlər, hissələr, duyğular çırpınır. Şeirdə qüvvətli, mətin, eyni zamanda, həssas, şairanə mənəviyyətli bir insanın daxili gərginliyi yüksək sənətkarlıqla şeirləşdiyi üçün bu duyğular birəcə anda bizim şəxsi qüssəmizə, könül çırpıntılarımıza çevrilir; tələffüz tərzimizi belə, qeyri ixtiyari öz ahənginə tabe edir. Poeziya qüdrəti ilə sehlənmiş sözlər qarşımıza real bir təbiət lövhəsi canlandırmaqla yanaşı, “ildırımlara”, “şimşəklərə” meydan oxuyan coşqun hissiyyətli şairin daxili gərgin vəziyyətini, mübariz mənəvi aləmini, boğultulu, kədərli səsini də özündə yaşatmaqdadır. Şeir bütünlüklə belədir:

*Nə qaplamısın göyü, sən, ey bulud, xınca-xınc?!
Nədir ildırımında bu gurultu, bu çaxınc?!
Qaranlıqda sayrılan hər şimşəyin bir qılınc,
Yətər, çıxma, ey bulud,
Mənə bir qədər sükül.*

*Həyacan az deyildir onsuz da içərimdə,
Bu gənc fikirlərimdə, bu körpə hissələrimdə,
Səndən umacağım yox, dolayıb üzərimdə,
Yətər, çaxma, ey bulud,
Mənə bir qədər sükül.*

*Düşün, uzun qıssədir bu gəncliyin qıssəsi,
İstəməm gurultunu, mənəm səsəm mis səsi,
Nə bir qüvvət qayğısı, nə bir həyat qüssəsi.
Yətər, çaxma, ey bulud,
Mənə bir qədər sükül.*

*Dolaşma baş ucumda bir qara qüvvət kimi,
Aydın yoluma çıxma bir dərin zülmət kimi,
Güclüyəm, dəhşətliyəm mən əbədiyyət kimi,*

*Yetər, çaxma ey bulud,
Mənə bir qədər süküt.*

Lirik həyəcanın inkişafı ən səciyyəvi həyat yaxud təbiət hadisəsi qədər sadə, aydın və təblidir. Adı sözü bacarıqla bədii-ləşdirmək, ona ahəng, rəng, hətta ürək döyüntüsü verib canlan-dırmaq bu şeirdə Müşfiq sənətkarlığının yüksək məziyyətlərin-dən biri kimi zirvə-dədir. Şeirdə işlənen ifadələrə ayrı-ayrılıqda yanaşdıqda onların son dərəcə adiliyinə, sırf ümumdanışıq sözlərindən alınmasına heyran qalırıq.

Lakin şeiri oxuyarkən “xınca-xınc”, “qapmamışsan”, “çaxınc”, “içərimdə”, (“könlümdə”, “qəlbimdə” deyil məhz “içərimdə”), “umacağım”, “uzun qıssədir””, “adın yoluma çıxma” kimi söz və ifadələrə poeziya dilində adət etmədiyimizi tamam unuduruq. Yaxud hiss etmirik ki, biz “şimşək çaxır”, “ıldırım çaxır” eşitmişik, demişik. “bulud çaxır” eşitməmişik. Lakin şairin işlətdiyi “çaxma ey bulud” ifadəsi bizə heç də qərribə görünmədi. Əksinə, onu çox doğma və təbii qəbul etdik.

Poetik vasitələrin hər biri şeirin məzmunun, bədii həyəcanının tərkibində olub, əsas fikrin ifadəsi, tamlığı üçündür. Bunlardan bəzilərinə misallarda baxaq.

Hər bəndin ilk üç misrasının sonunda səs tərkibcə uzlaşan səslər öz ahəndarlığı ilə yanaşı, əsasən həmin bənddəki təsvir səsinə, nəfəsini ifadə edir. Başqa sözlə, bənd bütövlükdə fikir, qafiyələr isə məhz ona məxsus olan hiss-həyəcanın səslə nidalarıdır. Məsələn, birinci bənddə şair ildırımli, şimşəkli, bir təbiət təsviri çəkərkən “xınca-xınc”, “qaxınc”, “qılınc” sözlərindəki “ınc” səs təkrarları: ikinci bənddə lirik qəhrəmanın daxili aləmindəki vəziyyətin ifadəsi zamanı “içərimdə”, “hisslərimdə”, “üzərimlə” qafiyələrindəki “...irim” səs təkrarları və i.ə. belə mənalı əks-sədalardandır.

Yaxud vurğulu sözlər arasındakı fasilə vasitəsilə yaranan ahəng sənətkarlığı:

*Yetər... çaxma... ey bulud...
Mənə... bir qədər... süküt...*

Hər sözdən sonra verilən fasilə, sözlər üzərindəki vurğular lirik həyəcanın hərəkətətinə uyğun olaraq ruhi vəziyyətin portretini tamamlayır. Şeir heca vəzninin 7-lik və 14-lük ölçü növləri ilə ahəng-ləşmişdir. Əlbəttə, burada ən böyük sənətkarlıq fikir və həyəcanın on dərəcə təbiiliklə, sadəliklə təcəssümüdür. Ayrı-ayrı sənətkarlıq xüsusiyyətlərini araşdırmaqla yanaşı, tamamilə inanırsan ki, şair bunların üzərində xüsusi fikirləşməmiş, hissini-həyəcanını birbaşa, bütöv ifadə etmişdir. Çünki bu adı şeir deyil, elə bil, sal qaya üzərində əbədi həkk olunmuş bir parça canlı həyatdır.

Müşfiqin bədii üslubunun ən bariz təzahürlərindən biri onun tamamilə yeni və təkrarolunmaz bir tarixi ictimai dövrdə obyektiv varlığa baxımını, görünüşünü və bədii duyumunu ifadə edən poetik obrazlar aləmidir. Müşfiqin lirik istedadının Vətən torpağının zəngin sənət çeşmələrindən qidalanaraq öz axarını tapdığını qeyd etmişdik. Gənc şairin boya-başa çatdığı dövrlə, mühit və cəmiyyətlə mənəvi yekdilliyi, dərin bağlılığı isə onun poeziya ömrünün parlaq günəşidir. Müasirlik, Müşfiq lirikasının bütün zərif illərinə öz işığı-nı salmışdır. Xüsusilə, hərərətli, odlu, şairanə Müşfiq obrazlarına. Müşfiqin 20-ci illər yaradıcılığında “alovgöz mayak”, “səmimi əməl”, “tunc əks-səda”, “körpə sevinc”, “çılğın arzu”, “şən əmək şamı”, “qaynar əməl”, “süd pambıqlı bahar” kimi obrazlı ifadələr Azərbaycan ədəbiyyatına yeni bir şairanə baxış, poetik təfəkkür sahibinin gəldiyini xəbər verir. Müşfiq doğma dilin zəngin daxili imkanlarından bacarıqla, yaradıcıqla istifadə edib, S.Rüstəm, S. Vurğun, R.Rza kimi gənc şairlər ilə birlikdə lirik şeirin mövcud ifadə çərçivələrini qırıb-dağıdır, müasir bədii dilin inkişafına ciddi sөy göstərirdi. Əsrin satirik şeirlərində M.Ə. Sabirin nəzminə, C.Məmmədquluzadənin dramaturgiyasında isə Cəfər Cabbarlının bədii ifadə sənətkarlığını lirikada müasir, sadə və yüksək bədiiiliklə davam etdirmək üçün Müşfiq yorulmadan coşğun bir ehtirasla axtarışlar aparırdı. İlk illərdə o, sözün bədii imkanlarına, mənə çalarlarına həssaslıqla yanaşır, yeri gəldikcə, bəziləri müvəffəqiyyətli, bəziləri

isə nisbətən zəif olan “cığlıqlı uçuş”, “qızılqöz”, “plovqöz”, “yataqdaş”, “çalxalanış ili” kimi şeirdə yeni söz və ifadələr yaratmaqdan da çəkinmirdi. Məsələn, 1929-cu ildə yazdığı bir şeirinə baxaq:

*Gecə sakit, uyumuş,
Göylərin lampası yummuş gözünü.
Göy işıcaları sönmüş, nə gələn var, nə gedən.*

(“Gözlərimiz“)

Bu kiçik lövhə şeirdə təsadüfi deyil. Bütün şeir Müşfiq bədii dilinin səciyyəvi nümunəsi kimi orijinal, metafora, bənzətmə, epitetlərlə zəngindir. Şeirdə yalnız elektrik lampasının bədii təsvirini verən on məcaz işlənmişdir. Bu obrazların nə qədər yeni, bədii və xalq dili ilə bağlılığını təsəvvür etmək üçün bir neçəsinə baxaq:

*Bu dirəklər kimi bəklər,
Kimi yoxlar?
Sanki vururlar gecəyə
Pənbə, qızıl yumruqlar.
Yoxsa bunlar da qızıl quşlarmı?
Qəhrəman işçilərin qəlbimi, bunlar yoxsa?
Bəlkə bizim gözlərimizdir onlar?!*

Yaradıcılığının ilk illərindən Müşfiqin bədii üslubunun əlaməti kimi müşahidə etdiyimiz bir xüsusiyyəti də qeyd etmək lazımdır. Bu, şairin xalq dilinin intəhasız imkanlarına müraciət edərək, bədii dildə mənalı, təsirli feyllərdən bacarıqla obrazlar yaratmasıdır. Müşfiqin şeir dilində ümumiyyətlə həmin dövr poeziyamız üçün səciyyəvi olan çırpınmaq, qanadlanmaq, çax-maq, çağlamaq, hayqırmaq, yaxmaq, qaynamaq, uçmaq, gurla-maq, sayırmaq, saçmaq, titrəmək, parlamaq, kükrəmək və s. kimi dinamik gücü olan feyllər çoxluq təşkil edirdi. Belə feyllər şeirdə həm lirik həyəcanını canlılığını, emosionallığını gücləndirir, hissi təsiri artırır, həm də fikrin özünəməxsus bədii təsvirinə geniş imkan açırdı. Yalnız “Tarın cavabı” (1930) şeirində bir parçada feyllərin Müşfiq üslubuna xaslarına baxın:

*Bu xoş təsadüfdən şənlandı duyğum,
Qanadlandı duyğum, telləndi duyğum...
Dostumun əlində bir sızlayan tar
Səpirdi ətrafa şəffaf dalğalar...
Qapının qanadı çırpındı birdən...*

Hissi, duyğunu, gerçəkliyin aşar-daşarlığını şeirində bütün dinamikliyi, təbiiliyi ilə vermək üçün Müşfiq xalq dilindəki saysız həbsəz feyllərlə də kifayətlənmiş, “azad ölmək dün-yası”ndakı yeniliyi dolğun təcəssüm edən feyllər yaratmaq sahəsində də təcrübələr aparırdı. Gənc şairin yeni obrazları xarakterindəki mənəvi müstəqilliyin, cəsarət, inam, qürur hissi-nin, məhz özününkünü yaratmaq ehtirasının məhsulu idi. Onun bu mənəvi xüsusiyyətləri yeni həyatla dövrünün yüksək romantikası ilə ahəngdar surətdə daha da inkişaf edərək, 35-37 ci illərdə ədəbi aləmdə parlaq bir bədii üslubun tam müəyyənləşməsinə səbəb oldu. “Əbədiyyət nəğməsi”, “Bəxti-yar”, “Sənətkar”, “Tərtərhes nəğmələri”, “Yağış yağarkən”, “Sənin gülüşlərin”, “Yenə o bağ olaydı” və s. şeirlər həqiqi lirik məzmunu, zəngin, orijinal təsvir vasitələri, emosional ahəngi, musiqisi ilə yanaşı həm də misilsiz məcazlar sistemində öz müəllifinin imzasını möhürləmişlər. Aşağıdakı parçanın bədii təyinlərinə, metaforlarına fikir verin:

*Günəş qızıl, dünya yaşıl,
Gülümsəyir işıl-ışıl.
Duyan köüllər eşqinə.
Durma köklə sədf tarı,
Səbrimizin yarpaqları
Töküldü yellər eşqinə...*

Müşfiq obrazları şeirin əsas məna məzmununu daha dolğun, daha bədii çatdıran qüvvətli bədii vasitələrdir. Onlar bəzən hədsiz sadəliyi, sırf danışmaq dilindən alınması ilə ilk baxışda təəccübləndirir. lakin diqqət edəndə həmin adı sözün məğzində gizlənən məna, kövrək lirizm, incə şeiriyyət onu sənətkarlıqla cəlalanmış bir inciyə bənzədir. Aşağıdakı bəndə diqqət diqqət edin:

*Bir zamanlar candı o kənd,
Dil çıxarıb yandı o kənd,
Yetişmədin dadına sən.
El yanarkən için-için,
Dalğalanıb onun nəçin,
Su səpmədin oduna sən?!*

Şeir dilində belə sadəlik, aydınlıq, emosionallıq və dərin məzmunluq Müşfiq üslubu üçün səciyyəvi haldır. “Tərtərhes nəğmələri”ndə yeni həyat, mövcud ictimai əhval-ruhiyyənin təsiri ilə yaranan obrazlar da, hər şeydən əvvəl, təzəliyi və həqiqi şeiriyyəti ilə diqqəti cəlb edir.

*Səhər, axşam öz yerindən
Keçsin çocuq gözlərindən
Keçən lətif uyğu kimi...
İş nəğməmiz hər zəmiyə
Hopsun sərin bir su kimi.
Hər şey ləzzət versin bizə,
Dolsun geniş qəlbimizə
Bu dünyada arzu kimi.*

Xüsusilə, şeirin sonundakı “dadlı-duzlu bir həyatın” obrazı əsl yaradıcılıq cəsarətinin, mahir söz ustasının tapıntısı sayılmalıdır. Bu məcazla 30-cu illər quruculuq dövrü həyatı yığcam, sadə, həm də dərin mənada bədii ifadə olunur.

Müşfiqin fərdi yaradıcılıq manerasının coşğun bir “çağlayan”a çevrildiyi 1935-37 ci illərdə onun sənətinin xalq təfəkkürü ilə, xalq şeiri ilə yanaşı klassik poetik ənənələrindən də qidalan-dığını obrazlı təcəssümdə aydın görmək olur. “Sənin gözlərin”, “Bir də baxsan mənə”, “Sənin gülüşlərin”, “Şirin qız” şeirləri klassik obraz təsiri ilə yaranmış orijinal məcazlarla zəngindir. Sənətkarlığının formalaşma dövründən fərqli olaraq, 35-37 ci illərin məhsulu olan bu şeirlərdə artıq zəngin mənəli, yüksək hissiyatlı Müşfiq obrazları ilə qarşılaşırıq. Yalnız “ulduz” anlayışı vasitəsilə yaranan bir sıra obrazları iz-

ləyək. Bu səma cismi “günəş” və ya “ay”la birlikdə Müşfiqin ilk şeirlərindən bəri arabit müraciət etdiyi sözlərdəndir. Lakin “ulduz”un daha zəngin məcazları son illərin yaradıcılığına aiddir. “Sanıram ulduzlar həmvətənimdir” kimi qanadlı poetik misra da bu illərin məhsuludur. Müşfiqin “ulduz” anlayışı vasitəsilə yaratdığı məcazlarda onun bir sənətkarlıq məharəti xüsusilə qabarıqdır: obyektə qarşı münasibəti yalnız əsərin mənə, məzmununda hissi-emosional ahəngində deyil, həm də onun mikrovahid-lərində, obrazlarında son dərəcə, səmimiyyətlə çatdırma bilmək sənətkarlığı. Aşağıdakı lirik parçalarda buna baxaq:

*... Nə ulduzlar doğulacaq
Dühamızın dumanlığı!...*

(“Tərtərhes nəğmələri”)

*O qara gözlərin deyil parlayan
Ulduzlar içində gecələrimdir!*

(“Sənin gözlərin”)

*Gülsə dodaqların ulduzlar kimi
Ruhuma bir sərin işıq saçılar*

(“Sənin gülüşlərin”)

Bu hisli-duyğulu obrazların təbii nəticəsi təsiri bağışlayan “Ulduzlar” şeirinin lirik həyacanı maraqlı bir konflikt xətti ilə açılır: ulduzların bir-birinə nisbi yaxınlığı insani münasibətlərin əsl mahiyyəti ilə qarşılaşdırılır. Səma cisimlərinin zahiri “yovuqluğu” onların həqiqi “uzaqlığını”, “soyuqluğunu” pərdələdiyi halda:

*Fəqət biz...o gözəl sevgilimlə mən
Uzaqdan -uzağa tanış deyilkən
Nə qədər yaxınıq, öyrənsəydimiz.*

Şeirdə “Ulduz” obrazına belə konkret münasibət hələ birinci bəndin məcazlı toxumasında özünü hiss etdirirdi. Təşbehlərlə, tə-

sirli feillərlə aşılana əhvali-ruhiyyə bizi şeirin bədii həllinə, insanı münasibətlər müqabilində ulduzların soyuq, aldadıcı yaxınlığının bədii aşkarlığına, insanlığın istiqanlılığı qələbəsinə hazırlayır. Bənddə ulduzların mövcud lirik həyacan zamanı şair tərəfindən bədii görüşü-silsilə obrazlar şeirin məna-məzmununu tamamlayan poetik vasitə kimi çıxış edir:

*Bəzən titrəşərək parlayırsınız
Göylər bağçasında lalələr kimi.
Bəzən yaş tökərək ağlayırsınız
Lalələr üstündə jalələr kimi.*

Qeyd etdiyimiz kimi, Müşfiqin ənənəvi obraz sənətkarlığını bacarıqla inkişaf etdirilməsinə dərin biliyi və heyratamiz iti şeir yaddaşı ilə yanaşı iki başlıca amil təkan verirdi: parlaq fitri istedadı və estetik görüşdə, bədii fikirdə kəskin dönüş yaradan yeni ictimai gerçəklik. Həyatda, sənətdə mütərəqqini, gözəl, mənalı olanı mənimsəməyə, özününkünü etməyə güclü meyl şairin klassik məzmunlu obraz yaradıcılığına müasir ruh gətirirdi.

Gənc şairin poetik obraz yaradıcılığında bir üslubi xüsusiyyəti də qeyd etmək istərdik. Bu da onun lirikasındakı zarafat-yanaqlıq, şuxluq əhval-ruhiyyəsi ilə əlaqədardır. Təsvir obyektinə qarşı belə hissi münasibət yaradıcılığının ilk illərində yalnız yumoristik obrazlarla (“başı kələmli”-molla, “ayaq iti, baş yekə, saçlar bulud-dan siyah”-traktor, “şeytan dirəklər”-teleqraf dirəkləri və s.) özünü göstərirdisə, sənətkarlığı inkişaf etdikcə həmin psixoloji əlamət Müşfiqin lirik obrazlarının canına hopmuş, ona xalq yaradıcılığına məxsus zərif bir oyaqlıq, şuxluq gətirmişdir. Ahəngi, hissi-emosional ifadəsi ilə “Sandığı açsam neylərsən” xalq mahnısını xatırladan “Şirin qız” şeirinə baxaq:

*Üfüqdə günəşi necə saraltdı,
Lalənin köksünü necə qaraltdı,
Yanıll yanaqların bilməm, şirin qız
Mən bir çayır quşu, sən bir nilüfər*

*Mənim öpüşümü necə rədd edər
Gözəl dodaqların bilməm, şirin qız?...*

(“ Şirin qız “ 1936-1937)

Müşfiqin məhəbbət hisslərini tərənnüm edən şeirləri klassik olduqları qədər də müasirdir; müasir olduqları üçün yeni, maraqlıdır. Bədii dil şairin sənətkarlığının bir iki qolu ilə yanaşı həm də Müşfiq lirikasından heç cür ayrı düşünülə bilməyən xalq şeiri ənənələrini bir nehr kimi özündə birləşdirirdi. Budur:

*Sənin gözlərini gənclik bağında
Yoxsa nərgizlərin sayrışıb oynar
Yoxsa çıxılmayan eşqin dağında
Ömrümün dirilik çeşməsi qaynar.*

Birinci misrada “gənclik bağı” məcazi mövcud həyatla bağlı yeni bir lirik aləmə bədii işarədir. İkinci misrada “nərgiz” obrazı ənənəsinin, “sayrışıb oynar” feili isə müasirliyin təsiri ilə yaranmışdır. “Çıxılmayan eşqin dağı” isə nakam klassik poeziya aşığının əsrlərdən bəri tanış obrazını xəyalınızda canlandırır. Lakin onun davamı olan “Ömrümün dirilik çeşməsi” makroobrazı artıq təsvirə-gəlmə əfsanəvi maneələri, çətinlikləri dəf edib, nəhayətdə mütləq öz arzusuna, istəyinə qovuşan xalq qəhrəmanının nağıl dolu, dastan dolu surətini çəkir. Göründüyü kimi, şeirdə klassik aşıq, xalq aşıqi və yeni dövrün gənc aşığının surətləri məhz məcazlarda məharətlə bir-birinə qovuşmuş, vəhdət təşkil etmişlər.

Sevgilisinin yalnız gözlərinin təsvirində nə qədər rəngarəng bədii boyalar işləndiyinə fikir verin. Şeirdə müqayisəli təşbehlər, gözəllənməz metaforalar, inkarla yaranan bənzətmələr, təzadlar klassik poeziya nümunəsini xatırlatmaqdadır. Lakin aşıqın şux əhvali-ruhiyyəsinə, müasir mənəvi aləmini ifadə edən “sayrışıb oynar”, “qaynar”, “parlayan”, “aydınlıq yayan” kimi feillər oxucuya yeni dövrün poeziyasından xəbər verir. Bu şeirdə klassik obrazdan məharətlə bəhrələnilib onu təzə ruh, təzə baxış ilə yenidən canlandıran bir lirik lövhə də vardır ki, Müşfiq obrazlı təcəssüm axtarışlarında parlaq nailiyyətlərdən sayıl-malıdır. Həmin parça budur:

*Qara qış üstümə tökər qarını
Nərgiz gözlərindən məni ayırsın.
Mənim ümidimin qapılarını
Neçin gah açırısan, gah bağlayırısan?*

Birinci mısradə “qış”dan bəhs edildiyi üçün ikinci mısradəki “nərgiz” epiteti özündə yalnız çiçək anlayışını deyil, həm də qışın təzədlı sonu-ilk baharı canlandırır. Bəndin ikinci hissəsi əvvəlki mısraları tamamlamaqla yanaşı, eyni zamanda, onda həqiqi poeziyaya xas bir əlaməti aydınlaşdırır. Bu da obrazların zəngin mənə çalarlarına malik olmasıdır.

Xalqımızda şair obrazının yaranma və yaddaşda yertutma ənənəsi var. Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vəqif, Sabir...Bütün bu şairlərin obrazı tarixi yaddaşımıza özünəməxsus şəkildə hopub. Nizami müdrikliyinə, Nəsimi “Cahanları özünə sığdırması” ilə Füzuli “aşıqanəliyi”, Sabir “Nə işim var?” psixologiyasının ifşası ilə şöhrət qazanıb.

Müşfiq obrazına gəldikdə, bu əzabkeş şair təsəvvürünə daha uyğundur. Bütün varlığını yeni gerçəklilə həsr etmiş şairi doyunca incitmiş, nəhayət, məhv etmiş quruluş onun haqqında geniş müsbət təsəvvürü ləğv edə bilməmişdir.

Bu təsəvvür isə getdikcə böyümüş, dolğunlaşmış və nəsillərin yaddaşına çökmüşdür.

Bəs öz müasirləri?... Gəlin, müasirlərin, yaşdılarının münasibətində bu obrazın necə təşəkkül etməsinə baxaq:

Süleyman Rüstəmin dediklərindən:

“Gənc şairimiz Mikayıl Müşfiq də proletar yazıcılığında bizimlədir. O özünü hələlik əski qəzəl ədəbiyyatı təsirindən qurtarmamışdır. O, “Lenin” adlı şeirində Lenindən əsla, bəhs etmir”.

Məmməd Rahimin dediklərindən :

“Az bir zamanda şöhrəti yaxın respublikalarda da yayılan bu coşqun şairlə mən orta məktəb skamyalarından tamış idim”.

Sabit Rəhmanın dediklərindən:

“Müşfiq şeiri daim gənclərdir və bizi də, oxucularını da gənclik hissi ilə yaşamağa, çürüməyə sövq eləyir”.

Nigar Rəfibəylinin dediklərindən:

“Müşfiq üçün hər şey poeziya idi. Şeirə bağlılıq və sonsuz sədaqət Müşfiq təbiətinin əsas canı idi”.

Əkrəm Cəfər demişdir:

“Məni heyran edən ondakı iki cəhət: birincisi, onun saysız he-sabsız şeir əzbərləmək məharəti, ikincisi, onun şeir yazmaqda bir çətinlik çəkməməsi”.

Göründüyü kimi, müxtəlif illərdə deyilmiş bu fikirlər Müşfiq haqqında, onun qeyri-adi istedadı, eləcə də ona vaxtilə atılmış böhtanlar haqqında müəyyən təsəvvür yaradır. Bu fikirlərin arasında aparıcı meyl odur ki, Müşfiq sənətinin iki əsas göstəricisi var: istedad və zəhmət. Onu daim şeirə və həyata səsləyən bu iki daxili qığılcım idi, onu hər an yeni axtarırlara səsləyir, rahat qoymurdu.

Mənim könlüm deyir ki,

Hələ bunlar nədir ki...

Müşfiqi gənclər daha çox sevdilər. Bəlkə də buna görə ki, o daim gəncliyi vəsf edib, öləndə də gənc olub... İstedad gəncliyə daha çox sirayət edir, istedad gəncliyi daha çox ovsunlayır.

Müşfiqi qadının gözü ilə düşünərkən ilk əvvəl yadıma Dərbər xanım gəlir. O Dərbər xanım ki, Müşfiq obrazının yadda qalması üçün çox şey edib. Elə “Müşfiqlı günlərim” bu əməyin dəyərlı və-siqəsidir. Beləliklə, Müşfiq Dərbərin gözü ilə: “Müşfiq elə nadir istedad idi ki, yeddi il ərzində mən onu tamamilə dərk edə bilməzdim. Onun coşqun qəlbinin döyüntülərini, parlaq zəkasını bütünlüklə qavramaq üçün uzun illər lazım idi. Lakin Müşfiqlə keçirdiyim qısa həyatımı həmişə ömrümün bahar fəslı kimi xatırlayıram”.

1988-ci ildə “Yazıcı” nəşriyyatı Safurə Quliyevanın “Müşfiqin sənət aləmi” adlı monoqrafiyasını nəşr etdi. Hələ Məmməd Arifin 1974-cü ildə ön söz yazmış olduğu bu kitab Müşfiq irsinə ciddi və

peşəkar münasibətilə seçilir. Safurə xanım Müşfiq irsinin bir çox aspektlərinə toxunmuş, həqiqətən zəngin faktoloji material əsasında maraqlı bir əsər yaratmışdır.

Müəllifi birinci növbədə şairin sənət sirləri maraqlandırır və buna görə də fikrini yekunlaşdıraraq yazır: “Müşfiqin lirikası sənət-şünaslıq baxımından milli poeziyamızın həqiqətən orijinal və qiymətli bir irsdir. Bu şeirlərdə zamanın ən səciyyəvi ideya mövzuları məhz özünün obrazlı biçimində, özünün səsi, ahəngi ilə qələmə alınmış, sənətləşmişdir”.

Azərbaycan ədəbi-estetik fikrində Müşfiq irsinə diqqət və müraciətinin səbəb və qaynaqları təəssüf ki, müxtəlif olub: kimsə onun acı taleyinə, kimsə onun yaradıcılığına meh salıb, kiminsə marağı millidir, kiminki isə etnik... Lakin bütün hallarda onun şeir çeşməsinin cazibəsi əksilmir, əksinə daha da artır. Müşfiq şeirə sitayiş edirdi, odur ki, poeziyaya böyük bir idrak kimi baxır, oxuculara da bunu aşılamaq bilirdi. Müşfiqin bir şair kimi qüdrəti bəlkə də orasındadır ki, o, sanki bir ekstrasesns kimi özü ilə oxucu arasında ünsiyyət yaradır. keçirdiyi ovqatı maksimum təsir yolu ilə qiymətli müsahibinə tələq edir. Lakin bununla belə, “Müşfiq öz ilhamını idarə etməyi bacarır” (Məmməd Arif) və mahir sənətkar olaraq oxucu ilə ünsiyyət ölçülərini qoruya bilirdi.

NƏTİCƏ

Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi Mikayıl Müşfiq klassik Azərbaycan poeziyası və şifahi xalq ədəbiyyatının ən yaxşı, mütərəqqi ənənələrinin layiqli davamçısı olmuşdur. Bu o deməkdir ki, şair öz dövrünün panoramını yaratmaqla yanaşı, tarixin dərsələrini öz yaradıcılığında əks etdirmişdir. Onun əsərləri dənənlə bu günün və sabahın dialektik vəhdətinin inikasidir, onun əsərlərinin həmişə oxunaqlı, həmişə müasirliyi həm də bu cəhətdən irəli gəlir.

Müşfiqin parlaq istedadı malik novator şair olması ilə yanaşı, xalq ənənəsinə diqqətini göstərən ən bariz nümunə şairin Azərbaycan folkloru ilə qırılmaz tellərlə bağlanmasıdır. Şair mövzu axtarırlarında xalq şeiri ənənələrinə daim diqqət göstərmiş, bu zəngin xəzinədən öz istedadına, ruhuna, dünya-görüşünə uyğun gövhərlər seçib götürmüş sənətkarlarımızdandır. “Çoban poeması”, “Şəngül, Şüngül, Məngül”, “Kəndli və ilan” mənzum nağılları folklor Müşfiq diqqətinin, Müşfiq qayğısının təzahürüdür. Hələ bizə gəlib çatmayan lakin 30-cu illər mətbuatında amansız, əsassız, ədalətsiz tənqidlərə məruz qalan “Bəy və gəda”, “Səməndər” əsərləri həm şairin yaradıcılığını öyrənmək baxımından, həm də onun folklor mövzularına olan nəhayətsiz marağının ifadəsi baxımından necə böyük əhəmiyyət kəsb edir!

Mikayıl Müşfiq Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığından sənət-karlıq baxımından da çox şey öyrənmişdir.

Xalq şeirinin heca bölgüsü, qafiyə quruluşu və ümumiyyətlə, formasının şairin qoşma, gəraylı, oxşama şəklində yazdığı əsərlərində əxz edildiyini görürük. İlk nəzərdə elə görünə bilər ki, şair yalnız nəzmlə yazılmış folklor nümunələrindən bəhrələnmişdir. Lakin nadir istedad sahibi olan Müşfiq yalnız bayatı, xalq mahnıları, uşaq nəğmələri ilə kifayətlənməmiş, el ədəbiyyatının nəsr nümunələrindəki, yeni nağıl və dastanlarımızdakı poeziyanı duyaraq onlardan bir ədəbi priyom kimi istifadə etmişdir. Görkəmli şair xalq hikmətinin, dünyagörüşünün, əqidəsinin ifadə olunduğunu bu kəlamları diqqətindən yayın-dırmamış, ustad sələfləri Xaqani, Nizami, Nəsimi, Xətai, Füzuli, Sabir və başqaları kimi yeri gələndə onlardan bəhrələnmiş, onlara yaradıcılıqla yanaşı, öz münasibətini bildirmişdir.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının böyük bir qolunu təşkil edən aşıq poeziyası əsrlərlə yazılı ədəbiyyatla yanaşı inkişaf edərək, onunla qarşılıqlı əlaqədə və təsirdə olmuşdur. Müşfiq də bu ədəbiyyata böyük bir məktəb kimi qiymət vermiş və aşıqlarımızın ən müvəffəqiyyətli poetik nailiyyətlərindən təsirlənmişdir. Şair qədim sənətin ölmədiyini, bu günə qədər yaşadığını fəxrlə, sevinclə tərənnüm etmiş və oxucularını inan-dırmışdır ki, xalqımız yaşadığıca aşıq sənətimiz də yaşayacaq, yeni-yeni sənətkarlarını yetirəcək.

Mikayıl Müşfiq poeziyasının müxtəlif janrlarında qələm çalmış, lirik şeirlər, poemalar, mənzum oçerklər, mənzum nağıllar yaratmışdır.

O, uşaq yazıçısı olmasa da balaca oxucular üçün yazmağı özünə şəraf işi, vətəndaşlıq borcu bilməmişdir.

Görkəmli şair bədii tərcümə işinə də böyük əhəmiyyət vermiş, bu sahədə də ardıcıl qələm çalan sənətkarlardan olmuşdur. Hələ şairin sağlığında onun bədii tərcümələri ədəbi tənqiddə yüksək qiymətləndirilmişdir. Müşfiq həm də uşaqlar üçün yazdığı əsərləri və İran klassiklərindən (Firdovsi, Xəyyam) etdiyi əla tərcümələri ilə məşhurdur.

Şairi ürəklərdə yaşadan, zəngin ədəbi irsini xalqa sevdiren, şeirlərini oxucuların dilinin əzbəri edən poeziyanın xəlqiliyi, vətənpər-

vərliyi, müasirliyi humanizmidir, yüksək sənətkarlığıdır, orijinallığı, novatorluğudur. Novatorluğu bu poeziyanın həm məzmununda, həm də sənətkarlıq xüsusiyyətlərində görmək olar.

Müşfiq cəsarətli, uzaqgörən, klassik ədəbiyyata və şifahi xalq ədəbiyyatına münasibətdə doğru mövqə tutan, ənənənin rolunu çox düzgün başa düşən, novatorluğu layiqincə qiymətləndirən vətənpərvər şairlərimizdən biri olmuşdur.

Müşfiqin şeirləri olduqca musiqili, ahəngdar, rəngarəng ölçülü, tutarlı, oynaq qafiyəlidir. Hələ axıcılıq, Müşfiqə axıcılıq! Vaxtilə "Ədəbiyyat qəzeti"ndə şairin "Şeirlər" kitabı haqqındakı redaksiya məqaləsində deyilirdi: "Müşfiq şeirlərinin axıcılığını ayrıca qeyd etməlidir".

Bu axıcı şeirlərin lüğət tərkibi, sözün məna imkanları, çalarları nəhayət dərəcədə zəngindir. "Müşfiq şairlərimiz içərisində Türk dilini bilməsi və dil zənginliyi etibarilə ən irəlində gedənlərdəndir".

Sözə hakim, sözü məharətlə yerində işlətməyi bacaran, poetik düşüncələrin, böyük arzuların bədii ifadəsi üçün münasib, əlverişli formalar axtarır tapmağa həmişə səy göstərən, zəngin, axıcı, obrazlı dilə malik şairin poeziyası Azərbaycan poeziyasını zənginləşdirən bir poeziyadır.

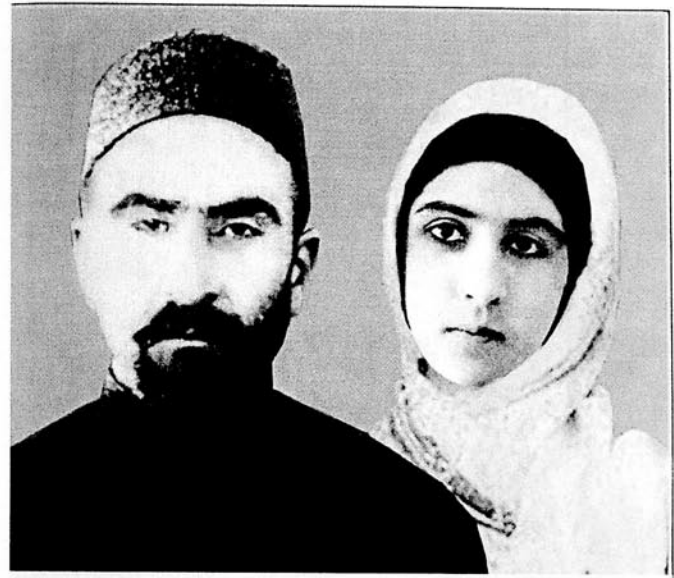
Mövzuca rəngarəng, məzmunca dolğun, formaca müxtəlif biçimli Müşfiq şeiri Azərbaycan şeirinin müvəffəqiyyətləri cərgəsində şəərəflə dayanmışdır.

ƏDƏBİYYAT

- M.Müşfiq "Bir gün", "Gənc işçi" qəzeti, 28 aprel, 1926
 M.Müşfiq, "Ölkəm", "Gənc işçi" qəzeti, 28 aprel, 1926
 M.Müşfiq, "Küləklər", Azərənəşr, Bakı-1930
 M.Müşfiq, "Günün səsləri", Azərənəşr, Bakı-1932
 M.Müşfiq, "Şerlər", Azərənəşr, Bakı-1934
 M.Müşfiq, "Vuruşmalar", Azərənəşr, Bakı-1932
 M.Müşfiq, "Şəngül, Şüngül, Məngül", Azərənəşr, Bakı-1934
 M.Müşfiq, "Qaya", Azərənəşr, Bakı-1935
 M.Müşfiq, "Kəndli və ilan", Azərənəşr, Bakı-1935
 M.Müşfiq, "Şairin ölümü", "İnqilab və Mədəniyyət" jurnalı, 1935 №1, səh.21
 M.Müşfiq, "Ədəbiyyət nəğməsi", "Ədəbiyyat qəzeti", 29 noyabr, 1935
 M.Müşfiq, "Mingəçevir həsrəti", Kommunist qəzeti, 15 dekabr, 1935
 M.Müşfiq, "Gözəllik", "Ədəbiyyat qəzeti", 24 may, 1936
 M.Müşfiq, "Yalnız ağac", "Ədəbiyyat qəzeti", 1 iyun, 1936
 M.Müşfiq, "Üç sağlıq", "Kommunist" qəzeti, 18 iyun, 1936
 M.Müşfiq, "Nə deməkdir", "Oxu", "Ədəbiyyat qəzeti", 31 iyul, 1936
 M.Müşfiq, "Dağlar faciəsi", Ədəbiyyat qəzeti, 16 noyabr, 1936
 M.Müşfiq, "Körpü", Ədəbiyyat qəzeti, 9 yanvar, 1937
 M.Müşfiq, "Çağlayan", 1937 əlyazması, Azərbaycan Elmlər Akademiyası, Respublika Əlyazmalar Fondu, Mak.151, инв.№19352

- M.Müşfiq, "Seçilmiş əsərləri" iki cildə, I cild, Azərənəşr, Bakı, 1957
 M.Müşfiq, "Seçilmiş əsərləri" iki cildə, II cild, Azərənəşr, Bakı, 1960
 M.Müşfiq, "Teleqraf telləri", "Şeirələr, poemalar", Azərənəşr, Bakı-1968
 M.Müşfiq, "Əsərləri", 3 cildə, 1-ci cild, Azərənəşr, Bakı-1968
 M.Müşfiq, "Əsərləri", 3 cildə, 2-ci cild, Azərənəşr, Bakı-1970
 M.Hüseyn, "Müşfiqin yolu", "Günün səsləri" kitabına müqəddimə, Bakı, 1932
 C.Xəndan, "M. Müşfiq", Bakı-1956. Səh.8
 D.Axunzadə, "Müşfiqli günlərim", Bakı-1968
 G.Hüseynoğlu, "M.Müşfiq. Həyat və yaradıcılığı", Bakı-1968
 G.Hüseynoğlu, "Müşfiqin yaradıcılıq yolu", Bakı-1987
 N.Rəfibəyli, "Sadə və səmimi şair", "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 1968, 22 iyun
 M.Rahim, "Şairin əziz surəti", Bakı 24 yanvar, 1969
 M.Arif, "Üç romantikam...", "Sənətkar qocalmır" kitabında, Bakı-1980
 S.Quliyeva, "Müşfiqin sənət aləmi". Monoqrafiya, Bakı-1988
 Anar, "Səni kim unudar", Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti, 1988
 N.Ələkbərli, "Xəyanətə qurban getdi", Günay, 11 iyun 1994
 A.Abdullayeva "Müşfiq və folklor", Bakı-1996
 A.Axundov, "Şair və dil", "Dil və üslub məsələləri", Gənclik, Bakı-1970, səh.7,11
 G.Hüseynoğlu, "Füzuli yüksəldi, əsrinin fəvqünə", Bakı-1958
 G.Hüseynoğlu, "M.Müşfiq" (anadan olmasının 50 illiyi münasibətilə) "Azərbaycan gəncləri" qəzeti, 27 fevral, 1959
 G.Hüseynoğlu, "M.Müşfiqin poeziyasında inqilabın tərənnümü", 1959 №4 səh.23-33
 G.Hüseynoğlu, "Mikayıl Müşfiq" Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti, 1963, 30 noyabr
 G.Hüseynoğlu, "Müşfiqin uşaqlara məhəbbəti", Azərbaycan müəllimi qəzeti, 5 may, 1968
 G.Hüseynoğlu, "Müşfiq haqqında söz", Azərbaycan jurnalı, 1968, №5, səh.142-144
 G.Hüseynoğlu, "İzi qalan ömür", Təşviqatçı jurnalı.

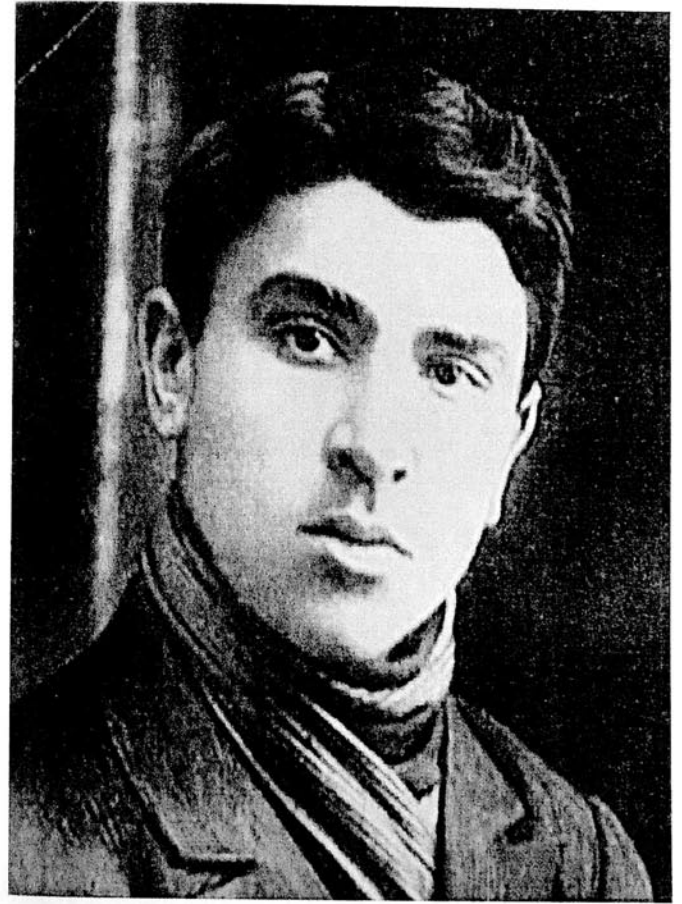
1968, №10, səh.25-28
 Byatılar, Azərnəşr, 1926
 M.Füzuli, əsərləri, 2 ci cild, səh. 34-35, Azərbaycan SSRİ EA nəşri, Bakı-1958
 M.Füzuli, əsərləri, 3 cü cild, səh. 20, Azərbaycan SSRİ EA nəşri, Bakı-1958
 H.İlaydın. "Türk ədəbiyyatında Nazim". İstanbul, 1964, səh.18
 M.İbrahimov "Şair dostum", Azərbaycan jurnalı, 1959 №4, səh.168
 S.Vurğunun əsərləri, 6 cildə, 6 cı cild. Bakı. Elm nəşriyyatı, 1972, səh.856
 S.Rəhman "Keçmiş vərəqlərkən" Azərbaycan jurnalı, 1967, №2, səh. 179-180
 R.Rza, "Müştəq... Müştəq...", Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti, 11 iyun, 1968
 Ə.Cəfər. "Müştəq qəlbini hərərət", Azərbaycan jurnalı, 1968, №4, səh.194
 Ədəbiyyatşünaslığın əsasları, B..., Maarif nəşriyyatı, 1972, səh.104
 R.Zəka. "Müştəq incəlikləri" Ulduz jurnalı, 1968, № 6
 R.Zəka. "Dostluq və qardaşlığın tərənnümü", Bakı-1972
 R.Zəka. "Yaddaşlardan silinməyən sətirlər" Ədəbiyyat və incəsənət. I iyul.1978
 R.Zəka. "Çağlayan", Bakı, Azərnəşr, 1962
 R.Zəka. "Əbədi saniyə", Bakı, Azərnəşr 1969
 R.Zəka. "Alqış sənətinə alqış sevginə", Ulduz, 1978, № 7
 R.Zəka. "Borcumuz və arzumuz", Azərbaycan jurnalı, 1975, №2
 R.Zəka "Müştəq incəlikləri". Bakı, Bilik 1978
 Azərbaycan el ədəbiyyatı, toplayanı H,Əlizadə B..., Azərnəşr-1928
 "El şairləri", toplayanı S.Mümtaz B..., Azərnəşr-1927
 F.Qasımzadə, "Qəm karvanı", B, Azərnəşr1968, səh.25

Atası Əbdülqədir İsmayilzadə (Vusaqi), anası Züleyxa xanım

*Müşfiq 2 yaşında
1910-cu il Bakı*

*Müşfiq 1926-cı il.
Şura məktəbinin venetkasındakı şəkli*

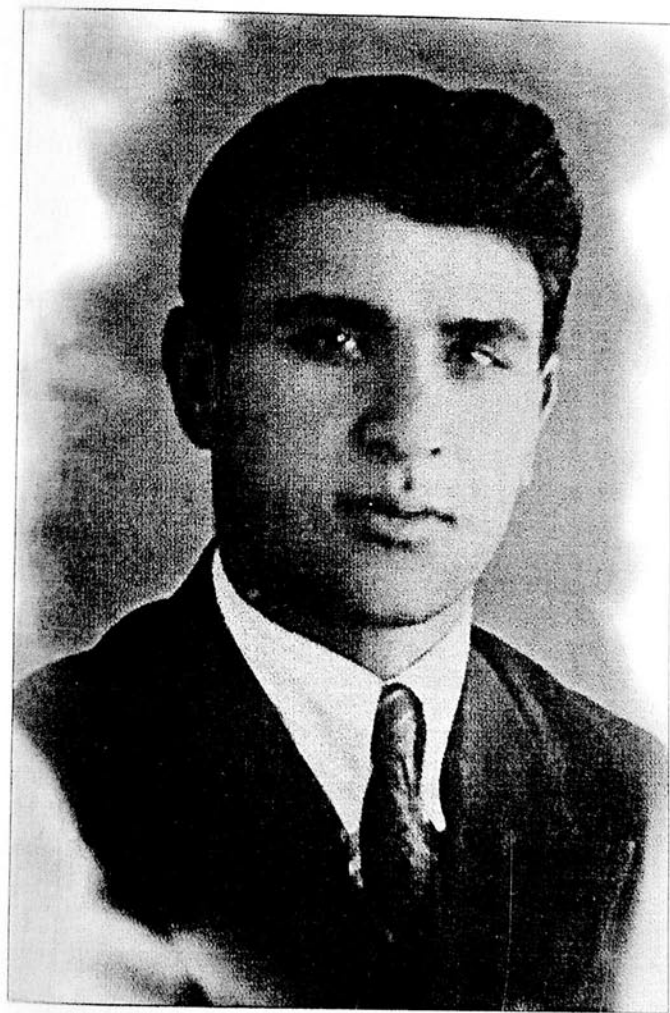

M.Müsfiq müasirləri arasında

*Oturanlar (soldan) C.Məmmədquluzadə, H.Cavid,
Ə.Haqverdiyev, Cabbar Əfəndizadə, S.S.Axundov,
İ.Əminbəyli, H.Sanlı; ayaq üstə duranlar (soldan)
X.İbrahimov, C.Cabbarlı, S.Hüseyn, S.Rüstəm, M.Müsfiq,
A.Şaiq, Ə.Cavad, M.Rahim, Tiflis, 1929*

*M.Müsfiq yazıçı və şairlər arasında
Tiflis 1929-cu il.*

M.Müsfiq 1934-cü il

۱ - سنگ تور کوری

حسب کلمه مفتونی بر بلبلم که
گوز لریم باغچاناک گلنه دوشنه
قهرین حلدیم کلک هورتی
خیالیک جاکت گولونه دوشنه .

اونکجه حرسه قولوم - قانادیم
ادنی برده دکل، گوگده آرادیم
گورنه بدبختیم که آغزدا آردیم
خردا ادشتلاری دینه دوشنه .

اوردا - بوردا کجه گنجلیک حیاتیم
هرمانده باغلاندى راه نجاتیم
منزلیم، رفتم، مقدراتیم
بر دلی جیرانک الله دوشنه .

Sevgi türküsü

Çiçekler mevlamın
bu baharın ki,
Gözlerim bağlam
gülümün düğünüm.
Qohrum çaldıyım
gülden vurcu
Xoyalımm sakit
gülden düğünüm.
Çağırın çarpmı
qohum, şaşadım,
Çün yerdə deyil,
piyisə aradım.
Göz na bədxəstəm ki,
axırıb adım
Xirdə usulağım
dünüm dümüm.
Orda, burda keçdi
gönclik həyatım.
Hər yandan bağlandı
rahi-məcatım
Məsləyim, şərəfim,
məşqətkəram
Hər dahi cəvranım
dünüm dümüm.

چيچكل مفلوم
بو باهارن كي
گوز لریم باغلام
گولومون دوجونم
قوهرم چالديم
گولدن ورجو
خواليايم سگيت
گولدن دوجونم
چاغرين چارپم
قوهرم، شاشادم
چون يرده دئي
پييسه اراديم
گوز نا بدخستيم كي
اخريب اديم
خردا وساغلام
دنونم دونوم
اوردا، بوردا كچدي
گونچليك هياتيم
هر ياندا باغلاندي
راه مجاتيم
مسله ييم، شرفيم،
مشقته كرام
هر داهي جبرانيم
دونم دونوم

Ölyazması

Son omam çeyrişli
məhəbbətli
Vətəndəz sənəmi bənz
məyən
Sevgi bəxtim-mənim
Ələmdə
Əydan-ətəlanə dığa
düyüm?
Hicam dəyərində şafəmə
bu ad
Fənaqə rəyində dığam
əyən
Ə qəfər qəndir dığam
vədə
Aç qəfər rəyənə yəni
məyən
Sən cam cəvranım əyən
məndən
Ələr ki, yəntəz dığəllə
ad
Ə sən məndə, sən
məndən
Yəni məhəbbətəm yəni
məyən?

Müfəttiş İdrisov

Gözl ecban qız. Zəpən^a-dəriq san .

Tarix² an¹ xatirətəkədə təqdiz,

Ej İskit elinin aşək Tuzis,

Ah, Keç^xyarev sizə^{ından} baxdın ,

Gözl o lununu oda jəqdizə,

Onun da təstə^s kəlib həməs siz,

Qəlx bir dərəcə dig^riddiniz,

Dediniz: "saq ikən qəndən dojnədə^h ,

İndi dojnəçə icən ej ayfətəris".

Təfrixde aş^{ms}ədix^m bəjlə qədilər.

Dostları^m kəcmisi vərəqləstilər.

Tyrk qız təbire nələr jəpədi:

Jəzq, səriətətin əbus qəllədi,

Verdi e'dəminə bir aşəm qəzər,

Sərqin qədultqə gylly gyl'yəz,

Axıb təbiriəni qaxa baxtım,

Gəjdə bulut kibi əqləsən xax-sax q.

Əlyazması

Müsiq və Dilbər xanım 1933-cü ildə evləndilər.

M. Müsfiqin həbs anketindəki şəkli.

80/5 Лист № 4

Анкета арестованного. № 1109 К делу №

Имя - Заде
 Фамилия - Михайл Мухоморов
 Год рождения - 1908
 Место рождения - Гор. Боку

Адрес (арест) - Боку Нижне-Приютский
дом № 108 кв.
 Место и специальность - Лиозит
 Место работы и должность (или род занятий) - Редактор
редакции Дзержинск Боку

В каком году - В 1930 Отз. Б. Г. М.
 год - год

Место ареста - Слушаний
 Причина ареста - Слушаний
 до ареста - М. Ч. индивидуальные родители
 место - Слушаний по след. делу

Суд - В. К. М. С.
 Имя - М. Д. Александров
 Суд - ДЕЯНИЙ НЕТ
 Суд - С. А. М. В. А.
 Суд - Амфилопов

И. Франц

Müsfiqin həbs anketi

Государственный Комиссариат
ОРДЕР № 508
 от 3 июня 1937 г.
 Действителен 30 суток
 Уполномоченному Ч. Мушфи (НКВД Азербайджана)
 для производства обыска
 у **Исмаила Заде**
 по месту жительства
Исмаил Мушфи
 и по месту
 нахождения
 Исполнитель **Исмаил Мушфи**
 Начальник Комиссариата
 Внутренних Дел Азербайджана

Мая 1937 года.
О П Р А В К А
 ИСМАИЛ ЗАДЕ МИХАИЛ МУШФИ, 1908 г. рождения, уроженец с/парт. пр. АССР, сын ергодца, по помещению в 4 ОТДЕЛЕ УГБ НКВД АССР имени ИСМАИЛ ЗАДЕ (МУШФИ) в 1926-27 г.г. принимал участие в деятельности Мушфитской молодежной организации и в ее рядах охранял к-р ордера о членах этой организации на протяжении 1933-36 г.г. МУШФИ в порядке организации истребления истребленных ордерами к-р т.ч. неоднократно в разговорах по адресу партии и правительств с к-р Мушфитских позиций утверждал, что Азербайджан не имеет своей "независимости" и является частью "колониальной" России.
 Кроме того следствием по делу № 12493 по к-р буржуазно-националистической организации выяснено, что МУШФИ являлся членом этой организации и к-р нагл. работыв на литературном поприще.

Həbs orderi və arayış

Государственный Комиссариат Внутр. Дел Азербайджана
 Управление Государственной Безопасности
ОРДЕР № 508
 от 3 июня 1937 г.
 Действителен 30 суток
 Уполномоченному Ч. Мушфи (УГБ НКВД Азербайджана)
 Вам поручается произвести обыск
 у **Исмаила Заде**
 по месту
 нахождения
Исмаил Мушфи
 и по месту
 нахождения
 Исполнитель **Исмаил Мушфи**
 Начальник Комиссариата
 Внутренних Дел Азербайджана

Müşfiqin həbsinə verilmiş order n 508. 3 iyun 1937.
 Bir gün sonra 4 iyunda Müşfiq həbs olundu.

написана, а наоткрытой все его proceedings при-
тако духом Советской идеологии, то представляется
заключением соответствующей Комиссии, в составе
и согласован с заключением Малого военного
трибунала, Военной Коллегии Верховного суда
СССР

Определено:

Президиум Военной Коллегии Верховного суда
СССР от 5 января 1978 г. постановил: Условно
заде Михаил Мурадиз Рагза Орел отменить
и дело о нем прекратить с прекращением в силу
силы Советского гражданства

Председательствующий Р.М.Мусфи

Член

Az.TV.

"Bədiz Əhmədiz Rəcəb"
Sənədli film üçün sənədlər
müəllifi Səadət Əhmədiz Rəcəb
(Dizayner)

26 Müsfiqlə bağlı SSRİ Ali məhkəməsinin qərarı

Свершило

115

Форма № 14

ВЕРХОВНЫЙ СУД СОЮЗА ССР

ОПРЕДЕЛЕНИЕ № 4/н-04/17

ВОЕННАЯ КОЛЛЕГИЯ ВЕРХОВНОГО СУДА СССР

И состав: Председательствующего полковника в отставке Р.М.Мусфи

с членов: полковника в отставке Радлова и
подполковника в отставке Радванского,
рассмотрен в заседании от 23. Маг 19.78 г.
заключением Малого военного трибунала по делу
Условно заде Михаил Мурадиз Рагза Орел, 1978 г.
рождения, уроженца с.р. Баку, в арсенале редактора и
переводчика Азербайджанского Государственного издатель-
ства Государственного 5 января 1978 г. Военной Коллегии
Верховного Суда СССР по ст.ст. 64, 70, 71 и 72 с.р. к
расстрелу, с подтверждением всего выше ему принадле-
жающего имущества и фамилии Факлау м.т. Рад-
ванского и заключением Малого военного трибу-
нала Майора в отставке м.т. Мусоварса,

Установлено:

По приговору Суда Условно заде осужден за то, что
он в 1978 году составил текстом контрреволюционной
организации и пропагандировал идеи этой ор-
ганизации.

В заключении Малого военного трибунала чита-
ется, что приговор в отношении Условно заде вы-
несен в связи с делом прекращенным, поскольку в дан-
ном деле расследованы Установлено, что он был
побеге кибисаганно.

Военная Коллегия Верховного Суда СССР находит, что
заключением Малого военного трибунала признаны фак-
ты исторические.

Дополнительно расследованы факты, что
он в 1978 году составил текстом контрреволюционной
организации и пропагандировал идеи этой ор-
ганизации и кибисаганно.

12493N-ли M.Мусфиğin cinayət işindən sənəd

ВРЕДНО:
 М. СЕРБЕВИЧ, И. С. КОМИССАР ГОС. БЕЗОП. Д. 3-го ранга (СУБЪЕКТА)
 Ионов 1937 г. 4/ДК

• ПОСТАНОВЛЕНИЕ

Об избрании меры пресечения и ареста Исмаил Заде фамилия
 Баку 1937 г. Нач. 4-го Отделения
 10 ОТДЕЛА УГВ АЗ. УНКВД. Лейтенант ГВ КОЛЕМЕНКО

по делу № 12493 и приняв во внимание, что Исмаил Заде Михаил Иушевич,
 5 года рождения, азербайджанец, беспартийный, из г. Баку, поэт

лично виноват в том, что принял участие в нелегальной и. - р.
и в деятельности организации.

12493N-li işdən. 1937 oktyabrın 21-i Mikayil Müsfiq işgəncələrdən sonra Azərbaycan əks-inqilabi hərəkatın üzvü olması ilə bağlı sənədlərə imza atır

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ Внутренних дел
 АЗ. ССР

УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
 4 ОТДЕЛ

СЛЕДСТВЕННОЕ ДЕЛО № 12493/116

По обвинению Исмаил-Заде Михаил
Исмаилевич Кадыр-оглы

по ст. ст. 64, 70, 73 УК АЗ. ССР

Время заседания ВЕРХСУДА СССР 4 июня 1937 г.
 в 10 ч. 00 мин. 27 окт 1937 г.
 Чл. 04157 + Кветкович
 Протокол 6 TAX

г. Баку

92290

12493 N-li cinayət işi

80/5

Лист № 4

К делу № _____

Анкета арестованного. № 4109

Фамилия Исмаил Заде
Имя и отчество Мирали Мушорик
Дата рождения число 1908 года а месяца
Место рождения гор. Баку
Место жительства (адрес) Баку Нижние Пратострелы
и дом № 108 кв
Профессия и специальность Писатель
Место службы и должности или род занятий Редактор
переводчик Азербайджанской Баку

Паспорт Выдан 6 Отд. Б. Г. М.
1908
Место выдачи Баку
Материальное положение Случайный
Семейное положение Случайный
а) до революции наше родители
мать
б) после революции Случайный по сед. данск

Пол ВКШ
ОСОБЫЙ НЕТ
Имя Исмаил
Подпись Исмаил

Müsqin həbs anketi

А. С. С. Р.
Азербайджанское Управление НКВД ЗСФСР
ПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА № 10

№ 7 _____ мес. 5 д. 1938 г.
Фамилия Исмаил Заде
Имя и отчество Исмаил Мирали Мушорик
Дата рождения 1908
Место жительства ул. Н. Пратострелы, 108
Имя и грама (подданы) Азербайджанская ССР

Паспорт Бакунский, серия 1543211
Фамилия Исмаил Заде
Имя и отчество Исмаил Мирали Мушорик
Дата рождения 1908
Место жительства ул. Н. Пратострелы, 108
Имя и грама (подданы) Азербайджанская ССР
Паспорт Бакунский, серия 1543211

Подпись Исмаил Заде
Подпись Исмаил Заде
Социальная характеристика Коллективный работник
Служебное положение (род занятий и должности) _____

Istintaq Protokolu cinayət işindən

Мая 1937 года.

С П Р А В К А

ИСАМИЛ ЗАДЕ МИКАИЛ МУШФИК, 1908 г. рождения
перса йджанец, б/парт., гр. АССР, сын торговца, по
имеющимся в 4 ОТДЕЛЕ УГБ НКВД АЗССР данные
ИСАМИЛ ЗАДЕ (МУШФИК) в 1926-27 г.г. примыкал к не
законной мусаватской молодежной организации и в по
следствие сохранил к-р связь с членами этой организа
ции. На протяжении 1933-36 г.г. МУШФИК в среде св
язей националистически настроенных связей вел к-р
организационно-политические разговоры по адресу партии и правитель
ства АЗССР, совместно с к-р мусаватскими позицией утверждал, что Аз
ербайджан не имеет своей "независимости" и является
обычной "колонией" России.
Кроме того следствием по ар. делу № 12493 на
имеющегося к-р буржуазно-националистическую организацию
дано, что МУШФИК являлся членом этой организа
ции к-р на нем работавшим на литебратском фронте.

Müşfiqin xalq düşməni olması ilə bağlı arayış

ПРОТОКОЛ

ПРОТОКОЛ
ПРОТОКОЛ СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ ВЫЕЗДНОЙ СЕССИИ ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ
ВЕРХОВНОГО СУДА СОЮЗА ССР

1937 года.

Город Баку

Председательствующий Давыденков П. П. ЧЕЧЕНОВ А. Т.
Секретарь военный юрист 2-го ранга КИРЯКОВЕВ Б. Е.

Заседание открыто в 11 часов 20 мин.

Участник дела сообщает, что подлежит рассмотрению дело по обвинению
ИСАМИЛ ЗАДЕ МИКАИЛ МУШФИК КАДР ОГЛМ

ст. 64, 70, 78 УК АЗССР

Подсудимый сообщил, что подслушал в судебное заседание

Участник дела удостоверяется в самоличности подсудимого и спрашивает
у него копию обвинительного заключения, на что подсудимый ответил,
что не имеет ее. Подсудимому разъяснены его права на суде и
он признает себя виновным.

Участник дела сообщает, что подслушал в судебное заседание

Участник дела сообщает, что подслушал в судебное заседание

Участник дела сообщает, что подслушал в судебное заседание

Т. н. НК 4250-37

*İstintaq protokolları.
Cinayət işindən*

ПРОТОКОЛ № 44
 ПОДГОТОВИТЕЛЬНОГО ЗАСЕДАНИЯ
 ВОЕННОЙ КОЛЛЕГИИ ВЕРХОВНОГО СУДА
 СОЮЗА ССР

1 января 1938 г. г. Баку
 Председатель Дивизионист ИКТИЯР И.
 Члены: Дивизионист ДИВОНОВ И. и Дивизионист АБРАМОВ.
 Секретарь Военный Бригад 2-го ранга И. УРТИЯВ
 Прокурор Главн. Военн. прокурор Е. А. Д-боравендикот РОГОЖИ

Участники	ОПРЕДЕЛИЛИ:
с обвинительным	Дело принять к своему производству
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	статье Обвинительное заключение утвер-
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	дить.
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	ИКТИЯР ИКТИЯР
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	КАДЫР ОГЛЮ
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	передать суду по ст.ст. 64, 70, 73
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	УК АССР с применением
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	закона от 1 декабря 1934 г.
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	Дело закончить в порядке судебного
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	заседания без объявления приговора
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	и без объявления оговора и
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	важности.
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	Веру пресечения для обвиняемого -
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	сохранение под стражей - оставить
делом ИКТИЯР, УРТИЯВ	без изменения.
Председатель ИКТИЯР И.	
Секретарь И. УРТИЯВ	

İstintaq Protokolları.
 Cinayət işindən

44
 ПРИГОВОР

Союза Советских Социалистических Республик
 выездная сессия
 Военной Коллегии Верховного Суда Союза ССР
 в составе:

Председательствующего Дивизиониста НИКИТЫЧЕВ И.Т.
 Дивизиониста ИВАНОВА Б.И. и Бригаженериста ИКТИЯР П.Е.
 секретаре военном юристе 2-го ранга КУДРИЦЕВ Л.Б.
 вкрытом судебном заседании, в г. Баку
 1 января 1938 года, рассмотрела дело по обвинению
 ИКТИЯР ИКТИЯР МУШФИК КАДЫР ОГЛЮ - 1904 г. рожден., бывш.
 фактор и переводчик Азербайджанского Государственного Издательства,
 СССР - в преступлениях, предусмотренных ст.ст. 64, 70 и 73
 СССР.

Следственным и судебным следствием установлено, что *Иктияр Иктияр Мушфик Кадыр оглы*
делом Иктияр Иктияр Мушфик Кадыр оглы
делом Иктияр Иктияр Мушфик Кадыр оглы
делом Иктияр Иктияр Мушфик Кадыр оглы
делом Иктияр Иктияр Мушфик Кадыр оглы
делом Иктияр Иктияр Мушфик Кадыр оглы
делом Иктияр Иктияр Мушфик Кадыр оглы
делом Иктияр Иктияр Мушфик Кадыр оглы

M. Müşfiqin ölüm hökmü.
 05 yanvar 1938.

13. Национальность и гражданство (поддачество) Азербайджанец
С.С.С.С.

14. Категория воинского учета-запаса и где состоит на учете Вак-воен
Кашате

15. Служба у белых и друг. к-р армиях, участие в бандвах, восстаниях против Соввласти когда
и качестве кого Не-Участвовал

16. Каким репрессиям подвергался при Соввласти: судимость, арест и др. (когда, каким органом
за что) Не-подвергался

17. Состав семьи: жена Дилбар 24
(близкие родственники, на имена, фамилии, адреса и род занятий)
брат Мирза 32
дочь Баладжы Ханум 30

Подпись арестованного Д. Мирза

1. Особые внешние приметы

2. Кем и когда арестован У.И.Э.П. 4.1.37 У.Г.О. НКВД

3. Где содержится под стражей В Ардоме НКВД В.С.С.

4. Дата

Дилба Ахундзаде

Д. Мирза
1937 г.

II Поддается четко и разборчиво со слов арестованного и привер
документам.

Dilbər Axundzadə

Hökümün davamı.

Dilbər Axundzadənin məhkumluq şəkli. yanvar, 1938-ci il.

Müsfiqin məhkumluq şəkli, eyni zamanda sairin son fotosudur, iyun, 1937-ci il.

Dilbər və Müsfiqin həbs anketi şəkilləri

*Dilbər xanımın həbs anketindəki şəkilləri.
Həbs olunub 1937-ci il noyabr.
1939 mart ayında azadlığa buraxılıb.*

УТВЕРЖДАЮ
ЗАМ. НАРКОМА ВНЕШНИХ ДЕЛ АзССР
(КЕРИМОВ)
5 марта 1939 года

Ссылка № 117/39
Исх. № 117/39
11/3/39
11/3/39

ПОСТАНОВЛЕНИЕ
5 марта 1939 года.
гор. Баку

Я, Пом. Опер. Уполномоченного 4 Отдела УТБ НКВД АзССР - АСКЕРОВ Т. рассматривая следственно-арестанское дело № 8940 по обвинению ИСМАИЛ ЗАДЕ - АХУНД ЗАДЕ ДИЛБАРА, 1914 год рождения, урож. гор. Кировабада, азербайджанка, гр-ка СССР, быв. член КСМГ 1929 года исключен в связи с арестом, не судившимся

И Т Е Л И:

ИСМАИЛ ЗАДЕ - АХУНД ЗАДЕ ДИЛБАР арестованна 2/11-1937 г. по постановлению Президиума НКВД СССР за № 00486, как члена изменника Родины - ИСМАИЛ ЗАДЕ ИСМАИЛ ИСМАИЛ.
Из имеющегося в деле акта медицинского освидетельствования усматривается, что ИСМАИЛ ЗАДЕ - АХУНД ЗАДЕ ДИЛБАР с 25/II-1938 г. находилась на лечении в психиатрической больнице; перенесла психическое заболевание в форме шизофрении, психически слабопроявившись.
Учитывая, что обследование, что на ИСМАИЛ ЗАДЕ - АХУНД ЗАДЕ ДИЛБАР в деле нет материалов изобличающих ее в антисоветской деятельности и что она в течение года находилась психически больной и в настоящее время находится в состоянии ремиссии, на основании ст. 11 УПК Аз.ССР не может быть привлечена к ответственности, в постому

ПОСТАТЛ-61:

Лишен свободы ИСМАИЛ ЗАДЕ - АХУНД ЗАДЕ ДИЛБАР, 1914 года рождения, урож. гор. Кировабада из под стражи освободить, дело следствием прекратить и сдать в архив.

ПОМ. ОПЕР. УПОЛНОМ. 4 ОТДЕЛА УТБ
(АСКЕРОВ Т.)

ПОМ. НАЧ. 6 ОТД. 4 ОТДЕЛА
ЛЕЙТЕНАНТ ГОС. БЕЗОПАСНОСТИ
(РЕЗВАНОВ)

"СОГЛАСЕН" - НАЧ. 4 ОТДЕЛА УТБ НКВД АзССР
ЛЕЙТЕНАНТ ГОС. БЕЗОПАСНОСТИ
(РЕЗВАНОВ)

Musfiqin intihar edən bacısı
Bökuyxanım İsmayılzadə

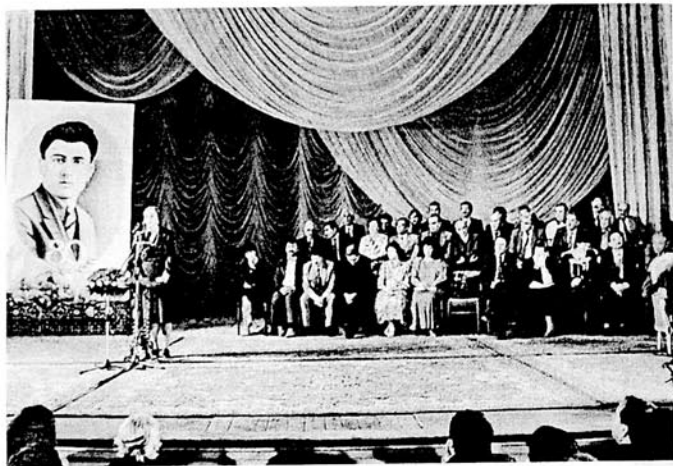
Mart ayının 5-i 1939- cu il Döhbər Axundzadənin həbsdən psixoloji problemləri ilə bağlı azad olunmasına aid sənəd.

Bacısı Balacaxanım İsmayilzadə 1956 ci il. Balacaxanım 1938-ci ildən Arxangelskə sürgün olunub. Daha sonra Özbəkistanda sürgündə olub. Müşfiqin bəraətindən 18 il sonra vətəninə qayıdıb. Şəkil o illərdə çəkilib.

Bacısı Balacaxanım İsmayilzadə əlində Müşfiqin bəraət aldıqdan sonra çap olunan kitabı ilə. 1957-ci il. Müşfiq 23 may 1956-cı ildə bəraət alıb.

*Müsiqin 80 illik yubileyindən şakillər. Şakildə Dilbər Axundzadə,
Zeynəb Xanlarova, Cabir Novruz və s.*

*Bakı 2017.
Rəssam Ramin Allahverdiyev*

Texniki Redaktor: Turqut Qaraca
Üz Qabığının Dizaynı: Elşad Quliyev

“MEKAN SERVES NN” MMC

Çapa imzalanmışdır: 12.16.2016

Fiziki çap vərəqi: 9

Tiraj: 200

709392

A2 2017
257

